Alex Callinicos

ANTİ-KAPİTALİST MANİFESTO

Çeviren:
Derya Kömürcü

"Bu kitap, zirveler ve eylemler arasında yol üzerinde tasarlandı ve yazıldı. Kitabın nihai planını ikinci Dünya Sosyal Forumu'nun ardından Porto Alegre Havalimanı'nın çıkış salonunda tasarladım ve kitabı Floransa'daki Avrupa Sosyal Forumu hazırlıklarının ortasında yazdım."

"Anti-Kapitalist Manifesto, bu hareket içindeki pek çok eylemci ve entelektüelin de doğrudan ya da dolaylı katkısını yansıtıyor."

"Bu kitap salt, kapitalist küreselleşmeye karşıt uluslararası hareketin doğası ve izlemesi gereken strateji ve program hakkında bir argüman olarak da okunabilir."

Anti-Kapitalist Manifesto

Alex Callinicos

Çeviren:
Derya Kömürcü

LİTERATÜR YAYINLARI: 112

ANTİ-KAPİTALİST MANİFESTO

Alex Callinicos

Kitabın özgün adı:
An Anti-Capitalist Manifesto

Çeviren Derya Kömürcü

Birinci Basım, Ocak 2004

Genel Yayın Yönetmeni : Abdullah Yılmaz
Yayına Hazırlayan : Gökçe Çiçek Çetin
Uygulama ve Kapak Tasarım: Emel Atik
Baskı ve Cilt Çevik Matbaacılık – Tel.: (0212) 501 30 19

ISBN: 975-04-0255-3

Copyright © A.T. Callinicos 2003.

© Copyright 2004, **Literatür:** Yayıncılık
Bu kitabın yayın hakları **Literatür:** Yayıncılık
Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

LİTERATÜR: YAYINCILIK, DAĞITIM,
PAZARLAMA, SANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ.
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 133 KAT 1-2 TR-80071
BEYOĞLU, İSTANBUL, TÜRKİYE
T 0(212) 292 4120 (PBX)
F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www literatur.com.tr

Sam'e sevgiyle...

İÇİNDEKİLER

	Önsöz	**ix**
	Giriş	**1**
	Planlanmamış Bir Olay	1
	Toplumsal Eleştirinin Dirilişi	6
	Harekete İsim Koymak	13
	Bir Başka Planlanmamış Olay	16
1.	**Kapitalizm** Dünyaya Karşı	**23**
	O Zaman Sorun Nedir?	23
	Finansal Saçmalıklar	30
	Sürekli Devinim Makinesi	37
	Birikim ve Felaket	46
	Leviathan'ın Kılıcı	53
	Özet	68

2. Çeşitlilik ve Stratejiler **71**
Anti-Kapitalizmin Çeşitliliği 71
Reform mu, Devrim mi? 91
Özet 109

3. Başka Dünyalar Hayal Etmek **111**
Anti-Kapitalist Değerler 111
Çeşitlilik Üzerine Bir Not 117
Piyasada Yanlış Olan Ne? 119
Planlamaya Neden İhtiyacımız Var? 127
Geçici Bir Program 137
Özet 150

Sonsöz **151**

Notlar **157**

Dizin **179**

ÖNSÖZ

Bu kitap, zirveler ve eylemler arasında mekik dokurken tasarlandı ve yazıldı. Kitabın nihai planını ikinci Dünya Sosyal Forumu'nun ardından Porto Alegre Havalimanı'nın çıkış salonunda tasarladım ve kitabı Floransa'daki Avrupa Sosyal Forumu hazırlıklarının ortasında yazdım. Geçmişe bakarsak bu kitap, *Equality* (Eşitlik, 1999) adlı kitabımla başlayan ve *Against the Third Way* (Üçüncü Yola Karşı, 2001) adlı kitabımla devam eden bir üçlemenin son parçası olarak görülebilir. Her ne kadar öyle planlanmamış olsalar da bu üç kitap, –Equality'nin soyut düzeyde evrensel adalet ilkelerini incelediği, *Against the Third Way*'in olumsuz bir eleştiri anını temsil ettiği ve *Anti-Kapitalist Manifesto*'nun da bugün başka bir dünya yaratarak bu ilkeleri hayata geçirmek için mücadele eden somut hareketleri analiz ettiği– Hegelyen bir üçleme olarak değerlendirilebilir. Alternatif olarak ve belki daha az gösterişli biçimde bu kitap salt, kapitalist küreselleşmeye karşıt uluslararası hareketin doğası ve izlemesi gereken strateji ve program hakkında bir argüman olarak da okunabilir.

Anti-Kapitalist Manifesto, bu hareket içindeki pek çok eylemci ve entelektüelin de doğrudan ya da dolaylı katkısını yansıtıyor. Avrupa radikal solu içinde gelişen diyalog ortamında, yazıları önemli bir referans haline gelen Daniel Bensaid'le temaslarımın çok faydasını gördüm. Mike Gonzales

bana Porto Alegre II'de eşlik etti ve oradaki tartışmalarımızdan çok şey kazandım. Chris Mabbery, Chris Harman, Chris Nineham ve ismi gizli bir hakem kitabın taslağını okudu. Hepsine tüm öneri ve teşvikleri için teşekkür etmek isterim. Polity Yayınevi'yle çalışmak her zamanki gibi büyük bir zevkti. Özellikle Helen Gray, David Held, Rachel Kerr ve Pam Thomas'a minnettarım. Fakat en çok Sam Ashman'a minnettarım. Kitabın temelinde yatan pek çok deneyimi benimle paylaştı, taslağı okudu ve yorumda bulundu ve sürekli olarak fikir ve referans kaynağım oldu. Doğal olarak *Anti-Kapitalist Manifesto*'yu ona ithaf ettim.

GİRİŞ

PLANLANMAMIŞ BİR OLAY

1990'ların sonunda tuhaf bir şey oldu. Liberal kapitalizm on yıl kadar önce Komünist rejimlerin çöküşünden zaferle çıkmıştı. Herkesin bildiği gibi Francis Fukuyama o zaman bu gelişmenin Tarihin Sonunu gösterdiğini ilan etti: Komünizmin başarısızlığı liberal kapitalizmin ilerici bir sistemik alternatifinin olamayacağını gösterdi.[1] Fukuyama'nın argümanına temel oluşturan neo-Hegelyen felsefeyle Reagan utkuculuğunun karışımı tuhaf kokteyli pek az kişi satın aldı. Ama pek çok kişi onun özünü kabul etti. Aslında İngilizce konuşan liberal akademi içinde derin kök salmış olan postmodernizm ve onun soyu (örneğin postkolonyal kuram), "büyük anlatıların çöküşü"nü, parçalanmış, çoğul bir dünyanın gelişini ve liberal kapitalizme meydan okumanın Auschwitz ve Gulag'tan sorumlu olan totalitarizmin yeniden canlanmasına neden olacağını çok önceden ilan etmişti.[2]

Daha da önemlisi, aynı manzara kamu politikalarında da görülüyordu. 1990'da Ekonomist John Williamson, dünya genelinde karar vericilerin neoliberal bir gündemle yaklaştıkları en az on politika alanına –mali disiplin, kamu harcama öncelikleri, vergi reformu, finansal liberalizasyon, rekabetçi döviz kuru, ticari liberalizasyon, doğrudan yabancı yatırım, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet hakları– gönderme yapmak için "Washington Konsensüsü" tabirini tü-

retti.[3] 1950 ve 1960'ların "Uzun Boom"u sırasında olsa bu politikaların çoğu, on dokuzuncu yüzyıla dönme hayaliyle yanıp tutuşan sapkın iktisatçıların fantezileri olarak dikkate bile alınmazdı: Temel görüş, kapitalizmin istikrarlılığının tam istihdamı sağlamak üzere devletin müdahale etmesine dayandığını savunan Maynard Keynes'in yaklaşımının şu veya bu versiyonunda vücut buluyordu. Bu yüzden Susan George şöyle yazdığında çok az mübalağa etmiş olur: "Bugünün standart neoliberal dağarcığındaki görüş ve politikalardan birini ciddi ciddi 1945'te ya da 1950'de önerseniz ya size gülerlerdi ya da akıl hastanesine gönderirlerdi."[4]

1970'lerin ortasındaki ilk büyük savaş sonrası iktisadi bunalım, tartışmalı görüşlerin daha rahat kabul gördükleri bir ortam yarattı. Ancak neoliberalizmin iktisadi ortodoksi olarak Keynesçiliğin yerini alması, büyük siyasal ve ideolojik mücadeleler sonucu gerçekleşti. 1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan ve Britanya'da Margaret Thatcher, hem toplumun ileri gelen bazı kesimleri hem de 1981'de Amerikan hava trafik kontrolörleri ve 1984-1985'te Britanyalı madenciler gibi güçlü işçi gruplarının direnişinin üstesinden gelerek, başarılı bir biçimde serbest piyasa politikalarının öncülüğünü yaptılar. 1980'lerin sonuna gelindiğinde dünya sahnesi bu yeniliklerin genelleşmesi için oldukça uygun hale gelmişti. Bir yanda 1980'lerin başındaki ikinci büyük iktisadi bunalımdan miras kalan borç krizi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na Üçüncü Dünya hükümetlerini neoliberal "yapısal ayarlama" programlarını kabul etmeye zorlamakta ihtiyaç duydukları manivela gücünü sağlarken, diğer yanda Komünizmin çöküşü, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne, Orta ve Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği'ndeki yeni rejimleri, ekonomilerini hızla devlet denetimindeki otarşiden çıkarıp son derece rekabetçi dünya pazarına dahil eden bir "şok terapi"den geçmeye özendirme olanağı sağladı.[5]

Neoliberal ortodoksinin küresel düzeyde empoze edilmesi, en azından kısmen, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasını sağlamayı hedefleyen başarılı Amerikan yö-

netimlerinin izlediği bilinçli bir stratejiyi yansıtıyordu: Bu politikaların uygulanmasında ABD Hazinesi, IMF ve Dünya Bankası'nı birbirine bağlayan kurumsal yapının oynadığı rolü, onlara verilen isim çok güzel ortaya koyuyor.[6] Ancak bu fikirlerin zaferinin altını çizen, uluslararası solun büyük bir kesimi tarafından da kabul edilmeleri oldu. Üçüncü Yol başlangıçta, Bill Clinton'ın Yeni Demokratlar'ını Reagancı Cumhuriyetçilik'ten ve daha önceleri Franklin Roosevelt ve Lyndon Johnson gibi Demokrat başkanların temsil ettiği ekonomik ve toplumsal sorunlara yönelik devletçi yaklaşımdan ayırt etmek amacıyla kullanılan bir slogan olarak ortaya çıkmıştı. Aslında Clinton yönetiminin neoliberal programa bağlılığı, 1993'te dev şirketler ve Cumhuriyetçi sağla yakın ittifak içinde Kongre'yi, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) onaylamaya ikna etmek için gösterdiği gayretli ve başarılı çabalarla çok geçmeden teyit edilmiş oldu.[7]

Tony Blair ve onun saray filozofu Anthony Giddens tarafından misyonervari bir şevkle vaaz edilen Üçüncü Yol, ekonomik zorunluluk olarak gösterilen şeyin kabul edilmesini istedi. Küreselleşme, yeniden paylaştırma ve kamu mülkiyeti gibi eski solun ilaçlarını eski moda haline getirmişti; yeniden ambalajlanan "merkez sol", neoliberal iktisat ve cemaatçi bir retorikle süslenen otoriter eğilimli sosyal politikaları kabullenmeliydi.[8] Bunun sonucu, tabiri caizse, siyaseti siyasetin içinden çıkartmaktı: Hemen herkesin liberal kapitalizmi kabullendiği bir ortamda siyasal tartışma yalnızca önemsiz teknik konular ve kişiliğin sunumu etrafında cereyan edebilir. Tabii ki Tony Blair bu hava içinde filizlendi: Britanya siyaseti üzerindeki hâkimiyetinin etkileri, uyutucu derecede can sıkıcı Haziran 2001 genel seçimlerinde apaçık ortadaydı. İki anadamar aday arasında önemli farklılıkların olmayışı, Nisan 2002'deki Fransız cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turunda Jean Marie Le Pen'in Başbakan Lionel Jospin'i üçüncü sıraya iterek elde ettiği sürpriz başarıda önemli bir etkendi. Öyle ki 1960'ların başında Daniel Bell'in oldukça ilkel bir biçimde ilan ettiği ideolojinin sonu,

nihayet gerçekten gelmiş gibiydi. Ya da daha doğrusu, tek bir ideoloji kesin olarak diğerlerinin yerini kapmıştı. Geçen neslin Batı Avrupa solu içindeki önemli entelektüellerinden Perry Anderson şöyle yazmıştı: "Reformasyon'dan beri ilk kez Batı'nın düşünce dünyasında kayda değer sayılabilecek bir muhalefet –yani sistematik rakip görüşler– yok; ve eğer büyük ölçüde atıl ve arkaik haldeki dinsel öğretileri bir kenara bırakacak olursak, değil Batı'da, dünyanın herhangi bir yerinde muhalefete rastlamak artık çok güç."[9]

Bu cümle, yazıldığı 2000 senesi başlarında geçersiz hale gelmişti bile. Çünkü 1999'un Kasım sonunda Seattle'da bu cümleye ters bir şey oldu. Dünya Ticaret Örgütü yeni bir ticaret görüşmeleri turu başlatmak üzere orada toplanmıştı. Gündemin ilk sırasında ticaret hizmetlerinin serbestleştirilmesi vardı. Özelleştirmeden halihazırda zaten büyük kazanç sağlamış olan yatırım bankaları ve çok uluslu şirketler, o zamana kadar ayakta kalmayı başarabilmiş birçok kamu hizmetine göz dikmişlerdi. Washington Konsensüsü için bir zafer daha sahneye koymak adına Seattle'dan; profesyonel ekonomistler ve yatırım danışmanlarından oluşan devasa koroların daimi zaferi şerefine aryalar söyledikleri Yeni Ekonomi'nin başkentinden daha uygun neresi olabilirdi ki? Ancak bazı davetsiz misafirler çıktı ortaya. Bunlar örgütlü Amerikan işçi sınıfının en önemli kesimlerinden (kamyon şoförleri, liman işçileri, makinistler gibi) çok sayıda sivil toplum örgütü ve çevre, adil ticaret, Üçüncü Dünya'nın borçları gibi konularda kampanyalar düzenleyen eylemci koalisyonlarına uzanan çok geniş bir yelpazeden 40.000 göstericiydi. Protestocuların sayısı, militanlığı ve kullandıkları yeni örgütlenme yöntemleri yetkilileri çok şaşırttı. Bu gösterilerin yol açtığı aksama Batılı hükümetlerin (özellikle ABD ve Avrupa Birliği arasındaki bir dizi anlaşmazlık nedeniyle bölünmüşlerdi) birlikte hareket etmesini güçleştirdi ve Üçüncü Dünya devletlerinin temsilcilerine büyük güçlerin kabadayılığı karşısında dik durma cesareti verdi. Dolayısıyla görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Neoliberal canavar, geçici olarak da olsa durduruldu.

Fakat Seattle yalnızca bir saman alevi değildi. Şaşkına dönen neoliberal yorumcular ve bazı eski solcular, göstericileri korumacı ayaktakımı olarak nitelendirerek pek dikkate almadılar.[10] Fakat protestonun başarısı, dünyanın dört bir yanındaki milyonlara neoliberalizme meydan okuma konusunda güven vermeye yaradı. Küreselleşmenin semptomlarından biri, G8, IMF, AB, APEC*, FTAA** gibi bir sürü kısaltmayla simgeleştirilen zirvelerin çoğalmasıydı. Esas olarak bu zirveleri hedef alan protestolar hızla yayıldı: Washington (16 Nisan 2000), Millau (30 Haziran 2000), Melbourne (11 Eylül 2000), Prag (26 Eylül 2000), Seul (10 Ekim 2000), Nice (6-7 Aralık 2000), tekrar Washington (20 Ocak 2001), Quebec (20-21 Nisan 2001), Göteburg (14-16 Haziran 2001)... Bu gösterilerde göstericilerle polisler arasında artan bir gerilim vardı ve bu, küçük bir gösterici azınlığın (anarşist Black Bloc Grubu) bir şiddet çılgınlığına kapılması karşısında polisin aşırı sert önlemlere başvurması ve Carlo Giuuliani adlı genci öldürmesiyle, 20-21 Temmuz 2001'de Cenova'da gerçekleştirilen G8 zirvesindeki muazzam protestolarda –o tarih için– en yüksek noktasına ulaştı.

Cenova sonrasında *Financial Times*, "karşı-kapitalizm" adını verdiği şeyin yükselişini "Kapitalizm Kuşatma Altında" teması çerçevesinde incelediği bir yazı dizisi başlattı:

> On binlerce kararlı eylemci küresel bir siyasal hareketin göbeğinde halktan milyonları kucaklıyor.
>
> Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Fukuyama'nın müjdelediği "Tarihin Sonu"ndan sadece on yıl kadar sonra (...) küresel kapitalizmin tartışmayı kazanmak için yeniden mücadele ettiğine dair artan bir kanı var... Yeni eylemcilik dalgası, basit bir fikrin, kapitalizmin çok ileri gittiği görüşünün etrafında birleşmiş durumda. Bu, bir hareket olduğu kadar bir ruh hali de, karşı-

* Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği [ç.n.].
** Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi [ç.n.].

kültürle ilgili bir şey. Bunun ardında, borsalar tarafından sürekli daha fazla kâr için zorlanan şirketlerin çevreyi yağmaladıkları, yaşamı yok ettikleri ve yoksulları vaat ettikleri gibi zenginleştirmede başarısız oldukları düşüncesi yatıyor. Siyasetçilerin bu şirketlerin avucunun içinde olduğuna ve uluslararası siyasal kurumların şirketlerin gündeminin kölesi haline geldiğine inanılan bir ortamda, demokrasinin bu şirketleri durduramayacağı korkusu da bu eylemciliği ateşliyor.[11]

TOPLUMSAL ELEŞTİRİNİN DİRİLİŞİ

Eğer neoliberal hegemonya 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'na açılan delikle başladıysa, 30 Kasım 1999'da Seattle'daki ilk büyük gösteriye kadar güç bela on yıl sürdü. Washington Konsensüsü hemen hemen bütün devletlerde politika yapımının çerçevesini belirlemeye devam ediyor; ama artık buna yoğun bir biçimde karşı da çıkılıyor. Belki Seattle bu karşı çıkışın başlangıcı değildi; ama onu niteliksel olarak yeni bir düzeye taşıdı. Bu kitap, küresel kapitalizm karşıtı hareketin tarihi değil; ancak yine de bu hareketin ortaya çıkışında etkili olan bazı etkenleri belirtmek faydalı olabilir.

- NAFTA çok önemli bir gelişmeydi. Her ne kadar bu anlaşmaya karşı direniş başarısızlıkla sonuçlandıysa da, küreselleşme tartışmasının hararet kazanmasına yardımcı oldu. Sonuçta Mark Rupert'ın ifadesiyle "küreselleşmeye dair egemen liberal anlatıya ABD içinde en az iki farklı konumdan karşı çıkıldı. Birincisi, kozmopolitan ve demokratik eğilimli sol. Öteki, milliyetçi aşırı sağ." Bu konumlardan birincisi, –Rupert'ın deyişiyle "ulus ötesi siyasal angajmanın katılımcı duruşu"– NAFTA'ya yönelik sol muhalefeti oluşturan eylemci ağını şekillendirdi ve dünyayı çok uluslu şirketler için daha güvenli bir

yer haline getirmek için tasarlanmış olan 1998'deki Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına katkıda bulunduktan sonra serbest ticaret gündemine karşı büyüyen ve Seattle protestolarına dahil olan direnişi örgütlemeye devam etti.[12]

- NAFTA bir başka açıdan da önemliydi. NAFTA'nın 1 Ocak 1994'te hayata geçmesi Güneydoğu Meksika'daki Chiapas eyaletinde silahlı bir ayaklanmanın çıkmasına vesile oldu. Ayaklanmayı çıkartan Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun (EZLN) Lideri Subcommandante Marcos, köylülerin ortak toprak alanlarını kullanmasını sağlayan anayasal hakkı ortadan kaldıran NAFTA'yı "Meksika'nın yerli etnisitelerinin idam fermanı" olarak mahkûm etti.[13] Meksika'nın yerli topluluklarının sefaletiyle neoliberalizm arasındaki bağlantının bu şekilde açığa vurulması Zapatista propagandası içinde sürekli işlenen bir temaydı –ki Marcos bu bağlantıyı, küreselleşmenin "finans piyasalarının mantığının hayatın tüm boyutlarına totaliter bir biçimde yayılması" işlevini gördüğü "Dördüncü Dünya Savaşı"nın başlangıcı olarak betimlemiştir.[14] EZLN liderlerinin medya –ve İnterneti– son derece etkin bir biçimde kullanmaları, Zapatistaların ülküsünü, ortaya çıkmakta olan küresel hareketin toplanma noktalarından biri haline getirdi. Aslında Chiapas mücadelesi, onun aracılığıyla neoliberalizme yönelik dünya çapında bir direnişin yavaş yavaş şekillendiği Güney'deki pek çok mücadeleden sadece biriydi. Nijeryalı eylemci Ken Saro-Wiwa (Ogoni halkını Shell'den gelen baskılara karşı savunan mücadelesi yüzünden Kasım 1995'te Nijerya askeri rejimi tarafından idam edildi), yerli halkların küresel kapitalizmin tiranlığına karşı direnişinin bir başka sembolüydü.

- Ayrıca "küresel yönetişim" olarak bilinen gelişme de (yalnızca Birleşmiş Milletler, G8 ve AB gibi hükümetlerarası resmi işbirliği kurumlarının genişlemesi değil, aynı zamanda STK'ların hızla gelişmesi sonucu ortaya çıkan ulus ötesi bir kamusal alan da) yeni hareket üzerinde etkili oldu. John Lloyd, küresel ısınma konulu 1992'deki Rio Zirvesi gibi resmi konferanslara katılmalarının sağlanmasıyla STK'ların yüreklendirilmesinin, hükümetler bu tür toplantılarda benimsenen büyük hedefleri gerçekleştirme konusunda ciddi çabalar harcamadıklarında, güçlü bir tepki ortaya koymalarına yardımcı olduğunu öne sürmektedir.[15] STK'ların yaygınlık kazanması, başlangıç olarak belirli yanlışların –örneğin Fransa'da uluslararası insancıl eylemcilik (sans frontièrisme – sınır tanımazcılık) ve Kuzey Amerika kampuslerindeki Üçüncü Dünya emeğinin sömürüsüne karşı çıkan No Sweats hareketi gibi– düzeltilmesi üzerine odaklanan yeni eylemci koalisyonlarının ortaya çıkmasını teşvik etti.

- Skandal noktasına varan Üçüncü Dünya borçları bir diğer genelleştirme odağıydı. Jubilee 2000 gibi kampanya hareketleri, doğal olarak militanlıklarıyla anılmayan kilise ve diğer organizasyonları işin içine katmadaki başarılarıyla eylem ağını daha da genişlettiler. Geçmişe bakarsak, 1998'de Birmingham ve 1999'da Köln'de gerçekleştirilen G8 zirvelerindeki borç karşıtı büyük gösteriler, Seattle ve Cenova'daki çok daha görkemli meydan okumaların habercisiymiş.[16]

- 1997-1998'de Doğu Asya'daki finansal ve ekonomik kriz bir diğer önemli olaydı. Her ne kadar Washington Konsensüsü savunucuları tarafından Anglo-Amerikan modelin Asya'nın "eş-dost kapitalizmi"ne üstünlüğünün kanıtı olarak kabullenilmişse

de, diğer pek çok kişi için bu kriz, devasa spekülatif sermaye akışlarının bir gecede ülkeleri var ya da yok edebildiği deregüle edilmiş bir dünyanın tehlikelerini gözler önüne serdi. Bu krizin, daha fazla neoliberal önlemler öneren bir ilaç olarak IMF "kurtuluş reçeteleri"yle birlikte önemli ideolojik sonuçları oldu. Bir grup nüfuzlu şahsiyet –yüksek risk teknikleri kullanan bir yatırım şirketinin sahibi George Soros ve ekonomistler Joseph Stiglitz, Paul Krugman ve Jeffrey Sachs– Washington Konsensüsü'nün güçlü eleştirmenleri olarak ortaya çıktılar. Stiglitz'in Seattle protestoları arifesinde Dünya Bankası baş ekonomistinin görevinden aniden alınması uluslararası finans kuruluşlarının meşruiyetinin gittikçe artan bir biçimde sorgulandığı bir ortamın oluşmasında etkili oldu.[17]

- Son olarak neoliberalizme yönelik büyük ölçekli bir direniş G7 ülkelerinden birinde, Fransa'da patlak verdi. Kasım-Aralık 1995'teki kitlesel kamu sektörü grevleri muhafazakâr koalisyonun serbest piyasa "reform"larını raydan çıkarttı ve Haziran 1997'de "çoğul sol"u Lionel Jospin liderliğinde iktidara taşıyan halkın sola yönelişinde etkili oldu. Jospin (sosyalist retoriğinin sağladığı bir perdenin ardında) özelleştirme konusunda sağcı selefinden çok daha ileri gitti. Aylık *Le Monde diplomatique* dergisi ve uluslararası finansal spekülasyona karşı çıkan ATTAC (Association pour une taxation des transactions financières pour l'aide aux citoyens – yurttaşlara yardım sağlamak amacıyla finansal işlemlerin vergilendirilmesi derneği) hareketi çevresinde Jospin hükümetine muhalif yeni bir sol gelişti.[18] Bu radikalleşme süreci kendisini ilk kez Nisan 2002'deki Fransız cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turunda dışa vurdu. Jospin beklenmedik bir biçimde yarışın dışına itilirken aşırı solun adayları yüzde

10'un üzerinde oy aldılar. Bu yeni solun küresel yönelimi değişik şekillerde ortaya konabilir: Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar ve sağlıklı tarıma yönelik diğer tehditlere karşı direnişin sembolü olarak köylü lider José Bové'nin ortaya çıkışı; Brezilya Porto Alegre'de düzenlenen Dünya Sosyal Forumlarında *Le Monde diplomatique* ve ATTAC'ın oynadıkları rol ve ATTAC'ın uluslararası büyümesi (2002 başında kırk ülkede bağlantıları vardı).

Bu karşı çıkma süreci, eylemcilerin kampanyaları ve sokak protestolarından daha fazlasını içerir. Küresel bir hareketten bahsedebilmemizin nedenlerinden biri, bu hareketin çeşitli entelektüellerin ürettiği bir eleştirel yazın içinde ideolojik ifadesini bulmuş olmasıdır. Bu entelektüeller arasında iki büyük şahsiyet var. 1995'teki grevlerden Ocak 2002'deki ölümüne kadar Pierre Bourdieu, önde gelen bir Fransız entelektüel olarak o büyük saygınlığını neoliberalizmle mücadelenin içine kattı; bilim adamı eylemcilerden oluşan Raison d'agir grubuyla birlikte aralarında kendi iki ciltlik polemik denemeleri de (Contre-feux ve *Contre-feux* 2) bulunan bir kısa, ucuz kitaplar serisi yayımladı. Eski kuşak için yalnız ama tutarlı bir Amerikan dış politikası muhalifi olan Noam Chomsky, teşhis ettiği Amerika'nın emperyal güç olma iddialarını küresel kapitalizm bağlamına yerleştirme gayreti içindeyken, kendisini son derece hazır bir biçimde takip eden dünya çapında bir okur kitlesine ulaşmayı başardı. Eski nesilden bu iki büyük şahsiyetin yanı sıra halihazırda oldukça tanınmış olan ama son dönemde daha fazla okura seslenen pek çok başka yazar –örneğin, Michael Albert, Walden Bello, Susan George ve Tony Negri– ile başta Naomi Klein ve Michael Hardt olmak üzere aniden ün kazanan daha genç entelektüeller de var. Tüm bu ismi geçenler önemli kitapların yazarlarıdırlar; ancak metinlerin internet üzerinden hararetli bir biçimde dolaşıma sokulması sayesinde çok daha fazla okunur hale geldiler.

Bu yazı grubunun ortaya çıkması, entelektüel toparlanma sürecinde daha geniş bir yönelime işaret etti. Kendisi incelediği türe bir katkı olan Luc Boltanski ve Eve Chapiello'nun heybetli çalışması, 1990'lardaki neoliberalizm deneyimi karşısında Fransa'da "toplumsal eleştirinin yenilenişini" belgeledi.[19] Ancak toplumsal eleştiri tam da postmodernizmin yasaklamaya çalıştığı türden bir söyleme sahipti. Örneğin Jean Baudrillard şöyle yazıyor: "Uygarlaşmış varlıklar olarak bugün tüm sorunlarımız buradan kaynaklanıyor; aşırı yabancılaşmadan değil, özneler arasındaki maksimum saydamlık uğruna yabancılaşmanın yok olmasından."[20] Ana temalardan biri olarak kapitalizmin Marksist eleştirisini sağlayan yabancılaşma kavramı, sahici özne ile onun kendini gerçekleştirmesini engelleyen mevcut toplumsal ilişkiler arasındaki karşıtlığa işaret eder. Örneğin bu karşıtlık, 1960'larda "gösteri toplumu" Situationistleri* tarafından geliştirilen eleştiride saklıdır. Guy Debord'a göre modern kapitalist toplumları karakterize eden gösterinin hâkimiyetidir: "Doğrudan yaşanmış olan her şey bir temsile, yaşamın somut ters yüz edilişine" varan bir hale taşınmıştır.[21]

Ancak Boltanski ve Chapiello'nun gözlemlediği gibi aynı dönemde sahicilik kavramı, çalışmaları postmodernizm üzerinde biçimlendirici bir etki bırakan Gilles Deleuze ve Jacques Derrida gibi düşünürlerden gelen bir dizi güçlü entelektüel saldırıya uğramıştır. Boltanski ve Chapiello, Deleuze ile Derrida'nın sahicilikle sahici olmama durumu arasındaki karşıtlığı yapısöküme uğratmalarının 1980'ler ve 1990'ların başındaki neoliberal zafere katkı sağladığını ileri sürüyorlar: "Aslında [sahicilik] sorununun arka plana itilmesi, insanların kendilerini her şeyin sadece bir imge olduğuna inandırması, 'gerçek' sahiciliğin bundan böyle dünyanın dışında bırakılmış olması ya da 'sahici' olana duyulan arzunun yalnız-

* 1957'de yayımlanmaya başlanan Situationiste Internationale dergisi çevresine dayanan ve Fransa'da Mayıs 1968 olayları sırasında öne çıkan, içinde Guy Debord, Asger Jorn, Constant ve Pinot Gallizio gibi isimlerin bulunduğu bir anarşist hareket [ç.n.].

ca bir hayal olması, sınırsız sermaye birikimi mantığına göre çok daha iyidir."[22] Bir gösteri toplumu değil, imgelerin artık gerçekliği temsil etmek yerine var ettikleri bir simülasyon toplumunda eleştirel düşünce ve siyasal mücadelenin önemsiz hale geldiğini savunan Baudrillard, bu sahicilik yapısökümünün başpapazıdır.[23]

Bu yüzden anti-kapitalist söylem ve hareketlerin yeniden ortaya çıkması, geçen yirmi yıldan uzun bir süre devam eden avangard düşün üzerindeki postmodern hegemonyanın çözülmesine işaret eder. Bu entelektüel değişimin işaretlerinden biri, 1990'larda akademik çevreden radikallere hâkim olan kültürel meselelere neredeyse takıntılı bir biçimde duyulan ilginin azalması ve bu malzemenin yeni bir biçimde ele alınmasıdır. Bu durum bazen, önceleri postmodernizmle birlikte anılan ve en çok göze çarpan düşünürler arasında görülür. Örneğin, postmodernizmin Amerikan entelektüel kültürüne dahil olmasında yazıları belirleyici önem taşımış olan Richard Rorty, ABD'deki "kültürel sol" adını verdiği grubu, küreselleşmeye bağlı olarak Amerikan toplumundaki gittikçe büyüyen bölünmeleri dikkate almadığı için son zamanlarda eleştirmeye başlamıştır.[24] Teşhisi ne derece geçerli olursa olsun, Rorty'nin bizzat kendisinin bu kültürel solun icadında sahip olduğu pay ve önerdiği çare (sosyal demokrasiye dönüş) açık bir biçimde yetersiz görünüyor.

Bu tür çark etmelere başka örnekler de verilebilir: En çarpıcı örneklerden biri, Lacancı kültür kuramcısı Slavoj Zizek'in son yıllarda Marx ve hatta Lenin'i şevkle kucaklamasıdır.[25] Ancak kültürelin daha geleneksel bir kapitalizm eleştirisiyle yerinden edilmesine en güzel örnek, yeni hareketin en bilinen metni olan Naomi Klein'ın *No Logo*'sudur. Bu kitap, Baudrillard'ın –kitle kültüründeki çağdaş trendlere dair kalın betimlemeleriyle– aydınlattığı binlerce Kültürel Çalışmalar Bölümünün çok sevdiği entelektüel zemini becerikli ve nüktedan bir biçimde işgal ediyor ve başat kapitalist tahakküm modellerini ve ortaya çıkmakta olan direniş biçimlerini açığa çıkarmak amacıyla büyük şirket markalarındaki ufak farklılıkları kullanarak okurlarını yeni bir savaş alanı-

na götürüyor. Klein'ın kendi kuşağındaki üniversite eylemcilerinin 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında nasıl kimlik politikaları ve siyaseten doğrulukla meşgul olduğunu ama aslında çok kültürcülükten fayda sağlamak için tasarlanmış büyük şirket stratejileriyle aynı yönde yol aldığını belgelediği bölümde, bir entelektüel paradigmanın tümünün yerle bir olduğunu öğreniyoruz:

> Ve geçmişe baktığımızda esas çarpıcı olan, PC siyasetinin tam de kendi kendini en çok referans gösterdiği yıllarda, dünyanın geri kalan kısmı bambaşka bir şey yapıyordu: Dışarıya bakıyor ve genişliyordu. En solcu ilericiler arasındaki görüş alanının yalnızca yakın çevreyi kapsayacak şekilde daralmak olduğu bir dönemde küresel ticaretin ufku tüm yerküreyi kuşatacak kadar genişlemişti. (...) Geriye baktığımızda inadına körlük gibi görünüyor. Kadın hareketi ve sivil haklar hareketinin radikal ekonomik temellerinin siyaseten doğrululuk olarak adlandırılan bir hedefler birleşmesiyle terk edilmesi, bir eylemciler neslini, başarılı bir biçimde eylem değil, imge siyaseti içinde yetiştirdi. Ve eğer mekân istilacıları okullarımıza ve cemaatlerimize hiçbir direnişle karşılaşmadan girdiyse bunun nedeni, istila anında moda olan siyasal modellerin bizi, temsilden çok mülkiyetle ilgili meseleler karşısında donanımsız bırakmış olmasıdır. Duvara yansıtılan resimleri analiz etmekle o derece meşguldük ki, duvarının satılmış olduğunu idrak edemedik.[26]

HAREKETE İSİM KOYMAK

Böylelikle, Büyük Fransız Devrimi'nin ardından başlayan kapitalizm hakkındaki muazzam tartışma, başlangıç tarihinden iki yüz yıl sonra yeniden gündeme geldi. Postmodernizm bugün tarih olmuştur. Gerçi özellikle Kuzey Amerikan Akademisi'nin içine son derece sağlam bir biçimde –ama

yok olmak üzere– yerleştirilmiştir ve bu yüzden kolay kolay silinmeyecektir. Hatta belki ilk saldırılarını idrak etmede son derece dar görüşlü olan bazı disiplinler arasında yeni yaşam belirtileri de gösterecektir (son yıllarda İngilizce konuşan dünyadaki siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler uzmanları arasında postmodernizm gülünç bir moda haline gelmiştir). Ne var ki tartışma, artık başka bir boyuta taşınmıştır; bunun nedeni, postmodernizmin kuramsal açıdan kesin bir biçimde çürütülmesinden çok (en hasar verici felsefi eleştiriler postmodernizmin en parlak döneminde üretilmiş ama nüfuzu üzerinde çok az etkili olabilmiştir), kapitalist küreselleşmeye karşı dünya genelindeki isyanın entelektüel gündemi değiştirmiş olmasıdır.

Öte yandan hafif mahcubiyet yaratan bir mesele var. Bu yeni hareketi nasıl isimlendirmeliyiz? Genellikle uygun görülen isim, yani küreselleşme karşıtı hareket, tam anlamıyla uluslararası bir karakter taşıyan ve beş kıtada ulusal sınırların ötesinde insanları son derece etkin bir biçimde harekete geçirebilmiş bir hareket için düpedüz absürd bir isim. Hareketin içinde yer alan belli başlı şahsiyetler haklı olarak bu isme uzak durmuşlardır. Naomi Klein şöyle yazıyor: "Küreselleşme karşıtlığı dilini kullanmak hiç de fayda sağlamıyor."[27] Ocak 2001'de Porto Alegre'de gerçekleştirilen ilk Dünya Sosyal Forumu'nda Susan George, "Biz 'küreselleşmeden yanayız'; çünkü biz dostluk, kültür, yemek, dayanışma, refah ve kaynakları paylaşmaktan yanayız"[28] demişti. Cenova Sosyal Forumu'ndan Vittorio Agnoletto, hareketin İtalya'daki "küresele hayır" ifadesinden hoşlanmadığını belirtmişti.[29]

Birçok Kuzey Amerikalı eylemci, görünüşe bakılırsa ilk kez Richard Falk tarafından yapılan iki tür küreselleşme arasındaki ayrıma sıcak bakmakta: "önde gelen devletler ve belli başlı sermaye aktörleri arasındaki işbirliğini yansıtan tepeden küreselleşme" ve "yoksulluk, baskı, aşağılama ve kolektif şiddete son vermeyi hedefleyen farklı kültürlerin birliği üzerine kurulu bir insan toplumu vizyonunun, çevresel kaygıların, insan haklarının, ataerkilliğe düşmanlığın ha-

yat verdiği bir ulus ötesi toplumsal güçler kümesi anlamında aşağıdan küreselleşme."[30] Başka yazarlar, "şirket" ya da "neoliberal" ya da "liberal" küreselleşme gibi göndermelerle karşı oldukları küreselleşme türünü nitelendirmeye çalışıyorlar. Bu çeşitli kullanımlar, terminolojik farklılıkların ötesinde bir şeyi yansıtmaktadır. Seattle ve Cenova hareketinin ne istediğinden çok neye karşı olduğu konusunda açık olduğunu söylemek artık bir klişe haline gelmiş durumda. Fakat bu gerçekte doğru değil: Hareketin, neoliberalizmin alternatifinin ne olduğu ve bunu nasıl gerçekleştirmeyi planladığı soruları inkâr edilemez biçimde yanıtsızdır. Ancak bu belirsizlikler, düşmanın kim olduğu konusunda bir netlik olmamasıyla ilişkilidir. Düşman, neoliberalizm, yani Washington Konsensüsü bünyesindeki politikalar ve politikaların evrenselleştirmeye çalıştığı Anglo-Amerikan kapitalizm modeli mi, yoksa bizzat kapitalist üretim tarzı mı? Bu soruya verilen yanıt, alternatif ve onu gerçekleştirmek için gerekli stratejinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Benim görüşüme göre bu hareket en iyi biçimde anti-kapitalist olarak tanımlanabilir. Bunun nedeni eylemcilerin çoğunluğunun kapitalizmi bir bütün olarak yerinden etmenin mümkün ve hatta belki de arzu edilir olduğunu düşünmeleri değil. Komünizmin çöküşü, geleneksel solun nispi zayıflığında ve sosyalizmin kapitalizme sistemik bir alternatif olarak güvenilirlik eksikliğinde kendisini hâlâ hissettiriyor. Bununla birlikte bu hareket, Giovanni Arrighi, Terence Hopkins ve Immanuel Wallerstein'ın deyişiyle *sistem karşıtı* bir hareket.[31] Yani, sadece belirli memnuniyetsizlikler ya da meselelerle –diyelim, serbest ticaret, çevre ya da Üçüncü Dünya'nın borcuyla– ilgili kampanyalar düzenlemiyor, çok farklı adaletsizliklerle ve tehlikelerin birbirleriyle bağlantılı olduğunun farkında olarak hareket ediyor. Agnoletto kendi siyasal güzergâhını, birçok eylemcinin maruz kaldığı özel meselelerden genele uzanan bir hareketin temsilcisi olarak tarif etmişti. 1970'lerde aşırı soldaki Democrazia Proletaria içinde yer alan Agnoletto, sonra geri plana çekilmiş ve bir doktor olarak 1980'ler ve 1990'larda İtalya'daki AIDS ha-

reketi içinde aktif olarak bulunmuş. 1990'ların ortasında anti-retroviral ilaçlar Kuzey'de kolaylıkla bulunabilir hale geldikten sonra dikkatini Üçüncü Dünya'daki HIV belası ve AIDS hastalarına yöneltmiş. Bu noktada, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) desteklediği ilaç firmalarının patent hakkı iddialarından kaynaklanan engelle karşılaşmış. Dolayısıyla o da kendisini, Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı diğer STK'larla bağlantılar kurarken ve Cenova sonrasında da, İtalya'nın dört bir yanına yayılan ve küresel hareketin temel merkezlerinden biri haline gelen "Sosyal Forumlar"ın liderlerinden biri olarak bulmuş.[32]

İşte sistem hakkında bu gelişen bilinç, bu hareketi her şeyden daha fazla karakterize ediyor. Zaten Seattle'da kamu sektörü sendikası AFSCME'nin lideri Gerald McIntee 1960'ların eski bir sloganını yeniden canlandırmıştı: "Sisteme bir ad koymalıyız... ve bu şirket kapitalizmidir."[33] Sıkı bir biçimde Clinton yönetimini desteklemiş bir sendika liderinin bu kadar radikal bir söyleme kendini kaptırması, değişen ideolojik havanın bir göstergesidir. Hareketin sistem karşıtı odağı, Şubat 2002'deki İkinci Dünya Sosyal Forumu'nda yayımlanan ve o zamana kadarki en önemli programatik belge olan Sosyal Hareketlerin Çağrısı'nda açıkça ortadadır: "Halkın gereksinim ve beklentileri üzerinde sermaye ve ataerkilliğin çıkarlarını kollayan cinsiyetçilik, ırkçılık ve şiddet üzerine kurulu bir sisteme karşı direniş ve mücadelelerimizden büyük bir birlik inşa ediyoruz."[34]

BİR BAŞKA PLANLANMAMIŞ OLAY

Ancak bazılarına göre anti-kapitalist hareketin niteliğini esaslı bir biçimde ortaya koymaya yönelik bu çaba abesle iştigal etmek; çünkü onlara göre eylemler hareketi sollamış durumda. "Karşı kapitalizm"e ayrılmış *Financial Times* serisi 11 Eylül 2001'de başladı. Önceleri hareketin gelişimini son derece ayrıntılı (ve oldukça kaygılı) bir biçimde takip etmiş olan gazete, 11 Eylül'den birkaç hafta sonra şöyle yaz-

dı: "ABD'ye yönelik terörist saldırıların pek vurgulanmayan sonuçlarından biri de küreselleşme karşıtı kitlesel hareketin durması oldu."[35] Harekete düşman diğer yorumcular daha da ileri gitti ve hareketi terörizmle bağlantılandırarak lekelemeye çalıştı. Yeni İngiliz İşçi Partisi'ne yakın bir gazeteci olan John Lloyd'a göre,

> terörizme dönüşen, ya da en azından onu destekleyen anti-Amerikancılık, bazı küresel hareketlerin anti-Amerikancılığına meydan okuyor. Aynı ip üzerinde yürüyor. Ve artık pabucun bu kadar pahalı olduğu apaçık ortadayken bu görüşleri savunanların bu işi ne kadar ciddi olarak yaptıklarının dikkatli bir muhasebesini yapması gerek... Küresel hareketlerin geliştirdiği taktikleri (denetlenemeyen ve önceden tespit edilemeyen şebekeler aracılığıyla muhalefet ve zaman zaman şiddet kullanımı) günümüzde kullanan tek siyasal grup, Bin Ladin'in El Kaide'sidir.[36]

Bu oldukça aşağılık bir davranış. Uçak yolcuları ve mürettebatı, ofis çalışanları ve itfaiyecileri kitlesel olarak öldürmeyi meşru bir taktik olarak gören gizli bir şebekeyle, sürekli olarak açık ve demokratik öz örgütlenmeden ve barışçıl protestodan yana olduğunu ilan eden bir hareketi eş tutmaktır bu. Çeşitli anti-kapitalist protestolarda anarşist Black Bloc Grubu'nun aptalca uyguladığı şiddet önemsiz boyuttadır: McDonald's tahrip etmek ya da birkaç ATM'yi ateşe vermek, yolcu uçağıyla Dünya Ticaret Merkezi'ne girmekle bir tutulamaz. Anti-kapitalist protestolarda ateşlenen silahlar yalnızca polis memurlarının göstericilere yönelttiği silahlardır. En meşhur gösterisini ABD'de gerçekleştirmiş bir hareketi anti-Amerikan olarak tanımlamak sadece gülünçtür.

Her şeye rağmen 11 Eylül, anti-kapitalist hareket için, özellikle Kuzey Amerika'da bir darbeydi. IMF ve Dünya Bankası'nın Eylül 2001 sonunda Washington'daki yıllık toplantıları için planlanan protestolar iptal edildi. "Demokratik yönetişim"in kalesi Körfez'deki Katar Şeyhliği'nin baş-

kenti Doha'da aynı yılın Kasım ayında gerçekleştirilen Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar Toplantısı, Seattle'da engellenen ticaret müzakereleri turunu başlatarak başarılı oldu. Bush yönetiminin "terörizme savaş" ilan etmesi ve sivil özgürlüklerin özellikle ABD ve Britanya'da kısıtlanması, her tür protesto için hiç de misafirperver olmayan bir ortam yarattı (alarm halindeki FBI ve ABD polis yetkilileri McCarthyci "Amerikan Karşıtı Faaliyetler" kavramını yeniden keşfettiler). Anti-kapitalist hareketin bazı destekçileri, Taliban'ı devirerek hoşgörüsüz İslamcı askeri yöneticilerin yönetiminden Afganlıları --özellikle Afgan kadınları– kurtarmak illüzyonu gibi, Afganistan savaşını destekleyici nedenler buldular.[37] Ve –uzun vadeli düşünüldüğünde en önemlisi– destekleri anti-kapitalist hareketin uzun vadedeki başarısını belirleyecek olan beyaz yakalı ve kol gücü kullanan işçilerin 11 Eylül'de katledilmesi, "Kamyoncu-Kaplumbağa ittifakı"nı, yani örgütlü işçilerle STK eylemcilerinin bir araya gelişini (Seattle ve Quebec, Cenova, Barselona gibi daha sonraki bazı protestoların önemli bir özelliği) yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı.

Ancak bu geri çekiliş, hareketin yok olması şeklinde değil, ağırlık merkezinin Kuzey Amerika'dan Avrupa ve Latin Amerika'ya kayması şeklinde bir etki yarattı. 2001 Temmuz'unda Cenova'da gerçekleştirilen gösteriler, İtalyan toplumunu baştan sona etkileyen ve yirmi yıldır durgunluk içindeki solu canlandıran bir radikalleşme sürecinin ilk aşamasına işaret etti. Protestoları organize eden Cenova Sosyal Forum'u ulusal çaplı bir hareket için, içinde çeşitli eğilimlerin birlikte yapıcı bir biçimde çalışmayı öğrendikleri bir örgütsel model sundu. Bu hareket, Afganistan savaşma bir dizi kitlesel gösteriyle karşı çıktı. Cenova protestolarına büyük bir grup gönderen Britanya'da "terörizmle savaş"a ve İşgal Altındaki Topraklar'da hüküm süren İsrail terörüne karşı çıkış; ilk kez Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika'dakiyle kıyaslanabilir bir hareket yarattı. Büyük savaş karşıtı mitingler ve gösterilerde genç eylemcilerin –tabir caizse Seattle ve Cenova'daki insanların– ağırlığı hissediliyordu.

Ama 16 Mart 2002'de Barselona'da gerçekleştirilen AB zirvesindeki devasa "Sermaye ve Savaş Avrupa'sına Karşı" gösterisinin yanında bu İtalyan ve Britanya hareketleri bile cüce kaldı. Organizatörleri ve yetkilileri de şaşkına çeviren, esas olarak yerel halktan yarım milyon insan toplandığında *Financial Times* şöyle yazıyordu: "Hareketlerinin ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırılarıyla ölmediğinin ve protestolarının şiddet kullanılarak mahvedilmesine gerek olmadığının altını çizen (...) küresel kapitalizme karşı barışçıl bir gösteri."[38] Bu arada 2002 Şubat'ının başında Porto Alegre'de toplanan İkinci Dünya Sosyal Forumu ilkinden üç dört kat daha büyüktü. Çoğunluğu Brezilya'dan 65.000 ilâ 80.000 eylemci, anti-kapitalist hareketin bir anlamda dünya parlamentosuna katılmak için bir araya geldiler. Dünya Sosyal Forumu'nda daha da güneyden bir olay yankılanıyordu; Aralık 2001'de Arjantin'i sarsan neoliberalizme karşı kitlesel isyan... Artık hareketin zengin Kuzey'e özgü bir şey olarak küçümsenmesi mümkün değildi.

11 Eylül ve "terörle savaş" –dehşet verici ve istenmeyen gelişmeler olsalar da– anti-kapitalist hareketin bazı açılardan derinleşmesini sağladılar. Bu iki olay eylemcileri, Claude Serfati'nin "silahlı küreselleşme" (kapitalist küreselleşmenin var olan jeopolitik ve toplumsal gerilimleri artırdığı ve dolayısıyla özellikle ABD ve onun müttefiklerinden olmak üzere askeri güç kullanımı gerektiren bir süreç) dediği şeye karşı çıkmaya zorladı.[39] Porto Alegre II'de benimsenen Sosyal Hareketlerin Çağrısı, "ABD yönetimi ve onun müttefiklerinin tahakkümünü perçinleyecek daimi bir küresel savaşın başladığını ve (...) hareketin temelinde savaş karşıtlığının olduğunu" ilan etti. Genişleyen ufkun bir başka göstergesi, Uluslararası Dayanışma Hareketi'nin, İsrail Savunma Kuvvetleri'nin 2002 Bahar'ında Filistin yönetimine karşı vahşi saldırısı esnasında Batı Şeria'ya erişimi bloke etmek için insan kalkanı oluşturma çabalarına yüzlerce anti-kapitalist eylemcinin katılmasıydı. George Monbiot bunu şöyle yorumlamıştı:

> Hareketin Batı Şeria'ya gelişi, başka yerlerdeki faaliyetlerin organik bir gelişimidir. Yıllar boyunca dünyanın en güçlü hükümetlerinin yıkıcı dış politikalarına ve çok taraflı kurumların onları kontrol altında tutmadaki başarısızlıklarına karşı çıkmıştı bu hareket. (...) Filistin'de, yine başka yerlerde de olduğu gibi, kendisini güç ile o güçten etkilenenler arasına yerleştirmeye çalışıyor.[40]

Eğer anti-kapitalist hareket hem 11 Eylül'den sağ çıkmayı başarmış, hem de "terörle savaş" sayesinde kendi etkinlik alanını genişletmişse, sormamız gereken çok önemli sorular var demektir. Daha önce de belirttiğim gibi bunlar, düşmanın yapısı, düşmanın üstesinden gelmek için gerekli stratejiler ve zaferle birlikte gelecek alternatif toplumla ilgili şeyler. Hareketin şu ana kadar bu sorular karşısındaki yanıtlarının belirsiz olması birçok açıdan bir güç kaynağı olmuştur; ancak bu böyle kalacak diye bir garanti yok. Bu kitabın hedefi, bu sorulara bir dizi yanıt önermek. Her ne kadar bir program içerse de (Bölüm 3'te), bir siyasal manifestodan ziyade anti-kapitalist hareketin nasıl bir duruşa sahip olması gerektiğine dair genişletilmiş bir argüman sunuyor bu kitap. Hafif ölçüde Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Parti Manifestosu*'ndan esinlendim. Böyle bir klasiği geliştirmeye ya da güncellemeye kalkmak tabii ki aptalca olurdu. Fakat *Komünist Manifesto* Marx'ın kapitalist üretim tarzına yönelik eleştirisinin en ünlü ifadesi durumunda; pek çok eylemci, kendilerine yapıştırılacak "Marksist" etiketini reddetse de, Marx'ın kapitalist üretim tarzı eleştirisi, anti-kapitalist hareketin hem teoride hem de pratikte başvurduğu bir eleştiridir. Bu yüzden Marx, bu kitaptaki belli başlı referans noktalarından biridir; ayrıca zaman zaman *Komünist Manifesto*'nun biçimine yaklaştım.[41] Doğal olarak bu kısa kitap eksiksiz olma iddiasında değil. Anti-kapitalist hareket çok çeşitli siyasal perspektifleri bünyesinde barındırıyor ve çeşitlilik içinde birlik sözü, onun en sıkı biçimde doğrulanmış –ve yaygın bir biçimde hayata geçirilmiş– örgütleyici ilkelerinden biri. Bu

bir anti-kapitalist manifesto; başka birçok anti-kapitalist manifesto olabilir ve olmalı. Benim argümanlarım, bu hareketin belirli bir boyutunu temsil ediyor –birçok kişinin hoşlanması pek muhtemel olmayan, daha çok devrimci Marksist gelenek tarafından etkilenmiş bir yaklaşım. Bu argümanları, hem hareket içindeki tartışmaya bir katkı olarak hem de başka bir dünyanın gerçekten mümkün olduğuna daha çok insanı ikna edebilme ümidiyle sunuyorum.

1

KAPİTALİZM DÜNYAYA KARŞI

O ZAMAN SORUN NEDİR?

"Açıkça görülüyor ki zenginlik yaratmada en iyi sistem kapitalizmdir ve serbest ticaret ile açık sermaye piyasaları dünyanın tümüne değilse de büyük kısmına emsalsiz bir iktisadi büyüme getirmiştir."[1] Kendisini anti-kapitalist hareketle ilişkilendirecek kadar ileri gitmiş olan Noreena Hertz'in bu ifadesi oldukça paradoksal biçimde neoliberal durumu özetliyor. Öncelikle cümlenin ikinci kısmı üzerine odaklanalım. Dünya Bankası ve IMF savunucularının sonsuz kere ileri sürdükleri gibi bu cümle de, geride bıraktığımız yirmi yılda ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesinin hızlı iktisadi büyüme yarattığını öne sürmektedir; Washington Konsensüsü destekçileri, bu büyüme sayesinde küresel yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılabileceğini iddia etmeye devam etmektedirler. Dolayısıyla Kasım 2001'de Doha'da gerçekleştirilen Dünya Ticaret Örgütü toplantısı yeni bir ticaret görüşmeleri turunu başlatmadan kısa bir süre önce Dünya Bankası, tüm ticaret engellerini ortadan kaldırmanın küresel geliri 2800 milyar dolar artıracağı ve 320 milyon kişinin yoksulluğuna son ve-

receği tahmininde bulunan bir rapor yayımladı.[2] Aynı argümanın daha kaba biçimi, Dünya Ticaret Örgütü'nün "kıymetli bir uluslararası kurum" olduğunu ve "DTÖ'ye geniş kapsamlı eleştiriler yöneltenlerin yoksul ve çaresizler için değil, onların aleyhine çalıştığını"[3] söyleyerek Seattle protestocularına saldırdığında Britanya Uluslararası Kalkınma Bakanı Clare Short'tan geldi.

Bu iddia çeşitli biçimlerde eleştirilebilir. Örneğin, insan gelişiminin iktisadi büyümeyle eş tutulmasına karşı çıkılabilir.[4] Ayrıca Washington Konsensüsü'nün en parlak döneminde oluşan küresel eşitsizliğin aralıksız bir biçimde genişlediğinin aşikâr olduğuna dikkat çekilebilir. Dünya Bankası'ndan Branko Mihailovic'in araştırmasına göre 1998'de dünya nüfusunun en zengin yüzde 1'inin geliri en yoksul yüzde 57'sinin gelirine eşitken, –eşitsizlik derecesini ölçen– küresel gini sayısı 66'ya çıktı.[5] Öte yandan neoliberal argümana kendi terimleriyle meydan okumanın mümkün olduğunu görmek önemlidir. Center for Economic and Policy Research (CEPR) küreselleşme çağı (1980-2000) ile ondan önceki yirmi yıl (1960-1980) arasında ayrıntılı bir karşılaştırma yaptı ve Keynesyen talep yönetimi politikalarının doruk noktasına ilk kez ABD'de Kennedy ve Johnson yönetimleri esnasında ulaştığını ve 1970'lerin ortalarındaki ekonomik kriz sonucunda bozulmaya yüz tuttuğunu ortaya koydu. İki dönemdeki performansı kıyaslayabilmek için CEPR çeşitli göstergeler (kişi başına gelir artışı, yaşam beklentisi, bebek, çocuk ve yetişkinlerde ölüm oranları, okuryazarlık ve eğitim) kullandı. Bu kıyaslamanın sonuçları şu şekilde özetleniyor:

> İktisadi büyüme ve hemen hemen diğer tüm göstergelerdeki ilerleme, son 20 yılda daha önceki yirmi yılla kıyaslandığında çok açık bir biçimde düşmüştür. Her bir gösterge için ülkeler, söz konusu dönemin (1960 ya da 1980) başında sahip oldukları düzeye göre kabaca beş eşit gruba ayrıldı. Bulgular şu şekildedir:

- *Büyüme: İktisadi büyüme oranlarındaki düşüş tüm gruplar ya da ülkelerde son derece belirgindi ve hepsini eşit derecede etkilemişti.* En yoksul grupta, 1960-1980 arasında GSYİH'da kişi başına yıllık yüzde 1.9'luk artış, 1980-2000 arasında yılda yüzde 0.5 azalmaya dönüşmüştür. Ortadaki grup (çoğunluğunu yoksul ülkeler oluşturmakta) için kişi başına düşen yıllık büyüme oranında yüzde 3.6'dan yüzde 1'e oldukça keskin bir düşüş vardır. Bu, yirmi yıllık dönemde ikiye katlanan kişi başına milli gelirle sadece yüzde 21 artan milli gelir arasındaki farkı gösteriyor. Diğer grupların da büyüme oranlarında kayda değer düşüşler gözlenmiştir.

- *Yaşam Beklentisi:* 5 grup ülkeden 4'ünde *yaşam beklentisindeki ilerleme de azaldı*; sadece en zengin grupta arttı (bu grupta yaşam beklentisi 69-76 yıldır). En keskin yavaşlama, ikinci en kötü gruptaydı (yaşam beklentisi 44-53 yaş arasında). Yaşam beklentisi ve diğer sağlık verilerindeki olumsuzluk, AIDS salgınıyla açıklanamaz.

- *Bebek ve Çocuk Ölümleri: Küreselleşme döneminde (1980-1998) bebek ve çocuk ölümlerini azaltmadaki ilerleme önceki yirmi yıla göre oldukça yavaştı.* İlerlemedeki en büyük yavaşlama orta ve en yoksul gruplarda gözlemlendi. Bu ülkelerde çocuk ölümlerini (5 yaş altı) azaltmadaki ilerleme de daha yavaştı.

- *Eğitim ve Okuryazarlık: Küreselleşme döneminde eğitimdeki ilerleme de yavaşladı.* İlkokul, ortaokul ve liseye kayıtlı öğrenci sayılarındaki artış oram çoğu ülke grubu için bu dönemde daha yavaştı. Bazı istisnalar var; ancak bunlar genellikle daha iyi performans gösteren ülke grupları içinde yer alıyorlar. Okuryazarlık oranları da dahil olmak üzere eğitimle ilgili hemen her ölçütte orta ve yoksul gruplar,

küreselleşme döneminde daha önceki yirmi yıla kıyasla daha yavaş ilerleme kaydettiler. Eğitime yönelik kamu harcamalarının GSYİH içindeki artış oranı da tüm ülke gruplarında yavaşlama kaydetti.[6]

Bölgelere göre yıllık büyüme oranları, 1961-1998

Bölge	1961-1980	1985-1998
OECD	3.8	2.3
Latin Amerika	5.1	3.2
Aşağı Sahra Afrika	4.2	2.1
Doğu ve Güneydoğu Asya	6.8	7.5
Güney Asya	3.6	5.6

Kaynak: J. Weeks, "Globalize, Globa-lize, Global Lies: Myths of the World Economy in the 1990s", (der.), R. Albritton vd. *Phases of Capitalist Development* (Houndmills, 2001).

Bu karşılaştırmalar damlama etkisi yaklaşımı –yani, hızlı iktisadi büyümenin kaçınılmaz olarak yoksulların durumunu iyileştireceği inancı– için pek destek sağlamıyor. CEPR raporunun küreselleşme çağı adını verdiği dönemdeki iyileşme 1960'lar ve 1970'lerdekinden çok daha yavaş gerçekleşti. Ancak –ve belki daha da çarpıcı biçimde– neoklasik iktisat kuramları uyarınca sermaye ve ürün piyasalarının serbestleştirilmesinin büyümeyi hızlandırması gerektiği beklentisine bağlı olarak serbest piyasa ortodoksisinin artış öngördüğü bir dönemde, kişi başı üretim oranlarındaki yükselme hızı gerçekte düştü. Dahası, yazarların da belirttiği gibi, karşılaştırmada kullanılan ilk zaman aralığının savaş sonrası dönemin ilk iktisadi bunalımının damgasını vurduğu 1970'leri ve ikinci bunalım yıllarının başını kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda, buradaki karşılaştırmanın neoliberal çağın aleyhine olacak bir biçimde kurgulandığını

söylemek güçleşir. Diğer çalışmalar da aynı şeyi ortaya koyuyor: Örneğin, neoliberalizmin zaferinden önce ve sonra büyüme oranlarını karşılaştıran yukarıdaki tabloyu ele alalım.

John Weeks şöyle yorumluyor:

> Küreselleşme politikalarını en iyi derecede benimsemiş ülke grupları 1990'larda önceki yirmi otuz yıla oranla en az başarılı olanlar oldu (OECD, Latin Amerika ve Aşağı Sahra ülkeleri); 1960'dan beri en iyi performans sergileyen grup olan Doğu ve Güneydoğu Asya, 1990'larda ciddi bir durgunluğa girdi; 1990'larda durgunluk yaşamaksızın büyüyen grup olarak Güney Asya, deregülasyon, ticaret serbestliği ve sermaye hesaplarının denetim dışı olması gibi politikaları en az benimseyen gruptu. Bu politikaların büyümeyi besleyeceği hipotezi doğrulanmadı; yani bu, bir küreselleşme mitidir.[7]

Bu tür çalışmaların arkasında, geride bıraktığımız yirmi yılla kıyaslandığında ticaret ve yatırımın çok daha fazla denetim altında tutulduğu savaş sonrası dönemin –Fransızların Les Trentes glorieuses dediği– Altın Çağı'nda erişilen büyüme oranlarını dünya ekonomisinin bugün hâlâ yakalayamamış olduğu gerçeği yatar. O zaman kendi belirlediği ölçüt olan iktisadi büyüme açısından değerlendirildiğinde bile neoliberalizm başarısızdır. Ancak Washington Konsensüsü perspektifinden bakıldığında sorun, özelleştirme ve deregülasyonda aşırıya kaçılmasında değil, yeterince yapılamamasındadır. Bu nedenle örneğin, her ikisi de 1990'larm başından beri durgunluk yaşayan kıta Avrupası ve Japonya ekonomilerinin, Anglo-Amerikan laissez-faire kapitalizmi modeline daha çok yaklaşmasına ve dolayısıyla bu modelin bir özelliği olarak kabul edilen dinamik büyümeyi yakalamasına imkân verecek radikal serbest piyasa "reform"larını benimsemesi gerektiği sürekli olarak dile getirilmektedir.

Aynı düşünce tarzı, IMF'nin Arjantin'den, 1997-1998'deki Doğu Asya finansal krizinin bir sonucu olarak ülkenin başına bela olan ekonomik krize gittikçe artan acımasız bütçe kesintileriyle yanıt vermesini istemesine neden oldu. Joseph Stiglitz şöyle diyor: "Mali katılığın güveni yeniden sağlayacağı varsayıldı. Ancak IMF programındaki rakamlar kurguydu; herhangi bir ekonomist, daraltıcı politikaların durgunluğu ateşleyeceğini ve bütçe hedeflerinin tutturulamayacağını tahmin edebilirdi.(...) Bir ekonomi derin durgunluğa ve iki haneli işsizlik oranına gidiyorsa, güven nadiren tesis edilebilir."[8] Bu politikalar finansal çöküşe ve 2001 Aralık'ı sonunda Devlet Başkanı Fernando de la Rua'nın görevi bırakmasını sağlayan işsizlerin ve orta sınıfın muhteşem ayaklanmasına yol açtıktan sonra bile, IMF ve ABD Hazinesi, halef devlet başkanı Eduardo Duhalde'den daha fazla bütçe kesintisi yapmasını istemeye devam etti. *Financial Times* acımasızca şöyle yorumluyordu: "Arjantin artık orta sınıfın altından kalkacak durumda değil. Ekonomistler, Arjantin'in dünyadaki emsalleriyle rekabet edebilmesi için reel ücretlerin yüzde 30 düşmesinin şart olduğunu söylüyor."[9]

Gittikçe artan sayıda insan bunun, dünyayı idare etmek için çılgınca bir yol olduğunu düşünüyor. Onlar neoliberalizmi çare değil, hastalık olarak görüyor. Fakat sorun ne kadar derinde yatıyor? Bazılarına göre (Stiglitz bu yaklaşımın seçkin bir örneğidir) sorun, kapitalizmin kendisinden değil, Batılı hükümetler ve uluslararası finans kuruluşlarının izlediği bir dizi yanlış politikadan kaynaklanıyor. Diğer yazarlar, yanlışlığın hâkim kapitalizm modelinde olduğunu söylerken, belki biraz daha radikal ama benzer bir şey öneriyorlar. Onlara göre savaş sonrası dönemin daha denetimli ve insancıl kapitalizmine dönmeyi sağlayacak politikalar benimsense, insanlığın başına bela olan en büyük kötülüklerin büyük kısmının üstesinden gelmeye başlanabilirdi.[10] Elinizdeki kitabın temel amaçlarından biri bu argümana karşı çıkmaktır. Sorun, kapitalizmin kendisi ve ona hâkim olan mantıktadır: Sömürü ve rekabetçi birikim mantığı. Kapitalizmi

–en azından zengin Kuzey'de– katlanılabilir kılan kurum ve pratiklerin birçoğunu yok etmek suretiyle neoliberalizm, kapitalizmin varoluşundan gelen kusurlarını daha da belirginleştirdi; bu kusurlar hep oradaydı ve onlardan kurutulmanın tek yolu, bana göre, kapitalizmi yıkmaktır.

Bu bölümün geri kalan kısmında, bu sonucu destekleyici argümanlar geliştirmeye başlıyorum (tabii kitap bittiğinde meramımı bütünüyle anlatmış olacağım). Bu argümanlar, ilk planda bir iktisadi sistem olarak kapitalizmin işleyişi üzerine odaklanacak. Anti-kapitalist bir iddia geliştirirken, bu tür bir iktisadi analiz temel önemdedir. Birincisi, kapitalizm en başta iktisadi bir sistemdir; Marx'ın üretim biçimi dediği şey. Savunucuları büyük ölçüde, kapitalizmin iktisadi büyüme yaratma kapasitesiyle diğer toplumsal sistemlerden üstün olduğu iddiasına dayanırlar. İkinci olarak iktisat, bireylerin refaha ulaşma ve önem verdikleri yeteneklerini geliştirme fırsatlarının büyük ölçüde üretim kaynaklarına erişimlerine bağlı olması anlamında önemlidir. Ancak kapitalizmle ilgili mesele salt iktisadi bir mesele değildir. Anti-kapitalist hareketin arkasındaki en önemli motive edici güçlerden biri, neoliberal hegemonyanın tesis edilmesinden beri ivme kazanmaya devam eden metalaştırma sürecine isyandır.

"*Le Monde N'est Pas Une Marchandise!*" "Dünya Satılık Değil!" hareketin başlıca sloganlarından birisi. Bu, Washington Konsensüsü kurumları, inanarak ya da işine öyle geldiği için neoliberalizmi benimseyen siyasetçiler, yatırım bankaları, çok uluslu şirketler ve kamu sektörünün kötüleşmesinden kazanç sağlamayı uman yerel işletmelerin ittifakının başını çektiği ve dünyayı bir kanser gibi saran kamu mal ve hizmetlerinin toptan özelleştirilmesine karşı muhalefeti ifade eder.[11] Ancak bu muhalefet, özelleştirmenin olumsuz toplumsal ve ekonomik sonuçları (Britanya demiryollarının satılması gibi deneyimlerin defalarca doğruladığı gibi) olduğu inancından fazlasını içermektedir. Burada, her şeyin alınıp satılabilir bir metaya indirgenmesinin yol açtığı yozlaşmaya karşı bir ahlâki tiksinme söz konusudur. Bu, hiçbir alanda kültür alanında olduğu kadar belirgin değildir. The-

odor Adorno ve Max Horkheimer "kültür endüstrisi" deyişini ortaya attıklarında, bunu ironik ve eleştirel bir kavram olarak düşünmüşlerdi: Hiçbir şey onlara yaratıcı süreçleri, başka endüstrilere özgü akılcılaştırma mantığıyla aynı mantığın egemen olduğu bir endüstriye indirgemek kadar absürd ve çelişkili görünmemişti.[12] Ama bugün Britanya'da (Avrupa'da neoliberal koalisyonun öncü devleti) bakanlar, herhangi bir paradoks ya da rahatsızlık hissi yaşamaksızın kültür endüstrilerinden bahsetmektedir. Ayrıca *Financial Times*'ın "Yaratıcı İş" adlı düzenli çıkan bir de ilavesi vardır. Kültürel üretimin bu şekilde kârlı birikimin önceliklerine mahkûm edilmesinin sonuçlarına, şehvet, hırs, şöhret ve "lifestyle"ın birbirlerini güçlendirici kabus gibi bir banallik döngüsü içinde kaynaştığı televizyonda her gün tanık oluyoruz. Bu sadece Birinci Dünya'ya özgü bir mesele de değil. Örneğin Zapatistaların lideri Marcos'a göre neoliberalizm, amaçlarından biri "tarih ve kültürü yok etmek olan dünya çapında bir savaş" yürütüyor.[13] Anti-kapitalist hareketin ardındaki itici güçlerden biri de piyasanın emrettiği zorunluluklardan kaçmak, bunlardan bağımsız bir alan yaratmaktır.

FİNANSAL SAÇMALIKLAR

Peki bu alan ne kadar geniş olmalı? Bu soruyu yanıtlamaya başlamadan önce, kapitalizmin getirdiği sorunların ne kadar derine gittiğini ele alarak başlamalıyız. Birçok kişi için sorun esas olarak finans piyasalarının son yıllarda kazandığı güçten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Walden Bello, Kamal Malhotra, Nicola Bullard ve Marco Mezzera şöyle yazıyor: "Finansın küreselleşmesi, onun dinamiklerinin gittikçe artan biçimde küresel kapitalist sistemin motoru olarak işlemesi anlamına geldi."[14] Özellikle 1997-1998'deki Asya ve Rusya krizlerinden beri finans piyasalarının egemenliğinin küresel ekonomik istikrarsızlığı fazlasıyla artırdığına yönelik yaygın anlayış, uluslararası para transferlerinden Tobin

Vergisi alınmasını talep eden Fransa'da ATTAC ve başka yerlerde onun bağlantılarının öncülük ettiği hızla büyüyen bir hareketin arkasındaki temel dürtülerden biri olmuştur.[15]

Finansal kapitalizmin bahsi geçen egemenliğinin ardında birtakım ayrı ama yine de bağlantılı olgular vardır:

- Birincisi, küresel olarak bütünleşmiş finans piyasaları çok büyük bir boyuta ulaşmıştır: Günlük döviz işlemleri 1992'de 800 milyar dolarken, 1995'te 1.200 ve 1998'de neredeyse 1.600 milyar dolara çıkmıştır.[16] Bu hayret verici rakamlar bugün uluslararası açıdan sermayenin, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Bretton Woods Sistemi döneminde olduğundan çok daha hareketli olduğunu göstermektedir;

- Ulusal hükümetler, borçlarının alınıp satıldığı uluslararası tahvil piyasalarından çok daha kolay etkilenir hale geldiler: John Grahl'in deyişiyle küreselleşen tahvil piyasası, –Clinton yönetiminin 1993'te bizzat keşfettiği gibi– en güçlü devletlerde bile yurtiçi politika yapıcıların kafasının üzerinde sallanan Demokles'in kılıcıdır;[17]

- Yatırım kararlarının borsalar üzerindeki artan egemenliği: Bu durum, "menkul kıymet haline getirme" –mümkün olan her şeyin alınıp, satılabilir, speküle edilebilir bir finansal kıymete dönüştürülmesi (enerji imparatoru Enron diğer şeylerin yanında vadeli piyasalara ilişkin tahminler de üretiyordu)– ya da şirket yöneticileri üzerindeki "hissedar değeri"ne en büyük önceliği verme baskısı (daha yüksek net varlık fiyatları, kârların dramatik biçimde yükselme olasılığını yansıtır; bu da Grahl'in belirttiği gibi "mal sahipleriyle yöneticiler arasında, tamamen yöneticiler lehine olmak üzere yeni bir güç dengesinin"[18] oluşmasına yol açan bir gelişmedir) gibi çeşitli biçimlerde görülebilir;

- Gittikçe karmaşıklaşan finansal yatırımlardaki hızlı spekülasyon artışı: Bu tür kıymetlerde uzmanlaşmış yüksek risk teknikleri kullanan yatırım şirketlerinin yükselişinde kendisini göstermektedir. Asya ve Rusya krizlerinin ardından yaşanan 1998 Sonbahar'ındaki küresel finansal panik zinvedeyken Long Term Capital Management şirketinin çöküşünün de gösterdiği gibi, bu tür şirketlerin faaliyetleri dünya ekonomisi için muazzam potansiyel sonuçlar doğurabilir;

- Gerçek bir ürün ve verimlilik artışını (gerçi verimlilik artış oranının ne kadar yükseldiği hakkında büyük bir anlaşmazlık olsa da) Wall Street merkezli devasa bir spekülasyon balonunun gelişiyle birleştiren ABD'nin 1990'ların sonundaki ekonomik patlaması: "Yeni Ekonomi"nin Amerika'nın konjonktür hareketlerinin sınırlamalarından kurtuluşunu temsil ettiğine dair mutluluk veren –ve hızla çürütülen– bir inancın içinde, abartı ve iktisadi gerçeklik birbirine karıştırıldı.[19]

Finans piyasaları sıklıkla özerk, neredeyse doğal bir fenomenmiş gibi gösterilir. Bu yüzden televizyondaki haber programlarında günün hisse senedi fiyatları hava durumuyla birlikte sunulur. Marx, kapitalizmi "aynı anda toplumsal karakterler ve toplumsal şeyler olan Mösyö Sermaye ile Madam Toprak'ın kol gezdiği, büyülenmiş, çarpıtılmış, ters yüz edilmiş bir dünya"[20] olarak betimlemiştir. Finans piyasalarının olumsuz sonuçlarına karşı direnişi zayıflatan etkenlerden biri, bu piyasaların bir şey –doğal bir fenomen– olarak gösterilmesidir. Ancak tabii ki finans piyasaları şeyler değil, toplumsal ilişkilerdir. Dahası, geçen yirmi otuz yılda finans piyasalarının (ya da tam manasıyla söylemek gerekirse, temelde finans piyasaları içinde faaliyet gösteren aktörlerin) gücündeki artış kısmen siyasal ve ideolojik mücadelelerin bir sonucudur.[21] Dolayısıyla Britanya'da finansal kapitaliz-

min özgürlüğüne kavuşmasındaki iki önemli aşama, 1979'da döviz kontrolünün kaldırılması ve 1986'da City of London'da* gerçekleştirilen deregülasyondu (Büyük Patlama). Her iki düzenleme de Thatcher hükümeti tarafından Britanya ekonomisinin neoliberal doğrultuda yeniden yapılandırılması projesi çerçevesinde yürürlüğe kondu.

Britanya, finans sektörünün ekonomi içindeki göreli ağırlığıyla ileri kapitalist ülkeler arasında istisnai bir yere sahiptir; ancak dünya genelinde finans piyasalarının yükselişini kolaylaştırmada ABD önemli bir rol oynamıştır. Peter Gowan, Bretton Woods siteminin çöküşüne yanıt olarak ABD'nin onun yerine –kendi deyişiyle– Dolar Wall Street Rejimi'ni geliştirdiğini ileri sürmüştür. 1971'deki eski altın-döviz standardından kurtulan doların uluslararası para sisteminin temelini oluşturmada oynadığı rol ABD'ye müthiş bir siyasal ve ekonomik manivela gücü sağlarken, dalgalanan para birimlerinden oluşan yeni dünya, uluslararası finansal spekülasyonu teşvik etti ve özellikle Amerikan yatırım bankaları bundan kârlı çıktı. Bu arada Wall Street, ABD Hazinesi ve uluslararası finans kuruluşlarını birbirine bağlayan eksen, ulusal ekonomileri dış yatırıma açan, onları finans piyasalarındaki dalgalanmalara karşı daha korunaksız ve böylelikle kendisine daha bağımlı kılan Washington Konsensüsü politikalarını destekledi.[22]

Bu bizi, neoliberal çağın kronik özelliklerinden birine, "gelişmekte olan piyasalar"ın finansal iflasına getirir. Bu olgunun en bilinen kurbanları arasında Meksika (1994-1995), Doğu Asya (1997-1998), Rusya (1998) ve Arjantin (2001-) yer alır. Yapısal düzenleme sürecine tabi tutulan devletlere yöneltilen temel taleplerinden biri, sermaye hesaplarını serbestleştirmeleri, başka bir deyişle sermayenin ülke dışına serbest bir biçimde çıkmasına izin vermeleridir.[23] Finans piyasalarının başarılı olma ihtimalini yüksek gördüğü ülkelere büyük sermaye akışı gerçekleşiyor. Ancak bu esas olarak

* Londra'nın finans merkezi [ç.n.].

pek güvenilemeyecek kazançtır; çünkü (Doğu Asya örneğinde olduğu gibi) yabancı sermaye akışı, kârlılığı azaltacak biçimde yoğun ve aşırı yatırımı, kapasitenin kaldırabileceğinden fazla büyük ölçekli gelişmeyi teşvik etme eğilimindedir. Yabancı yatırımcılar, kârlılığın azalacağı kokusunu aldığında panik başlar ve gelişinde olduğu gibi kaçışında da hızlı ve büyük miktardadır sermaye. Bunun sonucu, ekonominin, etkileri çok daha büyük ölçekte olabilecek derin bir durgunluğa girmesidir. Bir tahmine göre Asya krizi ve sonrasındaki etkileri 1998-2000 arasında küresel üretimde 2 trilyon dolarlık azalmaya neden oldu ve bu rakam, dünya gayri safi hasılasının yaklaşık yüzde 6'sını oluşturuyor.[24]

Washington Konsensüsü'nün savunucuları bu krizleri, sorunlu toplumların kültürel ve kurumsal kusurlarının bir sonucu olarak gösterme eğilimindedir. Bunun klasik bir örneği, Doğu Asya krizinin ardından sanki siyasetçiler, bürokratlar ve şirket yöneticileri arasındaki yozlaşmış bağlar Japon ya da Kore tekelindeymiş gibi Batılıların "eş-dost kapitalizmi"nin kötü yanlarını gözler önüne serişinde görülebilir. Enron'un 2001-2002 kışında çöküşü, şirketin en üst yönetim organlarından bankacılık, muhasebe ve sigortacılık sektörlerine ve Washington'un içine dek uzanan bir dolandırıcılık ağını ortaya çıkardı. Wall Street balonunun en önemli şirketlerinden biri olan Enron'un borsa değeri, bir yıl içinde 70 milyar dolardan hemen hemen sıfıra düştü ve kendi çalışanlarının tasarruflarını silip süpürürken, milyonlarca emekçinin büyük ölçüde Enron'a yatırılmış olan emeklilik fonları da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Skandali araştıran komitelerde görevli 248 Kongre üyesinden 212'sinin Enron ya da onun gözden düşen denetçi şirketi Arthur Andersen'den para aldığı ortaya çıktı.[25] WorldCom gibi bir zamanların ünlü şirketleriyle ilgili büyük skandallar bunu takip etti.

Enron ve WorldCom sahtekârlıklarından sorumlu Kuzey Yarımküre temelli bu spekülatif kapitalizm, gelişmekte olan piyasaların finansal iflasında da merkezi bir rol oynamıştı. Jeffrey Winters'ın 1997'de Güney-Doğu Asya'daki sermaye

kaçışıyla ilgili yazdıkları neoliberal çağın tüm krizleri için geçerlidir:

> Rekabete dayalı yoğun baskı altında çalışan, bu yüzden de nesnel açıdan bakıldığında tüm sistem ama özellikle söz konusu ülkeler için akıl dışı ve yıkıcı, fakat öznel açıdan bakıldığında bireysel ayakta kalma umudu için akılcı ve zorunlu olanı yapan oyuncular ve geniş portföylü sermaye havuzlarının yöneticilerinin başlattığı zincirleme bir reaksiyon.[26]

Gelişmekte olan piyasaların iflasının ardından IMF ve G7 tarafından empoze edilen "kurtuluş" reçeteleri genellikle, finansal spekülatörlere oynadıkları kumarın sonuçlarından zarar görmeyecekleri garantisini veriyor ve bu yüzden de yatırımcıları gelecekte daha da riskli girişimlerde bulunmaya teşvik ederek ılımlı bankacıların "ahlâki tehlike" dedikleri şeyin ortaya çıkmasına yol açıyor. Daha da önemlisi, bu iflaslardan etkilenen ülkelerin hükümetlerine sunulan yeni borçlanma koşulları, bu ülkelerin daha fazla dozda neoliberalizm alması koşuluna bağlı oluyor. Bunun sonucu, bir yandan yabancı yatırımcılara, sıklıkla bunalımdan dolayı yerlerde sürünen fiyatlarda en kârlı hisseleri toplama imkânı tanırken, bir yandan da söz konusu ekonominin finans piyasalarının iniş çıkışlarına daha bağımlı hale gelmesini sağlıyor. Dolayısıyla, halihazırda görmüş olduğumuz gibi hastalığın kendisi, kendi neden olduğu rahatsızlıkları iyileştirmek için ilaç olarak sunuluyor.

Bu durum, finans piyasalarının yanlış bir şey yapmayacağını öngören neoklasik ortodoksiye yönelik artan kuşkuculuğu ateşliyor. Piyasaların yanlış bir şey yapmayacağı düşüncesi, Etkin Piyasa Hipotezi'nin her durumda ileri sürdüğü şeydir. Bu düşünce daha 1883'te George Gibson tarafından ortaya konmuştu: "Hisseler, açık bir piyasada herkes tarafından ulaşılabilir olduğu zaman edindikleri değer, onlar hakkında karar vermeye yarayan en iyi bilgi olarak değerlendirilebilir".[27] Bu "hipotez" aslında neoklasik iktisa-

dın tarafsız bir bilim olduğuna dair tüm iddiaları fevkalade bir şekilde çürütme olanağı sunar. Olası dünyalar içindeki en iyi dünyada her şeyin en iyi için olduğunu her türlü felakete rağmen bıkıp usanmadan söylemeye devam eden Voltaire'in Dr. Pangloss'unu anımsatıyor bu hipotez. Hatta görece anadamar iktisadı takip eden iktisatçılar da, aynı her şeyden hoşnut olma aşırılığına düşmek istemiyorlar. Bu yüzden kendisine 2001 yılında İktisat dalında Nobel Ödülü kazandıran teknik çalışmasında Stiglitz, genel denge kuramının önermeleri, iktisadi aktörlerin kusursuz bir biçimde bilgi sahibi olduğu varsayımı terk edilerek bir kez olsun hafifçe değiştirildiği takdirde, finans piyasalarının kendi kendini düzeltemediğini ispatladı. Özellikle alıcılarla satıcılar arasındaki bilgi asimetrileri bankaların spekülatörleri çekmek için yüksek faiz oranları belirlemesine ve sağlam şirketlere kredi vermeyi reddetmesine neden olabilir. Stiglitz ve Andrew Weiss şu sonuca varıyor: "İktisadi kuramsallaştırmanın olağan sonucu, yani fiyatların piyasaları aydınlatması, spesifik bir modele özgüdür ve genel bir piyasalar kuramı değildir; işsizlik ve kredi oranlamaları birer illüzyon değildir."[28]

Bu tür argümanların arkasında Maynard Keynes'in dev gölgesi hemen hayalet gibi beliriverir. Onun *General Theory of Employment Interest and Money* (1936, Genel İstihdam, Faiz ve Para Kuramı) adlı eseri, meşhur kumarhane kıyaslamasıyla finans piyasalarının akıl dışılığının iğneleyici bir eleştirisini içerir.[29] Bu eleştirinin bir diğer boyutu ise kapitalizmin temelde sağlıklı bir sistem olduğunu ileri sürer: Finans piyasalarını düzenlemek ve ekonomik döngünün iniş çıkışlarını yumuşatmak üzere devlet müdahale ettiğinde kapitalizm en iyi üretim sistemidir. Keynesyen çağda (kabaca 1940'larla 1970'ler arası) devletin rolü öncelikle, tam istihdamı sağlamak amacıyla etkin talep yönetimi ve biraz da yeniden paylaştırmaya yönelik vergilendirme biçimini aldı. Bu vergilendirme, geçmişte yüksek refah harcamalarını finanse ederek dengeleyici bir işlev gördü (ama gerçekte esas olarak yüksek silah harcamaları Batı kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uzun dönem iktisadi büyümesini sağladı).[30]

Küreselleşme çağında ulusal talep yönetimi pek de yaşayabilir görünmüyor; ancak küreselleşme karşıtı hareketin temel dürtülerinden biri, finans piyasalarını düzenleyecek başka yöntemlerle ortaya çıkmak olmuştur. James Tobin, "aşırı derecede etkin finans piyasalarımızın tekerine çomak sokmak" ve "ulusal ekonomilerle hükümetlere para konvertibilitesi bu kadar kolaylaşmadan önce sahip oldukları kısa vadeli özerkliğin bir kısmını geri vermek" için aslen döviz işlemlerinden vergi alınmasını önerdi.[31] ATTAC gibi hareketlere göre Tobin Vergisi sadece küresel finansı yavaşlatmakla kalmıyor, aynı zamanda Üçüncü Dünya'nın kalkınması için kullanılabilecek kaynaklar da yaratıyor. Bir tahmine göre her bir döviz işleminden alınacak yüzde 0.25'lik bir vergi 1995'te yaklaşık 300 milyar dolarlık bir gelir üretirdi.[32]

Bu durumda tek başına değerlendirildiğinde vergi, kapitalizmi ıslah etme –ve özellikle ulusal ekonomileri iyileştirme– yöntemlerinden biridir. Bu yöntem, görece yüzeysel de olsa bir kapitalizm eleştirisini bünyesinde barındırır; ama sorunu sistemin kendisinde aramak yerine Tobin'in "köksüz" finans piyasaları dediği yerde arar.[33] Heikki Patomaki gibi ateşli bir destekçi bile Tobin Vergisi'nin "bir bütün olarak finansal kısa vadecilik" ya da "küresel siyasal iktisat içinde kredi ve yatırım yönetimi sorununu" hedef almadığı gerçeğini kabul eder.[34] Özellikle kredi ve yatırım yönetimi sorunu, bizzat sistemin doğasına ilişkin bir sorundur ve bu yüzden ihtiyacımız olan Keynes ya da Tobin değil, Marx'tır.

SÜREKLİ DEVİNİM MAKİNESİ

Marx, kapitalizmin iki temel özelliği olduğunu ileri sürer: *ücretli emeğin sömürüsü ve rekabetçi sermaye birikimi*. Bu iki özellik, kapitalizmi var eden iki ilişkiye tekabül eder: Sermaye ile emek arasındaki ilişki ile sermayelerin kendi arasındaki ilişki. Her iki ilişki de çatışmalıdır: Sermaye ile emek arasındaki "dikey" ilişki, sömürenle sömürülen arasında kaçınılmaz olarak var olan antagonizmadan kaynağını alır; öte

yandan sermayeler arasındaki "yatay" ilişki, sömürenlerin hep birlikte işçi sınıfından elde ettikleri kârın dağılımı için giriştikleri rekabetçi mücadeleye dayanır. Hem kapitalist üretim biçimini var eden ilişkiler bütününe hem de bir kolektivite olarak kapitalist sınıfa gönderme yapan tekil olarak "Sermaye"yi "sermayeler" çoğulluğundan, yani sistemin sömürü ve birikim peşinde koşan tek tek birimlerinden ayırt etmek gerekir.[35] Kapitalizmi, sömürü üzerine kurulu bir toplumsal sistem olarak ele almak birtakım sonuçlar ortaya çıkarır. İşte onlardan beşi:

1. Marx, uzlaşmaz sınıfsal çelişkinin kapitalizmin ikincil ya da rastlantısal değil, onun doğasını belirleyen bir özelliği olduğunda ısrarcıdır: Sermaye, istihdam ettiği ücretli emekçilerle temel bir çatışma halindedir. Ekonomik durumlarından dolayı emek gücünü satmaya ve denetim altında çalışmaya mecbur kalan herkes, sanayi ya da hizmet sektöründe ne yaptıklarına ya da mavi ya da beyaz yakalı işçi olmalarına bakılmaksızın, söz konusu ücretli emekçiler içinde yer alır.

2. Marx'ın artı değer kuramında belirttiği üzere sermayenin elde etmek için çabaladığı kârlar, istihdam edilen işçilerin emeğinden türer demek, kapitalizm büyük bir *adaletsizlik* üzerine kuruludur demektir: Mal ve hizmetleri gerçekte üretenler, üretimin meyveleri üzerindeki hakları yalnızca üretim kaynaklarına sahip olmalarından doğan kapitalistleri de desteklemek için çalışmak zorundadır.[36]

3. Marx'ın artı değer kuramı, kapitalizmi *tarihsel olarak* daha önceki sınıf temelli üretim biçimleriyle bağlantılı biçimde *konumlandırır*: Bu toplumsal sistemlerde sömürü özgür olmayan üreticilere dayanırken (ister köle, ister bir biçimde bağımlı köylü olsun), kapitalizmde işçiler, yasal olarak sömüren-

lere hizmet etme zorunlulukları olmaması anlamında özgürdür; ancak ekonomik bağımsızlıklarının olmayışı, sömürüye yol açacak biçimde onları eşit olmayan koşullarda çalışmaya mecbur bırakır.

4. Bu sömürücü düzen, kapitalizm altında yaratıcılığın kaynağının işçiler olduğunu gösterir: Kapitalistlerin yaratıcılığı, en iyi ihtimalle, başkalarının yeniliklerinin avantajını kullanma ve hem ellerindeki işgücünü hem de rakiplerini alt etme becerisinden (bu, girişimcilik kuramlarının akılcı özüdür) ibaret olarak ikinci sıradadır.[37]

5. Kapitalist sömürü kuramı, kapitalistler sınıfının toplam kârı ancak reel ücretleri düşürerek ya da işçi sınıfının verimliliğini artırarak çoğaltabilmesi anlamında, bu sistemin *sınırlarını* gözler önüne serer. İşçilerle aradaki bu bağımlılık ilişkisi, işçilerin yalnızca sömürüldüğünü değil, güçlü olduklarını da gösterir.

Ancak sermaye ile emek arasındaki dikey ilişkiye hapsedildiği sürece Marx'ın kapitalizm kuramı eksiktir. Sermayeler arasındaki yatay ilişki iki nedenden ötürü önemlidir. Birincisi Marx, sermayelerin rekabetçi mücadelesinin, sömürü ve birikimin niçin bir iktisadi sistem olarak kapitalizmin kronik özellikleri olduğunu açıkladığını ileri sürer. Kapitalizm her bir tekil sermaye için, pazar payını korumak ve hatta artırmak için üretim maliyetlerini düşürme zorunluluğu konusunda sürekli baskı altında olması anlamında, yeterince rekabetçidir. İşçilerine yarattıkları değere denk düşen ücret veren cömert bir kapitalist kısa sürede iflas eder. Çünkü tekil sermayenin büyümesini ve/veya üretim kapasitesini artırmasını sağlayan yatırımlar doğrudan ya da dolaylı olarak kârlardan finanse edilir. İşte kârların yeniden yatırıma dönüştürülerek verimlilik ve kapasite artırma süreci, Marx'ın (Adam Smith'i izleyerek) sermaye birikimi adını verdiği sü-

reçtir. Bu rekabete dayalı bir süreçtir; çünkü birikim dürtüsünün nedenleri dışsaldır: Rakiplerden gelen baskı sermayeleri, üretim yöntemlerini geliştirmeye zorlar. Marx yapısal bir sermaye birikimi kuramı sunar: Birikim itkisi bireysel psikoloji ya da Max Weber'in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* adlı eserinde incelediği kültürel süreçlerle değil, tek tek kapitalistlerin pazarda maruz kaldıkları zorlamalar ve dürtülerin yapısıyla açıklanmalıdır (fakat Weber'in önerdiği türden kültürel açıklamalar da belirli grupların piyasa düzenine yanıt vermedeki farklı başarı düzeylerini anlamada –ilke olarak– yardımcı olabilir).

İkincisi, kapitalizmi rekabete dayalı bir birikim sistemi olarak görmek onun *yörüngesini* açıklamaya yardım eder. Kapitalizmi ilk planda karakterize eden dinamizm ve istikrarsızlıktır. Bu karakteristiklerin ikisi de kaynağını sermayeler arasındaki rekabete dayalı mücadeleden alır. Verimliliği artırıcı yatırımlar insanlığın üretici güçlerini geliştirir. Marx'ın *Komünist Manifesto ve Grundrisse*'de, kapitalist üretim ilişkilerini (bu üretim tarzını var eden üretim kaynakları üzerindeki tarihsel olarak özel denetim biçimleri) verimlilik artışı ve söz konusu ilişkilerin oluşturduğu toplumsal çerçevenin ürünlerinden ayırırken, kapitalizme övgüler düzmesinin nedeni üretici güçlerdeki bu gelişmedir. Ancak aynı zamanda, bu üretim ilişkilerinin yapısından dolayı üretici güçlerin gelişimi, kapitalizmi özü itibariyle krizlere maruz bırakır.[38] Bireysel açıdan akılcı olanın, çoğunlukla kolektivite için arzu edilenin çok altında sonuçlar ürettiği finans piyasalarındaki işleyişten sorumlu temel mekanizmayı daha önce zaten görmüştük.

Tekil sermayeler, daha fazla kazanç beklentisiyle ileri üretim yöntemlerine yatırım yapar. Yeniliği yapan genellikle başarılı olmayı umut eder (en azından kısa vadede); çünkü üretim maliyetlerini sektör ortalamasının altına çekerek ya ürünlerinin fiyatını indirerek ve daha fazla satarak rakiplerini zora sokabilir, ya da fiyatları olduğu gibi bırakırsa sattığı parça başına daha fazla kâr elde eder. Her iki durumda da yenilik yapan sermaye sektör içindeki diğer sermayeleri

gittikçe artan bir baskı altına sokar. Dolayısıyla onlar da onun yaptığı yeniliği gerçekleştirmeye çalışırlar. Bunu başardıkları ölçüde sektördeki ortalama üretim maliyeti düşecektir. Yeniliği yapanın avantajı, kendi maliyetleriyle sektör ortalaması arasındaki farktan kaynaklandığına ve artık ortada böyle bir fark kalmadığına göre, ekstra kârdan da eser kalmayacaktır (Marx buna "süper kâr" daha yakın dönem iktisatçılarsa "teknolojik rant" diyor). Verimlilik artışı genellikle demirbaş ve her bir işçinin çalıştıracağı gereçlerin artırılmasına bağlıdır. Dolayısıyla yeniliğin gerçekleştirilmesi, işçi başına düşen demirbaş ve araç gereçlere daha fazla yatırım yapılmasıyla (ya da Marx'ın pek de kullanışlı olmayan ifadesiyle, sermayenin organik bileşiminin artmasıyla) mümkün olacaktır. Ancak kârın kaynağı emektir. Bu yüzden sömürü oranı (işçi başına kâr) artmadıkça, işgücünden aynı miktarda kâr elde etmek için daha fazla sermayeye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle kâr oranı (kârla toplam yatırım arasındaki oran) düşer. Buna bağlı olarak tekil sermayelerin kâr amaçlı davranışları, bu davranışa bağlı olarak uygulamaya konan yenilikler genellik kazandığında genel kâr oranında bir düşüşe neden olur.

Bir bütün olarak ekonomiye uyarlandığında bu mekanizma, Marx'ın genel kâr oranının düşme eğilimi dediği şeyden sorumludur. Bu yalnızca bir eğilimdir; çünkü (hepsi olmasa da) çoğu Marx tarafından listelenen bazı koşulların yerine gelmiş olmasına bağlıdır. Verimlilik sermaye değil, emekten tasarruf ederek artırılır; sömürü oranı, sermayenin organik bileşimindeki (üretim araçlarına yapılan yatırımla emek gücüne yapılan yatırım arasındaki oran) artışın etkilerini yok edecek kadar yükselmez; ya da üretim araçları, verimliliği artırıcı yenilik sayesinde ucuzlamaz ve bir kez daha kâr oranındaki düşüşü engeller (çünkü o zaman demirbaş ve araç gereçlere yapılan yatırımın *değeri*, çalıştırılan fiziksel *miktar* artmış olsa bile, işçi başına düşüş kaydedecektir). Ne var ki Marx, en önemli olumsuz etkilerin ekonomik krizlerden kaynaklandığını düşünmüş görünüyor. Kâr oranının yeterince keskin bir biçimde düşmesi, kapitalistlerin yatırımları

durdurmasına ve böylelikle ekonominin bir durgunluğa girmesine neden olmaktadır. Durgunluğun başlıca özelliği, sermayelerin ya iflas etmesi ya da üretim ve istihdamı azaltmasıdır. Sonuçta artan işsizlik oranı, işçilerin pazarlık gücünü hafifletir ve halen işi olanları daha düşük ücret, daha uzun çalışma saatleri ve daha kötü çalışma koşullarını kabul etme baskısı altına sokar. Bunun sonucu artan sömürü oranıdır. Aynı zamanda diğerlerine göre daha güçlü olan sermayeler, iflas eden şirketlerin stoklarını ucuza kapatabilir ve ayrıca gayet avantajlı koşullarla hayatta kalan zayıf şirketleri bünyesine katabilir. Bu durumda da var olan yatırımların değeri düşer. Bu iki süreç (sömürü oranında artış ve sermayenin yıkımı) birlikte, sermayedekine oranla kârlarda büyük bir artışa yol açar. Başka bir ifadeyle kâr oranı yükselir. Kârlılık yeniden yatırıma teşvik edecek kadar artığında iktisadi büyüme yeniden başlar; ama genel kâr oranındaki bir sonraki keskin düşüş bu cehennem döngüsü içinde bir başka aşağı doğru gidişe yol açana kadar.

Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi kuramı özellikle ilgi çekicidir; çünkü bu eğilim gerçekleştiğinde büyük kapitalist ekonomiler tıpkı 1960'ların sonunda olduğu gibi ciddi bir verimlilik krizinin içine girerler. Nedeni ne olursa olsun 1960'ların sonundaki bu kriz, dünya ekonomisinin günümüze dek devam eden küresel durgunlukları ortaya çıkaran bir yavaş büyüme çağına girdiğine işaret eden bir geçiş noktasıdır.[39] Marx'ın bu tür kârlılık krizlerinden sorumlu mekanizmalara dair açıklaması aslında son derece tartışmalıdır: Geleneksel biçimde yetiştirilmiş iktisatçıların çoğunun Marx'ın açıklamasını reddettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Gerçi red gerekçeleri, birçok karmaşık meseleyi gündeme getiren bir argümanın belirli kusurlarından ziyade, Marx'ın kapitalist ekonomiyi ele alırken kullandığı farklı kuramsal yaklaşımını anlamamalarıyla ilgilidir.[40] Burası, –buna yeterli olduğum varsayılsa bile– bu meselelerin ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı yer değil. Esas önemli olan, Marx'ın ortaya koyduğu bir sistem olarak genel kapitalizm imgesidir; bu sistem içinde rekabete dayalı sermaye birikim süreci, te-

kil sermayeleri –kısa vadede kâr oranlarını artırsalar bile– uzun vadede bir bütün olarak sistemin yaşayabilirliğini kötü yönde etkileyecek hareketlerde bulunmaya teşvik eder. Tek başına kâr elde etme çabası, küresel açıdan feci sonuçlar üretir. Bu bölümün geri kalan kısmı ve bir sonraki bölümde, bu paradoksun biri kısmen, diğeri büyük ölçüde iktisadi olan iki çağdaş boyutunu ele alacağım.

İlk olarak, çağdaş dünya ekonomisinde krize yol açan etkenlerden biri, belirgin bir aşırı yatırım eğilimidir. Bu, örneğin 1990'ların sonundaki Doğu Asya krizinin başlıca özelliğiydi. İhracat pazarları için –1990'ların ortasında Çin yuanı ve Japon yenindeki devalüasyonlarla yoğunlaşan– rekabet, şirketleri, kârlarının artışından çok daha hızlı bir biçimde kapasitelerini artırmaya zorladı. Sonuç, muazzam bir aşırı yatırım ve kapasite aşımıydı. 1997'de Doğu ve Güneydoğu Asya'yı silip süpüren finansal iflaslar zinciri arifesinde *Financial Times* şöyle yazıyordu:

> Bu on yılda elde edilen yıllık ortalama yüzde 20'nin üzerindeki büyüme oranıyla, yatırım gayri safi milli hasıladaki büyümenin üç katı artmıştır ve Asya ciddi bir aşırı yatırım sorunundan mustariptir. Bugün (...) Çin (yüzde 60'ın altında), Güney Kore (yüzde 70'in altında) ve Tayvan (yüzde 72) gibi ülkelerde kapasite kullanımı çok düşük seviyelerdedir.[41]

Spekülatif sermaye akışı bu genişleme sürecini ateşledi. Sonra da aşırı yatırımın sonuçlarının belirginleşmesiyle kaçan sermaye, Asya'nın derin bir durgunluğa girmesine neden oldu. Spekülatif finans piyasalarıyla sanayi şirketlerinin rekabeti arasındaki etkileşimin tıpatıp aynısı, 1992-2000 arasındaki müthiş ABD büyümesi esnasında Amerikan "Yeni Ekonomi"sinin yükselişi ve çöküşünde de görülebilir.[42] Bu büyümeyi mümkün kılan, 1980'lerin başındaki düşük noktadaki kârlılığın yeniden yukarı tırmanması oldu. Kârlılıktaki bu yukarı tırmanış, verimsiz sermayelerin piyasadan silindiği, reel ücretlerin geçmişte görülmemiş derece-

de kontrol altında tutulduğu ve 1985 tarihli Plaza Anlaşması sonucunda doların diğer önemli paralar karşısında devalüe edildiği büyük ölçekli bir ekonomik yeniden yapılanma sayesinde gerçekleşti. Ancak 1990'ların sonuna gelindiğinde bu yapılanların etkisi geçmişti. Bu on yılın ortasında Clinton yönetimi güçlü dolar politikasına geçti (bu, kısmen Japon ekonomisine 1990'ların başından beri başına bela olan durgunluktan kurtulmasına yardım etmek için tasarlanmıştı). 1997 sonlarında imalat endüstrisindeki kazanç oranı düşmeye başladı ve işsizlik oranındaki bir süredir devam eden azalma, reel ücretlerde ılımlı bir artışa neden oldu. Büyümenin üç yıl daha sürmesini sağlayan, küresel kapitalizmin merkezlerine yayılacak "gelişmekte olan piyasalar"daki çöküş zincirinin habercisi olarak algılanan Ağustos 1998'deki Rusya krizi sonrasında dünya finans piyasalarındaki paniğe Amerikan Merkez Bankaları Kurulu'nun verdiği karşılıktı. Alan Greenspan başkanlığındaki Amerikan Merkez Bankası, faiz oranlarında ciddi miktarda indirim yaptı ve güven artırıcı başka hamleleri gündeme getirdi (örneğin, yatırım şirketi Long-Term Capital Management kurtarıldı).

Robert Brenner'ın "borsa Keynesçiliği" dediği (ulus devletin küreselleşme çağında hâlâ önemli bir rol oynadığının kanıtı) bu politika, çok başarılı oldu.[43] Amerikan finans piyasaları, Mart 2000 tarihine kadar stratosfere dek yükseldi. Bunda kısmen, ABD'nin sunduğu güvencenin peşindeki sermayenin ülkeye akışı etkili oldu. Borsa yatırımlarındaki değer artışının etkisiyle Amerikan şirketleri ve varlıklı bireysel yatırımcılar tasarruflarını azalttı ve büyük miktarda borçlandı. Bu da muazzam finansal dengesizlikler, özellikle beklenmedik düzeyde özel sektör borcu ve ödemeler dengesi açığı rekoru yarattı.[44] Aynı ortam, kârların kararlarını haklı çıkaracak derecede artmaya devam edeceği beklentisiyle, şirketleri yatırımlarını büyütmeye teşvik etti. Ancak bu beklentilerin yanlış olduğu ortaya çıktı. Vergi sonrası kârların ABD milli geliri içindeki payı 1997'de yüzde 12 iken 2000 yılında yüzde 8'e düştü.[45]

Sonuç olarak Amerikan ve esasında dünya ekonomisinin sektörleri, derinleşen aşırı yatırım ve kapasite sorunlarıyla karşı karşıya geldi. Bu durumdan en kötü etkilenen endüstriler çoğunlukla "Yeni Ekonomi" ile özdeşleşmiş teknoloji, medya ve telekomünikasyon gibi endüstrilerdi. 2000 baharında bu sektörün hisse fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşün temelinde de bu gerçek yatıyordu. Yaklaşık iki yıl kadar sonra *Financial Times* şöyle yazıyordu:

> European Information Technology Observatory'e göre telekomünikasyon yatırımları 1997-2000 yılları arasında hemen hemen ABD'de yüzde 20, Batı Avrupa'da yüzde 50 arttı.
>
> Bu yatırımın büyük bir kısmının boşa gittiği görülüyor. Bir tahmine göre geçmiş dört yıl içinde yalnızca telekomünikasyon endüstrisinde yaklaşık 1 trilyon dolar, örneğin asla kullanılmayacak fiber optik kablo döşemek suretiyle, esas olarak sokağa atılmıştır.
>
> Genel olarak enformasyon teknolojisinde, geçmişte gerçekleştirilen aşırı yatırımın kalıntıları her yerdedir. Sun Microsystems'ın Yönetim Kurulu Başkanı Scott McNealy, iflas stoku olarak liste fiyatının yüzde 10'una satılan kendi ürünleriyle rekabet etmek zorunda kaldığını söylemişti.[46]

1980'lerin sonundaki Japon "balon ekonomisi" örneğinde olduğu gibi büyüme döneminden kalan söz konusu hatalı yatırım fazlalığı, Amerikan Merkez Bankası'nın yeniden hızlı büyümeye yönelmeyi hedefleyen dramatik faiz oranı indirimi için zorluk yaratabilirdi. Ancak bu noktada dünya ekonomisinin geleceğine dair öngörülerden en ilginci, 1990'lardaki Amerikan büyümesinin ortaya çıkardığı dinamikti. Asya krizindeki mantığın aynısı Amerika'da da söz konusuydu: Devlet garantisindeki finansal spekülasyon, rekabet halindeki sermayeleri yatırımlarını karşılamak için gerekli olan kâr artışından daha hızlı bir biçimde üretim kapasitesi artışına yönlendirdi. İleri kapitalizmin en büyük alan-

larının üçte ikisinin geride bıraktığımız on yılda durgunluk içine düşmüş olmasının sorumlusu, rekabet ve spekülasyonun ateşlediği bu kontrolsüz birikim sürecidir. Bu bakış açısından finans piyasalarının oynadığı rol, otonom bir istikrarsızlık kaynağından çok kapitalist ekonomileri krize iten birbirine bağlı bir dizi süreçten biri olarak beliriyor. Tam da bu noktada Marx'ın "kredi sistemi" analizinden bahsetmek yerindedir: Karşılıksız para ve bu paranın bankalar ve finans piyasalarından elde edilebilmesi, birikim sürecini aslında olduğundan daha uzun süre sürdürülebilir kılıyor ve bu durum temelde yatan iktisadi çelişkilerin su yüzüne çıkmasını –ya da çoğunlukla derinleşmesini– erteliyor.[47] Amerikan Merkez Bankası'nın destek çıktığı finans piyasaları, Amerikan büyümesinin devam etmesine yardımcı oldu; fakat bu büyüme yalnızca spekülatif bir sonuçtu. Kârlılıktaki gerçek ama sınırlı bir yeniden yükselişe dayanıyordu ve kâr oranları düşmeye başladığında büyüme balonunun patlaması yalnızca bir zaman meselesiydi.

BİRİKİM VE FELAKET

Öte yandan rekabete dayalı sermaye birikimine özgü aynı mantık, başka alanlar için de geçerlidir. Bunlar içinde en önemlisi, gezegendeki tüm yaşamın üzerine kurulu olduğu doğal çevre meselesidir. Yirminci yüzyıl çevre tarihini ele aldığı çarpıcı eserinde John McNeill iki evrimsel strateji ayırt eder: Değişen koşullara adapte olabilirlik (örneğin bazı sıçan türlerinin yaptığı gibi) ile "var olan koşullara başarılı bir biçimde adapte olma" (örneğin avlayıp yiyebilecekleri diğer deniz yaratıklarının bol miktarda bulunmasına bel bağlayan köpek balıkları). McNeill şöyle devam eder:

> Yirminci yüzyılda toplumlar, her zamankinden daha dengesiz ve bu yüzden de sıçanlara daha çok uyan bir küresel ekoloji içinde, sıklıkla köpek balığı stratejisini takip ettiler. Geçici koşullara enerjik bir biçimde

adapte olmaya çalıştık. Belki de yalnızca dörtte birimiz bütünüyle dengeli bir iklim, ucuz enerji ve su, hızlı nüfus artışı ve iktisadi büyümeye dayanan bir hayat yaşıyoruz. Geride kalanların çoğu haklı olarak aynı şekilde yaşama arzusunda. Bugün kurumlarımız ve ideolojilerimiz de aynı öncüller üzerine kurulu.

Bu öncüller çok da çürük değil belki ama geçici. Son buzul devrinden bu yana 10.000 yılda iklim çok az değişmişti; şimdi çok hızlı değişiyor. Ucuz enerji, kabaca 1820'den beri fosil yakıt devrinin bir özelliği. Ucuz su –elde edebilenler için– birkaç ayrıcalıklı mekân dışında ancak on dokuzuncu yüzyıla kadar geri gidiyor. Hızlı nüfus artışı, on sekizinci yüzyıl ortalarına ve hızlı iktisadi büyüme, 1870'lere uzanıyor. Bu koşulları sürekli ve normal olarak kabul etmek ve devam etmelerine bel bağlamak ilginç bir kumar.[48]

Bu koşullar karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdır: Nüfus artışı, –Malthus'un öngörüsünün aksine– yalnızca tarımsal üretimin bugüne kadar başarıldığı gibi fazla boğazları doyurmaya yetecek kadar artmasıyla sürdürülebilir.[49] Öte yandan bu koşullar karşılıklı olarak bağımlı olmakla birlikte uyumlu olmak durumunda değildirler: En belirgin örneği ele alırsak, insan eylemine bağlı olarak (örneğin fosil yakıt yakılması ve atmosferdeki karbondioksit düzeyinin çoğalmasına yol açan ormansızlaştırma) sera gazlarındaki artış sonucunda dünyada sıcaklığın yükselmesinin, yirmi birinci yüzyılda insan ve diğer türlerin yaşamı üzerinde çok ciddi etkileri olması muhtemeldir. Bu değişimlerin nedenini incelerken McNeill "kümeler", yani "eş zamanlı teknik, örgütsel ve toplumsal yeniliklerden oluşan bileşimler" arasında bir ayrıma gider:

> Erken dönem endüstri kümeleri, su gücünden faydalanan tekstil imalathaneleri ve sonra da fabrikalar ve buhar makineleri etrafında inşa edilmişti. Yirminci yüzyılın ortalarından sonra başat küme, kömür, de-

mir, çelik ve demiryolları olarak ortaya çıktı; fabrika bacalarıyla dolu şehirlerde yoğunlaşmış ağır mühendislik endüstrileri... Charles Dickens'ın Kömürkenti şerefine "kömürkent kümesi" diyelim buna. (...) Bir sonraki küme, 1920 ve 1930'larda belirginleşmeye başladı ve 1940'lardan (II. Dünya Savaşı'nın yardımıyla) 1990'lara kadar hâkim oldu: Montaj hatları, petrol, elektrik, otomobiller ve uçaklar, kimyasallar, plastikler ve gübreler (hepsi de büyük şirketlerin elindeydi). Dünya motorlu araç imalatının merkezi Detroit şerefine bu kümeye "motorkent kümesi" adını vereceğim. Kömürkent ve motorkent kümeleri Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da dev şirketlerin ortaya çıkmasını sağladı ve bu şirketlerin elde ettiği göreli verimlilik ve yüksek kazanç, her bir kümenin daha da gelişmesine katkı sağladı; teknolojik sistemler ve işletme yapıları birlikte gelişti.[50]

McNeill 1990'larda, muhtemelen genetik mühendisliği ve enformasyon teknolojisine dayanan yeni bir kümenin ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürüyor.[51] Bunun doğru olma ihtimali olsa da, McNeill'in sosyo-teknik anlatısı, Sanayi Devrimi'nden çağdaş neoliberal küreselleşme çağma kadar kapitalizmin ardışık dönüşümleri hikâyesini anlatmanın bir başka yolu olarak da değerlendirilebilir. McNeill fikirlere daha fazla açıklayıcı rol biçmeyi tercih ediyor; örneğin Sovyetler Birliği'nde meydana gelen çevre felaketlerinin ideolojik kökleri olduğunu ileri sürüyor: "Marksizmin derinlerinde doğanın emek tarafından kullanılmak üzere var olduğu inancı vardır."[52] Doğaya yönelik bundan çok farklı bir yaklaşım Marksizmin kurucuları tarafından Engels'in aşağıdaki sözlerinde ortaya konmuştur. İnsanın emeği sayesinde kendi çevresinin "*efendi*"si olduğunu belirttikten sonra şöyle devam ediyor Engels:

> Fakat insanın doğa üzerindeki zaferlerini abartarak kendimizi pohpohlamayalım. Doğa bu türden her za-

ferin intikamını alır. Doğrudur, her zafer önce beklediğimiz sonuçlar doğurur; ama daha sonraları oldukça farklı, öngörülemeyen etkileri olan ve sıklıkla ilk sonuçları ortadan kaldıran etkiler yaratır. Mezopotamya, Yunanistan, Anadolu ve başka yerlerde tarım arazisi elde etmek için ormanları yok eden halklar, ormanları yok ederken onlarla birlikte bu ülkelerin şimdiki ümitsiz halinin temelinde yatan nem toplanma merkezleri ve haznelerini de yok ettiklerini bilmiyorlardı. Alpler'deki İtalyanlar, kuzey yamaçtaki çam ormanlarının üzerine titrerken güney yamaçtakileri tükettiklerinde kendi bölgelerindeki mandıra endüstrisinin köklerini kestiklerini sezmekten uzaktılar; böylelikle yılın büyük bir kısmında dağlarını kaynak sularından mahrum bıraktıklarının ve yağmur mevsimlerinde açık alanlarda daha şiddetli seller akmasına imkân verdiklerinin daha da az farkındaydılar. Patatesi Avrupa'ya yayanlar, bu nişastalı yumrularla sıraca illetini de yaydıklarını bilmiyorlardı. Dolayısıyla her adımımızda, doğanın dışındaymışız gibi onun üzerinde asla bir fatihin yabancı bir halk üzerindeki hâkimiyetini kuramayacağımız –ama etimizle, kanımızla, beynimizle doğaya ait olduğumuz ve onun tam ortasında durduğumuz, onun üzerindeki üstünlüğümüzün aslında sadece onun kurallarını öğrenme ve doğru bir biçimde uygulama becerisi konusunda diğer yaratıklardan daha avantajlı olmamızdan ibaret olduğu– anımsatılıyor bize.[53]

Engels burada, tam olarak bugün gözle görülür hale gelen –küresel ısınma gibi– çevre yıkımı süreçleri içindeki istenmeyen sonuçların diyalektiğini teşhis ediyor. Marx'ın doğal dünyayla ilgili tutumu da benzer biçimde karmaşıktır: Doğa üzerindeki insan hâkimiyeti nosyonunun yanında başka temalar da bulunabilir; örneğin insanoğlunun fiziksel dünya içindeki yeriyle ilgili bitmek bilmez meşguliyeti ve kapitalist tarım yöntemlerinin çevreye verdiği zararla ilgili ar-

tan kaygıları.[54] SSCB'yi yönetenleri bu çeşitli ve müphem miras içinden klasik Marksizmin söz konusu edilen ve doğanın fetih ve kontrol edilmesi gereken bir şey olduğu fikrini destekler görünen boyutlarını seçmeye iten şey neydi peki? Yanıt, özerk bir güç olarak algılanan ideolojiden ziyade güç ve çıkarlarla ilgilidir. Stalinci sistem ne kadar geriye götürülüp incelenirse, onun –iç çatışmaların yoğunluğu ve jeopolitik rekabetin baskısıyla– doğayı tam da kömürkent ve motorkent kümelerinin varsaydığı gibi bitmez tükenmez bir hammadde ve enerji kaynağı olarak gören eğilimler ürettiği o kadar açık hale gelir.[55]

Zaten bugünkü durumda belli başlı çevre yıkım biçimleri sermaye birikimi mantığından kaynaklanmaktadır. Bir yandan motorkent kümesi hiç de geçmişte kalmış bir şey değildir. Tam tersine dev fosil yakıtı şirketleri (petrol, gaz, kömür, araba, yol yapımı ve kauçuk endüstrilerine hâkim olan şirketler) son derece güçlü bir ekonomik çıkar gruplaşmasını temsil ediyorlar. 1997'de imzalanan Kyoto Protokolü'nde anlaşmaya varılan sera gazı emisyonunun azaltılmasına yönelik zayıf hedeflere sert bir biçimde karşı çıkarak, Amerikan fosil yakıtı şirketleri, Beyaz Saray'a girdikten sonra yaptığı ilk önemli işlerden biri Kyoto Protokolü'nü reddetmek olan başkan adayı George W. Bush'u gayet başarılı bir biçimde desteklediler. Enron skandalıyla ilgili Kongre bünyesindeki soruşturmalar, bu şirketin deregüle edilmiş Kaliforniya enerji endüstrisini, fabrika kapatmak, güç ihraç etmek ve böylelikle fiyatları ve kârları artıran yapay enerji kıtlıkları yaratmak gibi yöntemlerle nasıl manipüle ettiğini gözler önüne serdi. Enron ve diğer enerji şirketleri, iş hacmini artıran ve fiyatları yukarı çeken düzmece satışlar gibi dolandırıcılıklara da bulaştılar. Bush yönetimi, Kaliforniya'da ortaya çıkan enerji krizini, Kuzeybatı Pasifik'teki petrol çıkarma çalışmaları üzerindeki çevre kontrollerini azaltmak için bir araç olarak kullandı. Diğer yandan Beş "Gen Devi" –AstraZeneca, DuPont, Monsanto, Novartis ve Aventis– önderliğindeki bir avuç çok uluslu şirket, en son teknolojileri kullanarak gıda alerjilerinin yayılması, zaten halihazırda ciddi

bir sorun olan antibiyotiklere dirençli türlerin artması ve yeni virüslerin ortaya çıkması gibi öngörülemeyen ve muhtemelen feci sonuçlara yol açabilecek yanlarını göz ardı ederek, piyasaya genetik olarak değiştirilmiş organizmalar sürüyorlar. Biyoteknoloji şirketlerinin "Terminatör" teknolojileri geliştirmesi ve bu teknolojiler sayesinde genetik olarak değiştirilmiş tohumlardan ürettiği kısır bitkilerin çiftçileri kalıcı biçimde bu tohumları üretenlere bağımlı kılması, söz konusu şirketlerin gıda zincirinin tamamını açıkça ele geçirme arzusunu gözler önüne seriyor.[56]

Kapitalizmi çevreye yönelik çağdaş tehditlerin kaynağı olarak görmek, hiçbir şekilde doğayı yalnızca toplumsal bir yapı, insan eyleminin ürünü olarak görmek anlamına gelmez. *Late Victorian Holocausts* adlı başyapıtında Mike Davis, El Nino Güney Salınımı (Pasifik genelindeki sıcaklıklardaki yinelenen salınımlar ve bunların neden olduğu yağışlı ve kurak hava modelleri) ile on dokuzuncu yüzyıl sonundaki gittikçe entegre olan liberal dünya ekonomisi arasındaki etkileşimleri çarpıcı bir biçimde incelemeye çalışır. Batılı sömürge güçlerinin etkisi altında açlıkla mücadele ederken kullanılan geleneksel mekanizmaların aşınması ve köy tarımının gittikçe artan bir biçimde dünya pazarının ritmine mahkûm olmasıyla bağlantılı olarak, El Nino kuraklıklarının nasıl Asya ve Latin Amerika'da dehşet verici insan kıyımlarına yol açtığını gözler önüne serer: 1876-1879 ile 1896-1902 kuraklıklarında yalnızca Hindistan'da sırasıyla 12 ve 30 milyon kişi ölmüştür. Aynı zamanda, "Victoria döneminin büyük kıtlıkları, tam da bu kıtlıkların meydana gelmesinden sorumlu sosyo-ekonomik güçlerin hızlandırıcılarını ve ticarethaneleri zorluyordu": Koskoca Asya uygarlıklarının kıtlık nedeniyle kitlesel olarak dilenecek duruma gelmesi, Birinci ve Üçüncü Dünyalar arasında –bugün sorgulanmaksızın kabul edilen ama iki yüzyıl önce tahmin etmesi çok güç olan– küresel gelir ve refah eşitsizliklerinin doğmasında etkili oldu. "Siyasal ekoloji açısından bakıldığında, tropikal çiftçilerin aşırı iklim olaylarına maruz kalması, hane ve köyün bölgesel üretim sistemleri, dünya mal pazarı ve sömür-

geci (ya da bağımlı olunan) devletle olan bağlantılarının eş zamanlı olarak yeniden yapılandırılmasıyla olduğundan daha etkili gösterilmiştir" diye yazıyor Davis. El Nino Güney Salımmı, varlığı çok eskilere giden ve tahminen kapitalizm var olduğu sürece de devam edecek olan bir otonom doğal süreçler dizisidir: Köylü toplumlarının kapitalist dünya pazarına entegrasyonu, emperyal güçlerin olumsuz etkisi ve liberal ideolojinin hegemonyası yüzünden, yalnızca belirli bir toplumsal ve tarihsel bağlamda bu doğal süreçler feci sonuçlar doğurmuştur.[57]

Fiziksel dünyaya insan müdahalesi, özü itibariyle Engels'in tanımladığı istenmeyen sonuçların diyalektiğini devreye sokar.[58] Engels, bu sonuçların zararları ortaya çıktığında insanların doğa bilimlerinin yardımıyla onlara çare bulabileceğini hayal etmişti. Ancak bu süreç, bilimsel bilginin, fiziksel dünyayı (genler gibi soyut şeyler de dahil olmak üzere) etraflı bir biçimde mübadele edilebilir ve faydalanılabilir kılmak üzere kullanılmasını teşvik eden kapitalist üretim ilişkilerinin günümüzdeki hâkimiyeti yüzünden büyük ölçüde engellenmiştir. Bu yüzden rekabete dayalı sermaye birikiminin mantığı sadece derin ekonomik krizlere neden olmaz; gittikçe tehdit edici hale gelen çevrenin yok olma sürecinin arkasındaki temel güç, bu mantıktır. Rakiplerinin bir adım önüne geçmek için mücadele tuzağına düşen sermayeler hep birlikte, dünya çapında bir felaketin habercisi olan bir soruna neden oluyorlar. Susan George bu mantığı etkileyici bir biçimde ortaya koymuştur:

> Ulus ötesi şirketler ve zengin ülkelerin, hepimizin üzerinde yaşamak zorunda olduğumuz gezegenin yaşamını yok edeceklerini sonunda anladıklarında, davranışlarını değiştirecekleri de bir hayaldir. Bence, isteseler de, kendi çocuklarının geleceği için bile duramazlar. Kapitalizm, hep ilerlemek zorunda olan, aksi takdirde devrilen o meşhur bisiklet gibidir ve şirketler, duvara toslamadan önce kimin daha hızlı pedal çevirdiğini görmek için yarışıyorlar.[59]

LEVİATHAN'IN KILICI

Bu noktaya kadar geliştirdiğimiz argüman, –az önce görmüş olduğumuz– çok geniş bir alana yayılan sonuçlarına karşın kapitalizmin sadece iktisadi bir sistem olarak tasavvur edildiği izlenimi bırakıyor. Bununla birlikte 11 Eylül'den beri böyle bir bakış açısının bütünüyle geçersiz olduğu apaçık ortaya çıkmıştır. Çünkü şu anda sistem, iktisadı olduğu gibi jeopolitiği de kapsamakta ve kapitalizmin söz konusu edilen yıkıcı sonuçlarının habercisi olan rekabete dayalı süreçler, yalnızca iktisadi pazar mücadelelerini değil, devletler arasındaki askeri rekabeti de içermektedir. Anthony Giddens ve Ulrich Beck gibi Üçüncü Yol ideologlarının ileri sürdüğü küreselleşmenin liberal demokratik devleti "düşmansız devlete" dönüştürdüğü görüşü, George W. Bush'un 20 Eylül 2001'de ilan ettiği küresel savaş halinden sonra bugün artık sadece gülünçtür. Bush şöyle diyordu: "Amerikalılar tek bir muharebe değil, daha öncekilerden çok farklı uzun bir seferberlik beklemeli. (...) Tüm bölgelerdeki her bir ulusun şimdi karar vermesi gerekiyor. Ya bizimlesiniz, ya da teröristlerlesiniz."[60]

Küreselleşmenin daha kaba propagandacılarından *New York Times* köşe yazarı Thomas Friedman, sıkça alıntılanan aşağıdaki pasajı yazarken Beck ve Giddens'tan çok daha gerçekçidir:

> Piyasanın gizli eli, gizli bir yumruk olmaksızın asla işe yaramayacaktır.
>
> Piyasalar yalnızca mülkiyet haklarının güvence altında olduğu ve uygulanabildiği ve yerine göre askeri güç tarafından korunup destek olunan bir siyasal çerçeveye gereksinim duyulan yerlerde işler ve gelişir. (...) Doğrusu McDonald's, ABD Hava Kuvvetleri'nin F-15 uçağının tasarımcısı McDonnell Douglas olmaksızın gelişemez. Ve Silikon Vadisi teknolojileri için dünyayı güvenli kılan gizli yumruk, ABD Kara, Hava, Deniz ve Özel Kuvvetleridir.[61]

Son zamanlarda bu yumruk hiç de gizli tutulmadı. ABD askeri gücünün Ekim-Kasım 2001'de Taliban rejimini devirmek amacıyla hızla Afganistan'a girmesi, yani Amerikan üstünlüğünün bu şekilde gözler önüne serilmesi dünyayı sarstı (fakat sonradan ortaya çıkan çatışmalar Taliban ve El Kaide müttefiklerinin yok edilemediklerini, sadece Afganistan ve Pakistan dağlarında bir gerilla savaşı sürdürmek amacıyla şehirlerden çekilmiş olduklarını gösterdi). *Financial Times* 2003 senesi için planlanan 379 milyar dolarlık ABD savunma harcamasının, "Japonya, Batı Avrupa, Rusya ve Çin de dahil olmak üzere sonraki en büyük 14 harcama yapan ülkenin toplam askeri bütçesini aştığını" hesapladı.[62] ABD'nin stratejik hedeflerinin ekonomik kapasitesini aştığı bir ortamda Tarihçi Paul Kennedy, 1980'lerin sonunda "ABD'nin Büyük Güçlerin yükselişi ve düşüşüne aşina olan tarihçiler için kabaca 'emperyal aşırı genişleme' denilebilecek bir riskle" karşı karşıya olduğunu öne süren çok satan bir kitap yazmıştı.[63] Kabil'in düşüşünden sonra Kennedy, Amerikan askeri üstünlüğü karşısındaki takdirini güçlükle kontrol altında tutabiliyordu. Pentagon'un güç aktarmadaki en önemli aracının –her biri "yerküremizin büyük kısmına ölüm ve yıkım dağıtma kapasitesi"ne sahip on iki uçak gemisi filosu– neredeyse sevecen bir betimlemesini yaptıktan sonra şöyle yazıyordu: "[Afgan savaşından] çıkarılacak önemli –Rus ve Çin orduları için şoke edici, Hintliler için kaygı verici ve ortak bir Avrupa savunma politikasını savunanlar için rahatsız edici– derslerinden biri, sahada askeri anlamda yalnızca tek bir önemli oyuncu olduğudur."[64]

Peki ama bu koskoca güç kimin çıkarları için kullanılıyor? Friedman'dan alıntılanan pasaj bu konuda neredeyse kabaca Marksist bir sese sahip; dahası, Amerikan ordusunun, nerede konumlanmış olduğuna ya da ondan faydalanan kapitalistlerin milliyetine bakmaksızın, kapitalist mülkiyet ilişkilerini sürdürmek için hizmet verdiğini ima etmektedir. Her nasılsa aynı görüş, anti-kapitalist hareketin en etkili metinlerinden biri olan Micheal Hardt ve Toni Neg-

ri'nin *İmparatorluk* adlı kitabında da dile getirilmektedir. Hardt ve Negri'ye göre emperyalizmin yerini, "toprak temelli bir iktidar merkezi olmadığı gibi sabit sınırları ve engelleri de tanımayan" yeni bir kapitalist egemenlik biçimi olarak İmparatorluk almıştır. "İmparatorluğun bu pürüzsüz uzamında hiçbir iktidar mekânı yoktur. İktidar her yerde ve hiçbir yerdedir."[65] Dolayısıyla Negri'ye göre,

> artık "Amerikan emperyalizmi"nden bahsetmek mümkün değildir. Oldukça açık bir biçimde sömürünün, böylelikle de savaş aygıtının anahtarlarını elinde bulunduran ve kendilerini dünya düzeyinde empoze etmeye çalışan gruplar, elitler vardır. Bu süreç, doğal olarak son derece çelişkilidir ve tamamlanana kadar uzun süre mecburen böyle olmaya devam edecektir. Şu an için bu egemenlik, herkesten önce Kuzey Amerikalı patronların elindedir. Onların hemen arkasında Avrupalılar, Ruslar ve Çinliler yer alır: Bunlar, Kuzey Amerikalıları desteklemek, ya da onların altını oymak ve hatta liderliği değiştirmeye hazır olmak için oradadırlar. Ancak bu yüzeysel bir liderlik değişimidir; çünkü temelde hâlâ ve hep işleyen şey sermaye, kolektif sermayedir.[66]

Marksist dilde formüle edilmiş olmasına karşın Hardt ve Negri'nin analizi, anadamar siyasal küreselleşme kuramlarıyla çarpıcı bir benzerlik içindedir. Bu tür kuramlara göre Soğuk Savaş sonrası çağda, ulusal çıkarların (en güçlü devletlerinkilerin bile) aşıldığı "küresel yönetişim" biçimleri ortaya çıkmıştır.[67] Gerçekte ABD gücünün çağdaş algılamalarının, özellikle genç Bush'un Beyaz Saray'a girmesinden beri Amerikan "tek taraflılığı" örneklerinde dışa vurulan hüsran ve korkuyla bu gücün, ister "kosmopolitan demokrasi"nin belirginleşen biçimleri ister "kolektif sermaye"nin küresel egemenliği olarak kavramlaştırılsın, gittikçe artan bir biçimde kişilere bağlı olmayan bir yapı haline geldiği inancı arasında salındığı görülüyor.

Küresel yönetişim kuramcıları için en büyük güçlük, siyasal ve askeri gücün dünya genelindeki dağılımının hem son derece eşitsiz olması hem de ekonomik gücün fazlasıyla eşitsiz dağılımına büyük ölçüde denk düşmesidir. Aslında neoliberal ideologlar, Batı iktidarının, başka bir deyişle emperyalizmin, dünyanın geri kalanına tek taraflı olarak dayatılmasının zorunlu olduğunu açıkça kabul etmeye razılar. Bu görüşü yansıtan en açık beyanatlardan biri Tony Blair'e yakın bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi olan Robert Cooper'dan geldi:

> Emperyalizmin tüm koşulları var; ancak emperyalizm arz ve talebi yok olmuş durumda. Güçsüz, hâlâ güçlüye; güçlü ise düzenli bir dünyaya gereksinim duyuyor. İçinde etkin, iyi idare edilen, ihraç edilmiş istikrar ve özgürlük olan, yatırım ve büyümeye açık bir dünya; tüm bunlar fazlasıyla arzu edilir görünüyor.
>
> O vakit ihtiyaç duyulan şey, insan hakları ve kozmopolit değerler dünyasında kabul görebilecek yeni tür bir emperyalizmdir. Şimdiden onun ana hatlarını ayırt edebiliriz: Düzen ve organizasyon getiren ama günümüzde istek ilkesine dayanan bir emperyalizm.[68]

Emperyal yöneticiler ve onları haklı çıkarmaya çalışanlar her zaman tebaalarına "düzen ve organizasyon" verdiklerini iddia etmişlerdir. "*Solitudinem faciunt, pacem appelant*" – Bir viran yaratıyorlar ve adına barış diyorlar: Romalı büyük tarihçi Tacitus, imparatorluğun kurbanlarının bu yanıtını birinci yüzyılda Kaledonyalı lider Calgacus'a öğretmişti.[69] Amerikan imparatorluğuna karşı çağdaş bir çarpıcı eleştiri, Amerikalı tanınmış Modern Asya Uzmanı Chalmers Johnson tarafından *Blowback* adlı kitapta ortaya kondu. O zamana kadar sıkı bir biçimde akademik ve siyasal anadamar yaklaşımdan bir şahsiyet olan Johnson, Amerikan dış politikasının zehir zenberek bir eleştirisini geliştirir. Küreselleşmeyi "on dokuzuncu yüzyılda açıkça emperyalizm olarak adlandırılan ve belirli bir gruba hitap eden bir terim" olarak

reddeder ve Washington'u ciddi biçimde Doğu Asya krizinden sorumlu tutar: "Yüzyılın sonundaki bu ekonomik krizin temelinde, ABD'nin Doğu Asya'daki uydularının ve kendisine bağımlı devletlerin ekonomilerini açma ve yenileme projesi yatıyordu. Bu projenin amacı, söz konusu ekonomileri rakip olmayacak kadar küçültmek ve küresel hegemonik güç olarak ABD üstünlüğünü ortaya koymaktı."[70]

Blowback'teki kapsamlı analizinde Jonhson, "bu politikaların Amerikan halkından gizlenen önceden tasarlanmayan sonuçları" diyerek neredeyse 11 Eylül'ü önceden haber veriyor:

> Tanım olarak terörizm, hep kazananların günahlarına dikkat çekmek için masumları vurur. Yirmi birinci yüzyılın masumları, son yirmi otuz yıldaki emperyalist maceralardan kaynaklanan ve geri tepen beklenmedik felaketler hasat edecekler. Her ne kadar pek çok Amerikalı kendi adına yapılanlardan habersiz idiyse ve hâlâ öyle olsa da, ülkelerinin küresel sahneye egemen olmaya yönelik sürekli çabalarının yüksek bedelini –bireysel ve kolektif olarak– muhtemelen ödeyecekler.[71]

Johnson'ın Amerikan imparatorluğunun köklerine ilişkin analizi Friedman'ınkinin tam tersidir. Friedman, ABD askeri gücünü küresel sermayenin bir aracı olarak gören Hardt ve Negri'nin görüşüne yakınken, Johnson ekonomik olanı siyasala indirger: "Marx ve Lenin emperyalizmin doğası hakkında yanıldılar. Emperyalizme yol açan kapitalizmin çelişkileri değildir; kapitalizmin en önemli çelişkilerinden bazılarını besleyen emperyalizmdir. Bu çelişkiler –olması gerektiği gibi– olgunlaştığı zaman, mahvedici ekonomik krizler yaratırlar."[72] Ancak bence bu iki uç konum da hatalı. Marksist Emperyalizm Kuramı, bu bölümün önceki kısımlarında analiz edilen rekabetçi birikim mantığının nasıl jeopolitik çatışmaları ve askeri gücü kapsayacak şekilde genişletilebileceğinin indirgemeci olmayan bir değerlendirmesini sunmaya muktedirdir.[73] Bu kuram, sanayi kapitalizminin

birleştirdiği dünya ekonomisini anlaşılabilir kılmak amacıyla yirminci yüzyıl başında formüle edilmişti.[74] Marksist Emperyalizm Kuramı'nın üç temel önermesi vardır:

1. Dünya ekonomisinin söz konusu birleşmesi, bir avuç Batılı kapitalist gücün yerküre üzerideki ekonomik ve askeri egemenliğini de içeren son derece eşitsiz bir temelde gerçekleştirildi (Troçki, bunu "eşitsiz ve birleşik gelişme" olarak adlandırdı).

2. Sanayi kapitalizminin bu devletler içinde gelişmesi yapısal bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirdi: Bir yanda, büyük şirketlerin ortaya çıkması ve para ile üretken sermayenin Rudolf Hilferding'in "finans kapital" dediği şeye dönüşme eğilimiyle birlikte ekonomik güç, gittikçe artan oranda belli ellerde yoğunlaştı; diğer yandan, söz konusu büyük şirketler kendi ulus devletleriyle bütünleşme –Nikolai Buharin'in deyişiyle "kapitalist devlet tröstleri" olma– eğilimindeydiler.

3. Sonuç olarak rekabet biçimleri değişti: Ekonomik rekabetler, askeri ve toprakla ilgili çatışmalardan ayrılamaz hale geldi; önde gelen emperyalist güçler arasındaki ekonomik ve siyasal mücadeleler, iki dünya savaşının arkasındaki itici güçtü.

Bu üç önerme, formüle edilmelerinden bir asır sonra ne kadar işe yarar durumdadır? Değişikliğe uğratılmaksızın hiçbirisi kabul edilemez; fakat hâlâ hakikâtin önemli bir kısmına ışık tutuyorlar. Şimdi sırasıyla bu üç önermeyi ele alalım.

1. Hâlâ ezici küresel eşitsizliklerin hüküm sürdüğü bir dünyada yaşıyoruz. Sömürgeci imparatorluklar çok zaman önce yok oldular; ancak onların yıkılışı sonucunda bizim bugün Kuzey ve Güney dediğimiz bölgeler arasındaki muazzam ekonomik uçurum ortadan kalkmadı.[75] Formel sömür-

gecilik, özünde Avrasya kıtası temelli rakip ulusal-emperyal blokların çoğulluğu arasında bölünmüş bir dünyaya özgüydü. Eski Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı esnasındaki son ve şiddetli çöküşü, iki süper güç bloğu, ABD'nin küresel imparatorluğu ile Sovyetler Birliği'nin daha sınırlı Avrasya nüfuz alanı arasında yeni bir jeopolitik bölünmenin ortaya çıkmasına yol açtı. Avrupa imparatorlukları, bu yeni ortam içinde ayakta kalamadılar belki ama, özgürleşen sömürgelerin çoğu da kendisini kapitalist Batı bloğu ve SSCB'nin egemen olduğu bir dünyanın içinde buldu. 1945'ten beri doğrudan yabancı yatırımlar büyük ölçüde OECD bloğunda yoğunlaşmıştı ve 1970'lerden itibaren bu altın halkaya bir avuç en ileri "gelişmekte olan piyasa" ekonomisi kesintili olarak dahil edildi. Dünyanın büyük kısmı –örneğin Aşağı Sahra Afrika– Micheal Mann'ın ifadesiyle "dışlayıcı emperyalizm"e maruz kalmakta, yani sömürülmeye değer bile görülmemektedir:

> Dünyanın en yoksul ülkelerinin çoğu, ulus ötesi kapitalizme kayda değer bir biçimde entegre edilmiş değildir; aksine onları yatırım ve ticaret için fazla riskli bulan kapitalizm tarafından "dışlanmıştır". Bu ekonomik bölünme, geleneksel olarak "Kuzey" ve "Güney" olarak tanımlanır; ancak bu, son derece kaba bir bölünmedir ve coğrafi olarak da tam doğru değildir. Rusya, Çin ve eski Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri'nin çoğu "Güney" olarak sınıflandırılırken, Avustralya ve Yeni Zelanda "Kuzey"dir.[76]

Öte yandan yirminci yüzyıl içinde sermaye birikim süreci –son derece eşitsiz olmakla birlikte– Üçüncü Dünya'ya da yayıldı. 1960'ların ve 1970'lerin bağımlılık kuramcıları (örneğin Andre Gunder Frank, Samir Amin ve Immanuel Wallerstein), "küresel kapitalist egemenlik, yalnızca periferideki 'az gelişmişliğin gelişmesi' anlamına gelir" dediklerinde haklıydılar. Çeşitli devlet müdahalesi ve doğrudan yabancı yatırım kombinasyonları, bazı devletlerin İkinci Dünya Savaşı

sonrası dönemde kayda değer mamül malları ihracatçıları haline gelmesine olanak tanıdı. Ancak bu süreç çok nadiren tüm toplumun Birinci Dünya'ya katılmasını sağlayabildi: Belli başlı örnekler arasında, 1960'larda hızlı sanayileşme hamlesini başlatana kadar hepsi de temelde köylü toplumları olan İspanya, Yunanistan, Portekiz, Güney İrlanda ve Güney Kore sayılabilir. Dünya ekonomisiyle çoğunlukla ileri derecede bütünleşmiş olan kapitalist gelişme adacıklarının şehir ve kırsal alandaki geniş sefalet havuzlarıyla birlikte varoluşuna daha sık tanıklık ediliyor: Latin Amerika, Güney Asya ve Çin'deki durum budur.[77] Güney Kore'nin 1990'larda öğrenmek zorunda kaldığı gibi, en gelişmiş "gelişmekte olan piyasa" ekonomileri bile hâlâ ABD ve diğer önde gelen kapitalist ülkelerin egemen olduğu karar alma süreçlerinin etkisi altındadır: Aslında 1980'ler ve 1990'larda IMF ve Dünya Bankası tarafından zorla kabul ettirilen neoliberal yapısal ayarlama programları özellikle, "gelişmekte olan piyasa" ekonomilerinin ilk planda sanayileşmesini sağlayan özellikleri (örneğin görece yüksek seviyede devlet müdahalesi) hedef almıştı.

2. Gelişmiş ekonomilerdeki kapitalist gücün yapısı hem değişti, hem de süreklilik arz ediyor. Yirminci yüzyılın ilk yarısında hâkim olan ulusal düzeyde örgütlenmiş kapitalizmler hiç kuşkusuz, dünya ekonomisinin kayda değer bir bütünleşme sürecine girmesiyle birlikte açıldılar. Ancak bu, son derece eşitsiz bir süreçti: Finans piyasalarının ticaret ya da yatırımdakinden çok daha ileri düzeyde bütünleşmesine bağlı olarak ekonomik küreselleşme çok ileri gitti. Hâlâ büyük ölçüde OECD ülkeleri merkezli olan çok uluslu şirketler, en güçlü ekonomik aktörler olarak ortaya çıktılar. Ancak yine de küresel kapitalizmin ulus devletten kurtulduğuna yönelik aşırıya kaçan iddialar büyük ölçüde yanlıştır. En önemli karşı örneği ele alacak olursak, egemenliğin Avrupa Birliği'ne sınırlı transferi, farklı ve bazen kısmen karşıt ulusal projelerin –özellikle Fransa ve Almanya'nın– bir aracı olmuştur ve Avrupalı güçlere ABD'ye karşı bir kolektif manivela gücü verme amacı taşımıştır. Bu, özellikle iş çevreleri-

nin lobicilik faaliyetlerinin devletin devam eden ekonomik önemini çok iyi sergilediği ticaret alanında başarılı olmuştur.[78]

3. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmin yapısında meydana gelen en önemli değişiklik, ekonomik ve askeri rekabette kısmi bir ayrımın meydana gelmesiydi. 1945 öncesinde ekonomik ve jeopolitik çatışma, karşılıklı olarak pekiştirilme eğilimindeydi. Yüzyılın başında Britanya'nın karşısına endüstri ve denizdeki üstünlüğüne meydan okuyan iki rakip, ABD ve Almanya çıktı. Sonunda Britanya bunlardan birini alt etmek için gönülsüzce ötekiyle müttefik oldu ve lider rolünü yitirdi. Bu iki rakip bağlamında ekonomik ve siyasal kaygılar da birbiriyle iç içe geçti: Her iki dünya savaşında da Alman emperyalizmi, ordusunu, Orta ve Doğu Avrupa'da, kendisinin pazarlar, kaynaklar ve emeğe ayrıcalıklı bir biçimde erişebileceği bir bölge koparacak şekilde kullanmaya çalıştı; ABD İkinci Dünya Savaşı'nı, Amerikan sermayesi ve mallarının içinde özgürce dolaşabileceği açık bir dünya ekonomisi doğuracak şekilde kullandı. 1945 sonrasında rekabet kalıpları farklılaştı: Sovyetler Birliği, ABD karşısında jeopolitik ve ideolojik bir rakipti; ancak temelde ekonomik bir tehdit oluşturmuyordu. Soğuk Savaş, Washington yönetimine hem diğer belli başlı kapitalist devletleri –Batı Avrupa ve Japonya– kendi siyasal ve askeri liderliği altında birleştirme inisiyatifi sundu, hem de bunu gerçekleştirecek araçlar sağladı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uzun bir büyüme dönemi yaşayan Almanya ve Japonya, ABD karşısında ciddi rakipler haline geldi; fakat bu çelişki, büyük ölçüde Bonn ve Tokyo yönetimlerinin Amerikan askeri kalkanına bağımlı olmalarından ötürü siyasal anlamda pek su yüzüne çıkmadı.

Sovyet bloğunun 1989-1991 aralığında yıkılması, bu modelde de bir değişiklik meydana getirdi ama yine de belirli ilişkiler sürdü. Doğal olarak süper güç emperyalizmi –dünyanın iki jeopolitik ve ideolojik blok arasında bölünmesi– sona erdi. Fakat ekonomik ve siyasal rekabetteki kısmi ayrım devam etti. Amerika'nın ana jeopolitik rakipleri –en be-

lirginleri Rusya ve Çin– (henüz) kayda değer ekonomik rakipler değildi; ayrıca ABD'nin kronik ödemeler dengesi açığı, önde gelen ekonomik güçler "Dörtlü"sü (ABD, AB, Japonya ve Kanada) içindeki uluslararası ticaretle ilgili çatışmanın zaman zaman yoğunlaşsa da sabit kalmasını sağlamaya yardım etti. Bu durumun üç özelliğinden bahsetmekte fayda var. Birincisi, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, ABD ordusunun diğer güçler üzerindeki önderliği, kısmen diğer süper gücün çöküşü (gerçi her zaman daha zayıftı), kısmen de Amerikan ekonomisinin yüksek kapasitesi ve teknolojik gelişmişliğine bağlı olarak inanılmaz derecede arttı. İkincisi, birbirini izleyen ABD yönetimleri, Amerika'nın hem ekonomik hem de jeopolitik serinin başında kalmasını sağlamak ve başka bir büyük kapitalist devletin siyasal bir rakip haline gelmesini engellemek için yoğun çaba sarf ettiler: Buna bir örnek, Clinton yönetiminin, Bosna'da konuşlanmak ve NATO'yu Orta ve Doğu Avrupa'ya genişletmek için devreye girerek 1990'lardaki Balkan Savaşları'nı ABD'nin Avrupa kıtasındaki önder siyasal ve askeri güç olma rolünü sürdürmek için kullanmasıdır.[79] Üçüncüsü, şu andaki trendlere dair bir akıl yürütme, ekonomik seri ile jeopolitik serinin zaman içinde Çin'de birleşebileceğini gösteriyor. Bu yüzden Amerikan elitlerinin Çin hakkındaki görüşleri müphemdir; onlara göre Çin'in dünya pazarına yeniden entegre edilmesinden beri ülkenin ekonomik dinamizmi, eş zamanlı olarak hem piyasa kapitalizminin üstünlüğünü doğrulamakta, hem de uzun vadeli bir tehdit oluşturmaktadır.

Sonuçta ortaya çıkan jeopolitik düzen Samuel Huntington tarafından gayet güzel nitelendirilmiştir: "Bir süper güç ve birkaç büyük güçten oluşan tuhaf, melez, tek-çok kutuplu bir sistem. Temel uluslararası meselelerin halledilmesi için tek süper gücün harekete geçmesine gereksinim vardır; ancak bu her zaman diğer büyük devletlerle birlikte yapılmalıdır; bununla birlikte tek süper güç diğer devletlerin temel meselelerdeki ortak eylemlerini veto edebilir."[80] Bu durum, çağdaş jeopolitiğin bazı özgünlüklerini açıklamaya yardım eder. Küresel yönetişim kuramcılarının haklı olarak ileri

sürdükleri gibi, Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran, kendisini çok taraflı kısaltmalar –BM, IMF, DTÖ, NATO, AB, G8, G7– yığınında dışa vuran belli başlı kapitalist devletler arasındaki daha önce görülmemiş düzeydeki politika koordinasyonu ile ulusal egemenliğin önceliğinden ideolojik olarak sapılmasıdır (örneğin, uygun gördükleri her durumda Batılı güçlerin "insancıl müdahale" hakkını ileri sürmeleri). Bu kurumsallaşmış politika koordinasyonu süreci, üç işlevi birden yerine getirir: ABD'nin öteki Batılı büyük güçleri Amerika'nın inisiyatiflerinin arkasında yer alacak şekilde hizaya getirmesine imkân tanıyor; önde gelen kapitalist devletler arasındaki anlaşmazlıkların tartışıldığı ve uzlaşmaya varılan bir arena sağlıyor ve söz konusu devletlerin, kendi tartışma ortamlarının dışında bıraktıkları diğer devletlerin büyük çoğunluğuna kendi isteklerini ortak bir biçimde empoze etmelerini sağlayan bir araç sunuyor. Tüm bunlardan hareketle bu durum, devletlerarası çatışmanın aşıldığını değil, yeni bir zeminde gerçekleştiğini gösteriyor.

Şu andaki jeopolitik yapının melez doğası aynı zamanda ABD dış politikası içinde tek taraflılık ile çok taraflılık arasındaki gerilimi de açıklamaya yardımcı olur. Her ne kadar Ulusal Güvenlik Danışmanı Condeleezza Rice, "hayali bir uluslararası topluluktan değil, ulusal çıkardan kaynağını"[81] alacak dediyse de, ABD dış politikasındaki bu gerilimi genç Bush yönetimine bağlamak yüzeysel bir analiz olacaktır. Rice'ın ifadesi Clinton yönetimiyle karşılaştırıldığında kesinlikle bir retorik değişimine işaret eder; ancak Şubat 1998'de Irak'a karşı Cruise füzeleri kullanılmasını fazlasıyla küstah bir biçimde savunan Clinton'ın Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'tı: "Eğer güç kullanmak zorundaysak bunun nedeni Amerika olmamızdır. Biz tek vazgeçilmez ulusuz. Dimdik ayaktayız. Biz geleceği görüyoruz."[82] Irak'ın bombalanmasını Clinton liderliğindeki ABD'nin gerçekleştirdiği uzun tek taraflı eylemler listesi içinde zikreden Huntington bunu şöyle yorumluyor: "Sanki tek kutuplu bir dünyadaymışız gibi hareket ederek Amerika Birleşik Devletleri dünyada gittikçe daha fazla yalnızlaşıyor. (...) Amerika Birleşik Devletleri ba-

zı ülkeleri düzenli olarak 'haydut devletler' olarak tanımlarken, birçok ülkenin gözünde kendisi haydut süper güç haline geliyor."[83]

Tek taraflılık ile çok taraflılık arasındaki gerilim yapısal bir nitelik taşır. ABD, hedeflerini gerçekleştirmek için diğer devletlere gereksinim duyar ve bazen onlarla ortak çıkarları paylaşır; ancak ABD (Hardt ve Negri'nin ileri sürdüğü gibi) "kolektif sermaye'nin basit bir aracı değildir; çünkü onun hem kendine özgü ayrı çıkarları vardır, hem de onları gerçekleştirmek adına diğer devletlerden daha büyük bir güce sahiptir. Ekonomik düzeyde ABD'nin AB ve Japonya gibi belli başlı kapitalist çıkar gruplarıyla uğraşmak zorunda olduğu doğrudur; ancak jeopolitik düzeyde de aynı şey geçerlidir. ABD'nin stratejik konumu birçok açıdan Britanya'nın bir yüzyıl önceki konumuyla karşılaştırılabilir. Amerika, Avrasya kara parçasının kıyısında yer alan ve dünyanın üretim kaynaklarının çoğunluğunun yoğunlaştığı geniş bir kıtasal ada konumundadır. Temel askeri avantajı deniz ve hava üstünlüğünden gelir; bu, kendisini Kennedy'nin övgüler yağdırdığı uçak gemisi filolarının oynadığı rolde gösterir ve dünya genelindeki bir üsler ağıyla sürdürülür. Görece küçük boyuttaki profesyonel Kara Kuvvetleri ve Özel Deniz Birlikleri, fazla kayıp vermeyi göze alamayacak kadar değerlidir (bu yine de Saygon'un düşüşünden sonra yaklaşık bir nesildir siyasal açıdan son derece duyarlı bir konudur). Zbigniew Brzezinski'nin (Carter yönetiminde Ulusal Güvenlik Danışmanı) kuvvetle savunduğu üzere ABD'nin Avrasya kıtası üzerindeki tahakkümü kritik bir biçimde uzun ve kısa vadeli koalisyonlar oluşturulmasına ve potansiyel düşmanların bölünmüş ve izole edilmiş olmasına bağlıdır.[84] Ancak koalisyon oluşturmak için gerekli uzlaşmaların ABD çıkarları için çok masraflı olduğuna inanan aşırı Amerikan güveni ya da algılaması, bazen Washington yönetiminin şiddetli tek taraflı eğilimler içeren sarsıntılar yaşamasına yol açmaktadır. Bu yüzden Pentagon, NATO'nun 1999'daki Balkan Savaşı esnasındaki hantal karar alma prosedürlerinin empoze ettiği kısıtlamalardan rahatsızlık duymuştur.

Bush yönetiminin 11 Eylül'e yanıtı tüm bu gerilimleri gözler önüne seriyor.[85] Taliban ve El Kaide'ye saldırmaya ve onları Afganistan'daki kalelerinde yok etmeye yönelik askeri hedef, iki büyük amaca hizmet ediyordu: ABD kara parçasına yönelik hissedilir fiziksel tehdidi yok etmek ve dünyaya (Rusya ve Çin gibi jeopolitik rakipler de dahil olmak üzere) Amerikan gücü ve çıkarlarına yönelik herhangi bir saldırının yüksek bedelini göstermek. Bu askeri hedefi gerçekleştirmek için kapsamlı bir koalisyon oluşturulması gerekiyordu; Taliban'ın sponsoru Pakistan'ın ve hâlâ Orta Asya'daki egemen güç olan Rusya'nın işbirliğiyle Afganistan'a fiziksel ulaşım sağlama sorunu ortadan kalktı. Ancak söz konusu koalisyon oluşumunu Washington'dan idare edilen bir küresel savaşın emrine sokmak isteyen Bush yönetimi içindeki hizip kısa sürede galip geldi. Tarihinde ilk kez Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5'inci Maddesine başvuran ve ABD'ye yapılan saldırıların tüm üye devletlere yapılmış olduğunu ilan eden NATO, geri plana itildi. ABD'ye görece yakın Batılı müttefiklerden gelen askeri yardım teklifleri bile nezaketsizce reddedildi. Afganistan savaşı, Amerikan gücünün yeniden kanıtlanması için Amerikan silahlarıyla kazanılmalıydı. Savaş esnasında ABD üsleri Orta Asya geneline yayıldı. Birçok komplo kuramcısının da belirttiği gibi muazzam enerji rezervlerine sahip bir bölgede Amerikan varlığının genişlemesi, Afganistan saldırısının gizli maksadı değildi; yalnızca kesinlikle önemli ama ikincil bir faydaydı.

Bununla birlikte en önemli nokta, George W. Bush'un 29 Ocak 2002 tarihli *Birliğin Durumu* konuşmasında dile getirdiği savaş hedeflerinin fazlasıyla genişlemesiydi. "Terörle savaşımız yeni başlıyor" diyen Bush, doğrudan terörist şebekelere saldırmanın yanı sıra "ikinci hedefimiz, Amerika ya da dostlarımızı tehdit eden teröre destek olan rejimleri ve onların kitle imha silahlarına sahip müttefiklerini önlemektir" şeklinde konuştu ve İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer ekseni" olarak adlandırdı.[86] Dışişleri Bakanlığı müsteşarı John Bolton daha sonra bu ağı, Libya, Suriye ve Küba'yı "kitle imha silahları peşinde olan ya da bunları elde etme potansi-

yeli olan terörizm destekçisi devletler"[87] olarak tanımlamak suretiyle genişletti. Geliştirilen "Bush Doktrini", sürekli bir küresel savaş hali olasılığını akla getiriyor. Nicholas Lemann'a göre "tüm belirtiler Bush'un 11 Eylül'ü, terörizmle spesifik bir savaştan ziyade, yönetimde kapsamlı bir değişimi temsil eden yeni, saldırgan bir Amerikan dış politikasını yürürlüğe koymak için bir fırsat olarak kullanacağını gösteriyor." Lemann bu politikanın izini, Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin 1990'ların başında baba Bush'un Savunma Bakanı'yken onayladığı bir strateji belgesine dek sürer. Bu stratejinin özü Cheney'nin danışmanların biri tarafından şu şekilde özetlenmiştir: "Belirsiz gelecekte bir başka küresel rakibin yükselmesini imkânsızlaştırmak için gerekirse güç kullanmaya razı olmak ABD'nin hayati çıkarlarından biridir."[88]

Başka bir deyişle Bush yönetimi içindeki önde gelen güçler, 11 Eylül'le birlikte, muazzam askeri avantajını Amerika'nın egemen küresel güç olarak konumunu pekiştirmek amacıyla kullanma fırsatını kaçırmadı. Büyük olasılıkla, Irak'a ve "haydut devletler" olarak nitelenen diğer ülkelere karşı da insan hakları ya da uluslararası hukuk ihlallerinden ziyade dik başlılıklarından dolayı askeri eylem geçekleştirilecek (Washington'a sıkı bir biçimde bağlı İsrail ve Pakistan gibi devletlerin bir yaptırımla karşılaşmaksızın benzer suçlar işlemesine izin verilmiştir). İbret olsun diye birkaç örnek göstermek, diğer tüm güçlere sinyal gönderecektir. Bu arada ABD güçleri de yerkürenin dört bir yanına yayılmaktadır. 2002 başlarındaki *Guardian* raporu şöyle diyordu:

> New York ve Washington'daki saldırılardan yaklaşık altı ay sonra bugün ABD, Ortadoğu'dan Asya'nın tamamına, Kızıldeniz'den Pasifik'e kadar uzanan bir uç üsler ağı kuruyor.
>
> İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en çok ülkede aktif olan güçler, ABD güçleri. Bugün karacılar, denizciler ve havacılar daha önce hiç bulunmadıkları ülkelere yerleşmiş durumdalar. Amaç, George Bush tarafından

ABD için tehlikeli görülen herhangi bir gruba saldırmak için kullanılacak platformlar bulunması.[89]

Bush yönetiminin stratejik planlamasının gerçekten korkutucu içeriği, "şer ekseni" konuşmasından kısa süre sonra *Nükleer Durum Değerlendirmesi Raporu*'nun ayrıntıları dışarı sızdığında açığa çıktı. Bu belge, Rusya, Çin, Kuzey Kore, Irak, İran, Suriye ve Libya'yı potansiyel nükleer düşmanlar olarak listeliyor ve nükleer ve konvansiyonel silahların entegre edilmesini (örneğin Saddam Hüseyin gibi düşman liderlerin öldürülmesi için küçük çaplı delici silahlara nükleer başlıklar takılmasını) öneriyordu.[90] Bu tür Dr. Strangelove'vari planlar, yalnızca şu andaki yönetimin eksantrikliklerinden kaynaklanmıyor. Şubat 1997'de ABD Uzay Komutanlığı "Full Spectrum Dominance", yani kara, deniz, hava ve uzayda Amerikan askeri üstünlüğü hedefini ilan etti. "Her ne kadar kendisine eşit bir küresel rakip tarafından meydan okunması pek olası değilse de, Amerika Birleşik Devletleri'ne bölgesel olarak meydan okumalar devam edecektir. Dünya ekonomisi de, "sahip olanlar" ve "olamayanlar" arasındaki genişleyen uçurumla birlikte küreselleşmeye devam edecektir." Belge, "uzay üstünlüğünün muharebe başarısı ve geleceğin savaşında temel bir unsur haline gelmekte olduğu"nu belirterek devam ediyor.[91]

Yüksek teknolojili savaşla sosyo-ekonomik eğilimlerin böylelikle daha önce pek görülmemiş biçimde kesişmesi, aslında çağdaş dünya hakkında temel bir noktayı açığa çıkarıyor. Bush yönetiminin 11 Eylül'e tepkisi (var olanların yanı sıra dolaylı olarak potansiyel düşmanları da hedef alan sürekli bir savaş hali ilanı), tarihteki en büyük gücün başındaki kaygılara işaret ediyor. ABD, genel olarak kapitalist sistemin başgardiyanı ve küresel ekonomik ve jeopolitik rekabetin ateşli bir katılımcısıdır. ABD'yi yönetenler, bir ölçüde Çin gibi gerçek potansiyel rakipler yerine kum torbası işlevi gören Irak gibi küçük dik başlılardan ürküyorlar. Neoliberal politikalar neticesinde sayıları çığ gibi artan "sahip ola-

mayanlar"dan da korkuyorlar. Bu kaygılar sermayenin mantığını yansıtıyor; daha önce de göstermeye çalıştığım gibi, sömürü üzerine kurulu ve kör bir rekabete dayalı birikim sürecinin çalıştırdığı bir sistem. Şimdi görüyoruz ki bu sermaye birikim süreci, devletler arasındaki jeopolitik rekabetleri de kapsıyor ve askeri güç kullanımı da aynı mantığa dayanıyor. Bu yüzden kapitalizm aynı zamanda emperyalizmdir; iç ve dış düşmanlara karşı tepeden tırnağa silahlanmış olarak gelir. Kapitalizmin cephaneliği gittikçe büyümekte; doğrusu birkaç yıl içinde ABD ya da başka bir gücün nükleer silah kullanma olasılığı artmış durumda.[92] O yüzden analizimizi devlet sistemini içerecek biçimde genişletmek, sorunları aşmak açısından pek bir fayda sağlamayacaktır. Dünya gittikçe daha korkunç bir yer haline geliyor ve –başka sorunların olduğu gibi– bunun kaynağı da kapitalizmdir. Kapitalizm kısa vadede jeopolitik açıdan, uzun vadede ise ekolojik açıdan dünyayı tehdit etmektedir. Peki biz bu konuda ne yapıyoruz?

ÖZET

- Neoliberalizm, yoksulluk ve eşitsizliği azaltmak bir yana, dünyanın 1950'lerin ve 1960'ların "Uzun Boom"u esnasında eriştiği iktisadi büyüme oranlarına bile erişemedi;

- Her ne kadar finans piyasaları, liberal kapitalizmin akıl dışılığı ve insan dışılığının en gözle görülür kanıtlarını sunuyorsa da, sorunun temel kaynağından çok semptomudurlar;

- Ücretli emeğin sömürüsüne dayanan ve rekabetçi sermaye birikiminin körüklediği bir sistem olarak kapitalizm, en iyi Marx'ın öncülük ettiği çizgi izlenirse anlaşılabilir;

- Rekabetçi sermaye birikimi süreci, kapitalizmin kronik aşırı yatırım ve kârlılık krizleri eğiliminin sorumlusudur: Finansal spekülasyon bu eğilimin birincil nedeni değil, sadece besleyicisidir;

- Çağdaş dünya ekonomisine hâkim olan çok uluslu şirketler arasındaki rekabete dayalı mücadele, diğer birçok türle birlikte insanoğlunun yaşamını da tehdit eden çevre yıkımı süreçlerinin arkasındaki temel itici güçtür;

- Kapitalist rekabet, salt şirketler arasındaki ekonomik çekişme değil, devletler arasındaki jeopolitik çatışma biçimini de alır: Amerikan emperyalizminin şu anda diğer Büyük Güçler üzerindeki üstünlüğünü kabul ettirmeye yönelik çabaları, dünyayı sonuçları ölçülemeyecek bir yeni savaşlar çağı tehdidi altına sokuyor;

- İnsanoğlunun karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlar (yoksulluk, sosyal adaletsizlik, ekonomik istikrarsızlık, çevre yıkımı ve savaş) aynı kaynaktan, kapitalist sistemden gelmektedir: Bundan ötürü söz konusu sorunların çözümü radikal bir çözüm olmalıdır.

2

ÇEŞİTLİLİK VE STRATEJİLER

ANTİ-KAPİTALİZMİN ÇEŞİTLİLİĞİ

Küresel kapitalizm karşıtı hareket, homojen olmaktan çok uzaktır. Doğrusu bu hareket, kendi çeşitliliği ve pek çok farklılığı bünyesinde barındırma kapasitesiyle gurur duymaktadır. Bu, hareket için pek çok açıdan inkâr edilemez bir güç kaynağıdır. Çok sayıda yorumcu Seattle, Cenova, Porto Alegre ve Barselona gibi büyük gösterilerde sergilenen renkli güçler geçidine dikkat çektiler: Sendikacılar, muhalifler, devrimci sosyalistler, otonomistler, STK eylemcileri, Komünistler, milliyetçiler, Üçüncü Dünyacılar, barış gönüllüleri, anarşist Black Block ve kendi kuşaklarının kapsadığı tüm farklı kültür ve yaşam biçimlerini temsil eden çok büyük sayıda genç insan. Bunların içinde, anti-kapitalist hareketin yöneleceği strateji ve ilke meselelerinde birbirinden farklı, çeşitli siyasal yaklaşımlar vardır. O yüzden, bu meselelerden birkaçını tartışmadan önce anti-kapitalizm başlığı altında yer alan başlıca siyasal yaklaşımlardan bazılarını kısaca ele almak faydalı olabilir. Buradaki listenin kapsamlı ve ayrıntılı olduğu söylenemez; dahası, karikatürize etmekten kaçın-

maya çalışmış olsam da, bunda ne kadar başarılı olduğumu bilmiyorum. Ayrıca ideoloji ve siyasetle ilgili gerçeklikler her zaman karmaşık olduğu için, bireyler ve örgütlerin gerçekte aşağıda sıralanan konumların birden fazlasına girebileceğini de belirtmekte fayda var.

(i) *Gerici anti-kapitalizm*

Endüstriyel kapitalizmin on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki başlangıcından beri pek çok kişi, daha önceki bazı sistemler adına bu toplumsal sistemi reddetmiştir. Georg Lukacs bunu "Romantik anti-kapitalizm"[1] olarak adlandırır. Bu karmaşık bir ideolojik oluşumdur: Sıklıkla idealize edilmiş bir geçmişe duyulan nostalji, aslında modernliği reddetmeyen yeni bir topluma ulaşma mücadelesinde motive edici bir unsur olarak kullanılmıştır; Britanya sosyalist geleneği içinde William Morris'in* Raphael öncesi hareketten devrimci Marksizme geçişi buna bir örnektir. Aynı bağlamda Porto Alegre II'de Brezilyalı sanatçılar, üzerinde "Dünyaya Büyüsünü Yeniden Kazandırın" sloganı yazan bir pankartın arkasında yürüdüler. Ancak kapitalizmi organik bir modern öncesi düzen noktasından eleştirmek, aynı zamanda aşırı sağın arkasındaki temel ideolojik dürtülerden birisi olagelmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi Fransız faşizmini ele aldığı önemli çalışmasında Zeev Sternhell faşist ideolojiyi, "organik milliyetçilikle anti-Marksist sosyalizmin bir sentezi; liberalizm, Marksizm ve demokrasinin reddi üzerine kurulu devrimci bir ideoloji" olarak özetlemiştir. Faşizmin amacı,

* Morris, William (1834-1896) İngiliz yazar, sanatçı ve siyaset adamı. Resim öğrenimi gördüğü yıllarda Raphael öncesi dönemdeki sanat eserlerinin daha iyi olduğunu savunan Morris, "Raphael öncesi hareket"in bir parçasıyken sonradan devrimci Marksizmi benimsedi [ç.n.].

içinde toplumun tüm tabakaları ve sınıflarının kusursuz bir biçimde bütünleştirileceği bir insan kolektivitesinin hayatta kalmasını temin edecek düzeyde cemaatçi ve anti-bireyci bir uygarlık yaratmaktı. Bu uyumlu, organik kolektivitenin doğal çerçevesi ise "Ulus"tur. Bir ulus arındırılır ve yeniden canlandırılırken, birey sadece kolektif organizmanın bir hücresidir; ulus, her ikisi de ayrım ve savaş faktörü olan liberalizm ve Marksizmin asla sağlayamayacağı bir ahlâki birlik içinde bayram eder.[2]

Kapitalizme karşı bu tür bir gerici tepki, ne yazık ki hâlâ bizimle. Nisan 2002'deki Fransız cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda Sosyalist Partili Başbakan Lionel Jospin'i üçüncü sıraya iten Jean-Marie Le Pen'in başarısı, Avrupa'daki çağdaş faşist hareketlerin temsil ettiği tehdidi gözler önüne serdi. Gerici anti-kapitalizm aynı zamanda, Amerikan aşırı sağının ekonomik küreselleşmeye muhalefetinde de revaçtadır. Bu muhalefet özellikle, 1992-1993'teki Kuzey Amerikan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) müzakerelerine ve onaylanmasına; 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasına yol açan Uruguay Round Uluslararası Ticaret Görüşmeleri'ne karşı sesini yükseltti. Bu harekete yönelik ilginç çalışmasında Mark Rupert şöyle yazar:

> Amerikan istisnailiğine özgü aşırı sağ ideolojiler, ulus ötesi entegrasyonu bir millet olarak özel Amerikan kimliğine (beyaz, erkeksi, Hıristiyan) yönelik sinsi bir tehdit olarak gösteriyor. Bu şekilde Amerikancı ideolojiler, küreselleşmeye karşı direnişe olanak tanıdığı gibi, kendi ulusal kimlik vizyonlarının dışında, ondan farklı olanları ya da onu kabul etmeyenleri günah keçisi ilan etmeye ve onlara yönelik düşmanlığı körüklemeye de yarıyor.[3]

Çağdaş anti-kapitalist hareketin Kuzey Amerika'da aynı zamanda NAFTA ve DTÖ'ye muhalefetten doğmasından

beri ona düşman olan bazı kişiler, hareketi küreselleşme karşıtı aşırı sağla ilişkilendirerek lekelemeye çalışmaktadır. Bu hiç de akla yatkın bir şey değildir: Bu hareketin ana dürtülerinden birisi enternasyonalizmi ve özellikle Güney'deki yoksul ve ezilenlerle dayanışmayı içerir. Dahası, önceki bölümde göstermeye çalışıldığı gibi bu hareketin geliştirdiği kapitalizm eleştirisi, sistemin mantığını hedef alan yapısal bir eleştiridir; buna karşın Amerikan aşırı sağı, bir uluslararası finansçılar kliğinin (tabii ki esasen Yahudi) kendi egemenliklerinde bir "Yeni Dünya Düzeni" inşa etmek için küresel siyasal ekonomiyi başarılı bir biçimde kullandığını ileri süren bir klasik faşist komplo teorisi versiyonuna dayanır. Rupert şöyle devam ediyor: "Fail merkezli dünya görüşünün sonucu olarak bu Yurtseverler, ABD ile küresel ekonomi arasında yer alan, karşılıklı olarak bağlantılı yapı ve süreçleri sol ilericiler gibi tasavvur edemez, açıklayamaz ya da eleştiremez."[4]

Aşırı sağın rağbet ettiği komplocu açıklamalar, ideolojilerinin ne kadar sınırlı ve yüzeysel anlamda anti-kapitalist olarak adlandırılabileceğini ortaya koyar. Sternhell şöyle bir gözlemde bulunuyor: "Eğer faşist ideoloji ruh ve iradenin madde üzerindeki zaferinin peşinde idiyse, kapitalizme ya da özel mülkiyete değil, burjuva toplumuna ve onun 'maddeci' değerlerine saldırmıştır."[5] Benzer biçimde Henry Ashby Turner da Hitler hakkında şunları yazıyor: "Onun ekonomik rekabet ve özel mülkiyete olan bağlılığı bunların yararlılığından değil, insanlığın ve insan toplumunun doğası hakkındaki Sosyal Darwinist fanatik inançlarından kaynaklanıyordu. (...) Hitler'in anti-sosyalistliği oportünizmden değil, inancından geliyordu."[6] Nazilerin "Yahudi finansal sermaye"ye yönelik sahte devrimci eleştirileri, onlara kitlesel bir hareket oluşturma olanağı verdi; anti-Marksizmleri ise Alman elitler için onları kabul edilebilir müttefikler haline getirdi. Nasyonal Sosyalist rejim, büyük sermaye ile çelişkili bir ortaklığa girdi. Harekete geçirilen devrimci dürtüler, bu ortaklık içinde toplumsal gerçeklikten yoksun bırakıldı ve ırksallaştırılmış bir düşmanın yok edilmesine yönlendiril-

di.[7] Benzer yönlendirme süreçleri, çağdaş Avrupa faşist hareketleri ve küreselleşme karşıtı Amerikan sağı içinde de açıkça görülmektedir. Her ne kadar bu hareketler, şimdilik İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'sındakinden çok daha küçük düzeyde faaliyet gösteriyorlarsa da, kapitalist küreselleşmenin aşırı sağ eleştirisi, evrenselci ve gerçekten radikal mücadelelerin başarısız olması durumunda neler olabileceğinin habercisidir.

(ii) Burjuva anti-kapitalizm

Bu, geçersiz bir kategori, daha doğrusu bir çelişkinin ifadesi gibi görünebilir. Fakat ideolojiler çelişmezlik yasasına uymuyorlar. *Komünist Manifesto*'da Marx, taraftarları "kaçınılmaz olarak onlardan kaynaklanan mücadele ve tehlikeleri olmaksızın modern toplumsal koşulların tüm avantajlarını" arzulayan "Muhafazakâr ya da Burjuva Sosyalizm"in durumunu alaycı bir biçimde teşhis eder. "Onlar, devrimci ve bölücü unsurlar çıktıktan sonra toplumun var olan halini arzu ederler."[8] Çağdaş anti-kapitalist hareket içinde de bu tür bir yaklaşımın örnekleri vardır. Bu noktada Noreena Hertz güzel bir örnektir. "Benim argümanımın anti-kapitalist olmak gibi bir maksadı yok" diye yazdıktan sonra, bu bölümün başında eleştirdiğimiz ifadesiyle devam eder Hertz: "Açıkça görülüyor ki zenginlik yaratmada en iyi sistem kapitalizmdir ve serbest ticaret ile açık sermaye piyasaları dünyanın tümüne değilse de büyük kısmına emsalsiz bir iktisadi büyüme getirmiştir."[9] Bununla birlikte Hertz, becerikli bir medya kampanyasıyla kendisini şirket küreselleşmesi karşıtı hareketle ilişkilendirme konusunda özenli davranmış, Prag ve Cenova'daki protestolara katılmış ve New York'taki iş dünyası yanlısı Dünya Ekonomik Forumu'nda "ilerici grup"un bir üyesi olarak "anti-kapitalist" Boudicca marka takım elbise giymekle övünmüştür.[10]

Anti-kapitalizm, radikal modanın çağdaş biçimlerini ayrıntılarıyla inceleyebilmek için açıkçası kendi Tom Wol-

fe'una* ihtiyaç duymaktadır. Ancak Hertz daha geniş bir bakış açısının temsilcisidir. Onun kapitalizmle ilgili şikayeti, kapitalizmin var olması değil, çok güçlü hale gelmiş olmasıdır:

> Son yirmi yılda siyasetle ticaret arasındaki güç dengesi radikal bir biçimde değişmiş, siyasetçileri gittikçe daha fazla büyük şirketlerin muazzam gücüne tabi kılmıştır. (...) Ve iş dünyası rolünü genişlettikçe ... aslında kendi kamusal dünyasını da tanımlar hale gelmiştir. Şirketlerin devleti, siyasal devleti tanımlar noktaya gelmiştir.[11]

Hertz'in önerdiği çare bu dengesizliği düzeltmektir. Aslında şirketler, konumlarını terk eden siyasetçilerin bıraktığı boşluğu doldurmak üzere kendileri öne çıkıyorlar. Hertz'in bize söylediğine göre "bugün iş dünyası, gelişmekte olan dünyanın büyük kısmında başlıca adalet aktörü olarak pek çok açıdan diğer kurumlardan daha iyi konumlanmıştır." Ona göre eğer "doğru bir biçimde idare edilirse" refahın özelleştirilmesi "iyi bir gelişme"dir. Fakat şirketlere ve hükümetlere sorumluluklarını yerine getirmeleri için baskı yapacak tabandan gelen daha çok inisiyatife gereksinim vardır. Hertz, tüketici eylemciliğinin faydalı etkilerine vurgu yapar; ancak doğrudan eylem konusunda daha değişken görüşleri vardır: "Protesto, Sessiz Darbe'ye karşı dengeleyici bir güç işlevi görür; ancak tamamıyla kapsayıcı olmadığı için rakibinin gayri meşruluğunu paylaşır. (...) Sessiz çoğunluk, konuşkan azınlık tarafından etkisizleştirilme tehlikesiyle karşı karşıyadır." Aslında artan seçmen ilgisizliği (büyük ölçüde seçilmiş hükümetlerin azalan gücünün bir sonucu), "bizzat siyasetin sonuyla; protestonun siyaseti ele geçirmesiyle" son bulabilir.[12]

* Geleneksel gazetecilik anlayışının dışına çıkıp kendine özgü bir tarz geliştirerek Yeni Gazeteciliğin doğuşuna öncülük eden ve popüler kültür, mimari, siyaset gibi konularda yazan Amerikalı yazar ve gazeteci [ç.n.].

Protestoların kapsayıcı olup olmadığı meselesi gerçekten önemli bir sorundur ve ben buna aşağıda değineceğim. Bu bir yana, Hertz'in eleştirisi oldukça bildik tarzdadır ve iki nedenden ötürü ciddiye almaya değer. Birincisi, şirket küreselleşmesini eleştirenlerin, onun daha kaba propagandacılarının ana tezlerinden birini –yani, daha fazla uluslararası bütünleşmenin ulus devletleri ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olma gücünden mahrum bıraktığı tezini– kabul etme eğilimini son derece açık bir biçimde gözler önüne sermesidir. Bu tezin hem yanlış, hem de tehlikeli biçimde yanıltıcı olduğunu tekrar tekrar belirtmeye gerek yok.[13] İkincisi, hiç şüphesiz Hertz, iş dünyasının görüşlerinden oluşan bir tayfın, kendiliğinden ideolojisini dile getiriyor. Örneğin bu tayf, bir dereceye kadar bizzat kendisi de protestolara yanıt teşkil eden bir fenomen olarak Şirketlerin Toplumsal Sorumluluğu (Corporate Social Responsibility – CSR) endüstrisini de içerir. *Observer* şöyle yazıyordu: "Korkup polis hatlarının arkasına çekilmek zorunda bırakılan şirket başkanları, kendilerini kibar protestolarla ortaya koymuş olsalar göz ardı edilecek olan insanların hislerinin kuvveti ve örgütlenme güçleri karşısında etkilenmekten kendilerini alıkoyamadılar."[14] Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın bazı önde gelen çok uluslu şirketlerle birlikte gündeme getirdiği Küresel Sözleşme, büyük işletmelerle "sivil toplum"u bir araya getirmeye yönelik benzer bir çabayı temsil eder. *Financial Times* üst düzey şirket yöneticilerinin "Şirketlerin Toplumsal Sorumluluğu'nu (CSR) neden sevdiklerini" alaylı bir dille şöyle açıklıyordu:

> Açıkçası, halka ya da gezegene düşmanmış gibi gözükerek markalarına zarar verme riskini göze alamıyorlar. Ancak aynı derecede önemli bir başka nokta, CSR'nin onlara, markalarını çevre ve insan haklarına dair kaygılarla bağlantılı olumlu ve popüler değerlerle ilişkilendirme fırsatı vermesidir. Reklam ve halkla ilişkiler aracılığıyla aynı marka niteliklerini yaratmaya çalışmanın maliyetiyle kıyaslandığında bunun güzelliği, muhtemelen çok daha ucuza halledilmesidir.[15]

IMF ve Dünya Bankası'nın kendilerini eleştirenlerle diyalog kurma çabaları gibi CSR türü inisiyatifler de dışsal baskılara yönelik pragmatik bir yanıtı temsil eder. Fakat bazı kapitalistler, şirket küreselleşmesine karşı bu hareketi içtenlikle destekliyorlar. Örneğin eylemcileri sivil itaatsizlik teknikleri konusunda eğiten Ruckus Derneği, 2001 yılında Unilever'den 100.000 dolar aldı. Bu, önde gelen bir çok uluslu şirketin anti-kapitalizme yönelişini değil, Unilever'in Ben & Jerry'nin dondurma işini hangi koşullarla devraldığını yansıtır: Unilever, Ben & Jerry Vakfı'na (başlıca eylemci koalisyonlarından Global Exchange bu vakıftan üç yılda 1 milyon dolar almıştı) 5 milyon dolar vermeyi ve "sosyal değişim grupları"na yılda en az 1.1 milyon dolar bağışta bulunmayı kabul etti. Ben & Jerry'nin iki kurucusundan biri olan Ben Cohen'a göre devir görüşmeleri esnasında "Unilever'e Ben & Jerry'nin değerlerinin küreselleşme karşıtlığı olduğunu anlattık ve onlar da küreselleşmenin sıkı destekçileri olduklarını söylediler." Bu toplantılar sırasında duvardaki sineklerden biri olmak eğlenceli olurdu herhalde. Hareketi destekleyen 1960 kuşağı kapitalistleri yalnızca Ben ve Jerry değil. James Harding'e göre, Body Shop'un kurucusu ve Ruckus Derneği'nin yönetim kurulu üyelerinden Anita Roddick, "düşük ücrete uzun saatler çalışılan yerleri protesto eden eylemcileri, bağımsız medya organizasyonlarını, aykırı grupları, yerel çevre girişimlerini, toplumsal sorumluluk sahibi girişimleri ve bir dizi başka şeyi daha fazla desteklemeyi hedeflemektedir."[16]

(iii) Yerelci anti-kapitalizm

İş dünyası içindeki bu anti-kapitalist hareket sempatizanlarının eğilimleri kuşkusuz samimi ve onurludur. Fakat onların duruşu, elinizdeki kitap boyunca yanıt aranan bir soruyu gündeme getiriyor: Hareket tarafından desteklenen belirli değerler (bir sonraki bölümde ele alacağım bu değerler arasında adalet, verimlilik, demokrasi ve sürdürülebilirlik

yer alıyor) kapitalizmin herhangi bir versiyonuyla uyum içinde midir? Bu soru, daha da ilginç bir tutumlar kümesini, benim "yerelci anti-kapitalizm" dediğim şeyi ortaya koyar. Bu kavramla, çağdaş kapitalizmin hastalıklarını iyileştirmek için reformdan geçirilmiş ve merkezsizleştirilmiş bir piyasa ekonomisini savunan eylemci ve entelektüellere gönderme yapıyorum. Bunlar arasında, adil ticaret savunucuları (Seattle protestolarının arkasındaki itici güçlerden biri olan Global Exchange bu grup içinde öne çıkar) ve aynı zamanda Yeşilci düşüncenin birçok değişik versiyonu yer alır. Adil ticaret fikrine göre esas olarak, Kuzey'deki tüketiciler, Güney'deki üreticilerle daha adil ticaret ilişkileri kurulmasını sağlamak için örgütlenmelidir. Global Exchange'den Deborah James şöyle yazıyor:

> Adil Ticaret, Kuzey Amerika'daki pazarlamacılarla Asya, Afrika, Latin Amerika ve dünyanın diğer bölgelerindeki üretici gruplar arasında hakkaniyete dayalı ve adil bir ortaklık anlamına gelir. Adil Ticaretçiler aşağıdaki kriterlere uymayı kabul ederler:
>
> - Yerel bağlamda adil bir ücret ödemek;
> - Çalışanlara ilerleme fırsatları sunmak;
> - Çevre açısından sürdürülebilir faaliyetlere girişmek;
> - Kamusal denetime açık olmak;
> - Uzun vadeli ticaret ilişkileri kurmak;
> - Yerel bağlamda sağlıklı ve güvenli çalışma koşullarını sağlamak;
> - Mümkün olan her yerde üreticilere finansal ve teknik yardım sağlamak.[17]

Adil ticaret, –en azından ilk planda– sistem dönüşümü yoluyla değil, ilk üreticiden başlayıp alternatif bir dağıtım sistemi aracılığıyla toplumsal açıdan bilinçli tüketiciye uzanan bir dizi piyasa aktörü arasında adil mikro ilişkiler geliştirilmesi yoluyla adalet aradığı için yerelcidir. Ancak bu yaklaşım, çok güçlük çekmeksizin küresel kapitalizme iliş-

kin sistematik bir alternatife de uzanabilir. Colin Hines, kendisinin "yerelleşme" adını verdiği bu alternatifin nasıl bir şey olabileceğine dair bir değerlendirme sunuyor:

> Bir ulus ya da bölge içinde üretilebilecek her şey orada üretilmeli. O zaman uluslararası ticaret, bir ülkenin içinden ya da coğrafi bir ülkeler grubundan elde edilemeyenlerin temin edilmesine indirgenir. Bu, ekonominin yerel denetiminin güçlenmesine ve buradaki potansiyelin yerel olarak daha adil bir biçimde paylaşılmasına olanak verir. Teknoloji ve enformasyon girişi, yerel ekonomileri güçlendirdikleri taktirde teşvik edilecektir. Bu koşullar altında, dilenci komşu küreselleşmesinden, potansiyel olarak işbirliğine yatkın daha iyi komşu yerelleşmesine geçilir.[18]

Hines'ın amacı, gücü mümkün olan en üst düzeyde küçük ölçekli topluluklara yönlendirmektir. Böylelikle, hem Yeşil hareketin hedefleriyle, hem de Britanyalı şirket küreselleşmesi karşıtı yazar George Monbiot'un[19] eleştirisiyle ortak bir noktada buluşur. Fakat Hines'ın geliştirmeye çalıştığı program oldukça müdahalecidir. "Sürdürülebilir kalkınmayı finanse etmek ve istihdam yaratmak için sermayenin büyük kısmının yaratıldığı yerde kalmasını", gümrük vergisinin yerli mallar yararına işlemesini, çok uluslu şirketleri güçsüzleştirmek, küçük ve orta ölçekli işletmeleri geliştirmek adına diğer adımların atılmasını ve çevreyi koruyacak ve istihdam yaratacak kaynak vergilendirmesinin yürürlüğe girmesini sağlamak için ulus devlet ve bölgesel gruplaşmaların gücü kullanılacaktır.[20]

Birçok açıdan yerelcilik, ekonomik gücün –özellikle banka sisteminde– yoğunlaştırılmasının piyasa kanunlarının düzgün bir biçimde işlemesini engellediğini savunan on dokuzuncu yüzyıl Fransız sosyalisti Pierre Joseph Proudhon'un düşüncesini anımsatır. Bu yoğunlaşmayı azaltacak önlemler ve ekonomik gücün küçük üreticilere (zanaatkârlar ve köylüler) geçmesini sağlamak piyasa ekonomisini doğru yola

sokacak ve böylelikle sosyal adalet sağlanacaktır. Bu çözüm önerisi Marx'tan oldukça küçümseyici bir eleştiri almıştır. Marx, paranın kaldırılmasını ama metaların üretim ve mübadelesine dayanan bir ekonominin sürdürülmesini öngören Proudhoncu öneri üzerine şu yorumda bulunur: "Katolikliği koruyup Papa'yı ortadan kaldırabilirsiniz."[21] Hines'ın ortaya koyduğu sonuçta da kesinlikle Proudhoncu bir tını vardır: "Yerelleşme Piyasayı Kurtaracaktır."[22] Piyasanın iyi ve kötü yanlarının bu şekilde ayırt edilip edilemeyeceği gelecek bölümde ele alacağımız temel meselelerden biri olacak.

(iv) *Reformist anti-kapitalizm*

Hines'ın yerelleşmeye dair argümanının önemli noktalarından biri, ulus devlet meselesini gündeme getirmesidir. Devlet genellikle ekonomik küreselleşmenin başlıca kurbanlarından biri olarak görülmektedir: Bu, devletin anti-kapitalist hareketin potansiyel müttefiklerinden biri olduğu anlamına mı gelir? Hines bu soruya olumlu yanıt verir. Hatta neoliberalizme alternatif olarak daha fazla regüle edilmiş bir kapitalizmi savunanlar, arzu edilen toplumsal dönüşümün bir faili olarak ulus devlete daha fazla vurgu yaparlar. İşte ben bu konuma, "reformist anti-kapitalizm" demeyi uygun buldum. Klasik işçi sınıfı hareketi içinde "reformizm", parlamenter araçlarla sosyalizme ulaşmayı hedefleyen sosyal demokrasinin stratejisi anlamındaydı. Çağdaş sosyal demokratların artık pek azı kapitalizme sosyalist bir alternatifin mümkün olduğuna inanıyor. Bunun yerine onlar, kapitalizmi regüle etmenin ve insancıllaştırmanın peşindeler. Reformist anti-kapitalistler yerelcilerden, başlıca eylem alanları olarak ulusal ve uluslararası düzeylere odaklanmalarıyla ayrılırlar.

Anti-kapitalizmin bu biçiminin amacını daha fazla regüle edilmiş bir kapitalizme dönüş olarak tanımlamak, aslında önemli bir sorudan kurtulmayı sağlar. Bu tanım, anti-kapitalist hareketin reformist kanadının önemli kollarının ama-

cını tam olarak kapsar. Partick Bond'un belirttiği üzere, "insanların küreselleşmesini geliştirirken sermayenin küreselleşmesini durdurmayı ya da en azından radikal bir biçimde azaltmayı" hedefleyen "Yeni Toplumsal Hareketler" içinde

> küresel bir devlete özgü düzenleyici bir güç (IMF, Dünya Bankası, DTÖ, Birleşmiş Milletler ve BIS* gibi embriyolar gelişecek) oluşturmak üzere tasarlanan Washington Konsensüsü sonrası reformlara destek verilip verilmemesi ya da tam tersine, ilerici siyaseti ulusal ölçekte yeniden inşa edebilmek için, acilen yapılması gerekenin mevcut uluslararası regülasyon kurumlarının desteksiz bırakılması ve meşruiyetten arındırılması olup olmadığı üzerine süregiden bir tartışma var.[23]

Daha önce görmüş olduğumuz gibi James Tobin, kısmen "ulusal makro ekonomi ve para politikalarının özerkliğini korumak ve geliştirmek için"[24] döviz işlemlerinden alınacak meşhur vergiyi önerdi. Tobin Vergisi için mücadele veren ATTAC'ın yakın zamana kadar başkanı ve oldukça etkili aylık dergi *Le Monde diplomatique*'in yazı kurulu üyesi olan, Bernard Cassen, siyasal açıdan Mouvement des Citoyens'in (Yurttaşlar Hareketi) lideri Jean-Piere Chevènement'a oldukça yakındır ve souverainisme'in, yani ulusal egemenliğin yeniden tesisinin sıkı bir savunucusudur. Bir başka önemli anti-kapitalist lider, *Focus on the Global South*'un Direktörü Walden Bello, bir tür Bretton Woods Sistemi'ne geri dönmek için DTÖ ve diğer uluslararası finans kuruluşlarının lağvedilmesi gerektiğini savunmaktadır:

> Hegemonik gücün henüz her şeyi kuşatan ve güçlü bir çok uluslu şirketler kümesi içinde kurumsallaşmaktan

* BIS (Bank for International Settlements): Parasal ve finansal istikrarı sağlamak amacıyla Merkez Bankaları ve diğer kuruluşlar arasında işbirliğini geliştirmeye çalışan uluslararası bir organizasyon [ç.n.].

uzak olduğu göreli olarak çoğulcu bir küresel sistem altında Latin Amerika ülkeleri ve birçok Asya ülkesi, 1960-1970 döneminde az da olsa endüstriyel kalkınma sağlamayı başardı. Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri, daha çoğulcu bir sistemde, gelişmekte olan ülkelerin özel durumuna daha anlayışlı yaklaşan, esnek ve gücü sınırlı GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) sistemi altında, ticaret ve sanayi alanında DTÖ içinde saygın yere sahip serbest piyasa eğilimlerinden ciddi biçimde ayrılan etkin devlet politikaları aracılığıyla yeni sanayileşen ülkeler haline gelmeyi başardılar. (...) Bu o kadar akışkan, yapılanması eksik, çok sayıda kontrol ve denge unsuruna sahip, çoğulcu bir dünyadır ki, Güney'deki uluslar ve topluluklar, kendi değerleri, ritimleri ve kendi seçtikleri stratejilere dayanan bir kalkınma için gerekli alanı yaratmayı başaracaklardır.[25]

Fakat anti-kapitalist hareketin içindeki hiç kimse, görece özerk ulusal kapitalizmlerden oluşan böylesi bir dünyanın peşinde değil. Öncelikle Tobin Vergisi, –evrensel olmasa da– yalnızca uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilir. ATTAC'la bağlantılı bir bilim adamı olan Heikki Patomaki tarafından Tobin Vergisi üzerine yapılan en ayrıntılı inceleme, bu verginin önce döviz piyasasının en az yüzde 20'sini ellerinde bulunduran otuz devlette başlatılmasını önerir ve nihai olarak reformdan geçirilmiş bir Birleşmiş Milletler'e bağlı olarak faaliyet gösteren bir evrensel kurum haline gelecek bir Tobin Vergisi Örgütü'nün oluşacağını tasavvur eder.[26] Tobin gibi Kamal Malhorta da "küresel düzeydeki yönetişimin yerel, ulusal ve bölgesel (ama özellikle ulusal) düzeylerin emrinde olması"nı sağlamak için bir Dünya Finans Otoritesi kurulması gerektiğini ileri sürer.[27] Reformdan geçirilmiş bir Avrupa Birliği sıklıkla arzu edilen bir regülasyon aktörü olarak görülür. Ancak finans piyasalarının regülasyonu için salt uluslararası eylem yetmiyor: Pek çok Tobin Vergisi destekçisi, bu vergiden elde edilecek gelirlerin parasal işlemlerin

büyük kısmının gerçekleştirildiği ileri ekonomilerde kalmasına karşı çıkıyor ve bunların Kuzey'den Güney'e doğru paylaştırılmasını savunuyor. Anti-kapitalist hareketin başlıca ve hareketin tüm kanatlarını birleştiren itkilerinden biri, küresel adaletsizliğe çare bulmaktır. Bu arzunun sadece özerk ulusal gelişmeyle gerçekleştirilebileceği pek hayal edilebilir görünmüyor; çünkü bu, ulus devletlerin kendi yarattıkları adaletsizlikler bir yana, insanları tarih ve coğrafyadan kaynaklanabilecek tüm beklenmedik etkilere de açık bırakacaktır.

ATTAC'ın Başkan Yardımcısı ve Üçüncü Dünya'nın uzun süredir destekçisi olan Susan George, bu çerçevede "yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa için değil, tüm dünya için (...) yeni, güncellenmiş ve Keynesçi bir strateji" önerir. Ona göre "ihtiyacımız olan, krizi hedef alan çok büyük kaynakların küresel ekonomiye dahil edilmesidir. Bu kaynaklar, çevre yenilenmesi, yoksulluğun azaltılması ve demokratik yönetişimle bağlantılı olmalıdır." George, bu "Gezegen Sözleşmesi"nin yeni bir uluslararası kurum tarafından idare edilmesini ve ulus ötesi şirketlerden alman Tobin Vergisi ve Birimsel Kazanç Vergisi gibi önlemlerle finanse edilmesini öngörür.[28] G7 ülkelerine, uluslararası finans kuruluşlarma ve Kuzeyli büyük bankalara gözdağı verecek ve belki de onlar üzerinde bir baskı aracı olarak Üçüncü Dünya borçlarının tanınmamasını gerçekleştirmeye niyetli bir uluslararası borçlular karteli önerisi de aynı ruhu taşır ve küresel Keynesçiliği gerçekleştirmenin bir yolu olarak görülebilir.[29]

1970'lerde ulusal düzeyde (en azından Kuzey'de) ortaya çıkan daha insancıl ve regüle edilmiş kapitalizm versiyonunu, bu şekilde küresel düzeyde yeniden var etme çabasının öteki yüzü devrimin reddidir. Yine bu da, son derece açık bir biçimde George tarafından ifade edilmiştir:

> Üzülerek itiraf etmeliyim ki, yirmi birinci yüzyılın başlangıcında "kapitalizmi yıkma"nın ne anlama geldiğini artık bilmiyorum. Belki de felsefeci Paul Virilio'nun

"küresel kaza" adını verdiği şeye tanıklık edeceğiz. Eğer bu gerçekleşirse, buna kesinlikle muazzam bir insan ıstırabı eşlik edecektir. Eğer tüm finans piyasaları ve borsalar aynı anda çökecek olursa, milyonlarca insan yeniden kendilerini işsizlik yardımı alırken bulacak, banka iflasları hükümetlerin felaketleri önleme kapasitelerinin çok ötesine geçecek, güvensizlik ve suç norm haline gelecek ve herkesin herkesle savaştığı Hobbesvari cehennemin içine düşeceğiz. İstiyorsanız bana "reformist" deyin; ama ben böylesi bir geleceği neoliberal bir gelecekten daha fazla istemiyorum.[30]

(v) *Otonomist anti-kapitalizm*

Eğer kapitalist küreselleşme karşıtı hareketin reformist kanadını karakterize eden şey –piyasayı evcilleştirme aracı olarak– tek başına ya da birlikte hareket eden ulus devletlere bağlılık ise, otonomculuğun ayırt edici niteliği, merkezileşmiş gücün reddi ve anti-kapitalist hareketin farklı örgütlenme ve eylem yöntemlerini benimsemiş olmasıdır. Ben bu düşünce çizgisini "otonomculuk" olarak adlandırıyorum; çünkü yaklaşımın başlıca kaynaklarından biri, bu terimi ilk kez 1970'lerde popülerleştiren İtalyan aşırı sol gruplar koalisyonundan gelir. *İmparatorluk* kitabının ortak yazarı Toni Negri, İtalyan otonomculuğunun en tanınmış kuramcısıdır.[31] Gösterilerde zırh olarak giydikleri beyaz önlüklerden sonra *tute bianche* ya da Cenova'dan beri *disobbedienti* olarak bilinen meşhur İtalyan eylemci koalisyonunun dili, *İmparatorluk*'un sözcük hazinesine dayanır. *Tute bianche* dünya çapında bir etki yaratmıştır. Ancak otonomculuk, Kuzey Amerika'da ilk ortaya çıktığı haliyle anti-kapitalist hareketin ayırt edici tarzından daha fazla güç alır: Yakınlık grubu, sözcü kurul, yakınlaşma merkezi, bağımsız medya ağı gibi çeşitli yöntemlerle sağlanan konsensüs temelinde protestolar örgütleyen –Global Exchange'den Kevin Danaher'in deyişiyle– merkezsiz "koalisyonlar koalisyonu" gibi.[32]

Naomi Klein, yeni bir radikal siyaset biçimi olarak bu eylem tarzının en sıkı savunucusudur:

> Bu kampanyaların bu kadar âdemi merkezileştirilmiş olması bir tutarsızlık ya da bölünme kaynağı değildir. Bu daha çok, hem ilerici şebekeler içinde önceden var olan bölünmeye hem de kültür içindeki değişimlere makul bir biçimde, hatta ustaca uyum sağlamaktır. Bu, 1992'deki Rio Zirvesi'nden beri güç ve önem kazanan STK'lardaki patlamanın bir yan ürünüdür. Büyük şirketlere karşı yürütülen kampanyalara katılan o kadar çok STK var ki, onların farklı tarzlarını, taktiklerini ve hedeflerini içinde barındırabilecek belki de tek model, bir odak noktası etrafında toplanma modelidir. (...) Bu serbest örgütlenme modelinin en önemli avantajlarından birisi, hedef aldığı kurum ve şirketlerin örgütlenme ilkelerinden son derece farklı olduğu için kontrol edilmesinin aşırı derecede zor olmasıdır. Şirketlerin bir noktada toplanmasına hayret verici bir bölünmeyle, küreselleşmeye kendine özgü yerelleşmesiyle, gücün pekişmesine onu radikal bir biçimde dağıtarak yanıt veriyor. (...) Chiapas'taki Zapatista ayaklanmasını konu alan bir ABD askeri raporu bile bunu tespit etmektedir. RAND'ın yaptığı çalışmaya göre Zapatistalar "bir pire savaşı" yürütüyorlardı; ancak İnternet ve küresel STK ağı sayesinde bu "bir sürü savaşına" dönüştü. Araştırmacılara göre, sürü savaşının askeri açıdan zorluğu, "merkezi bir liderlik ya da komuta yapısı olmaması; başını kesmeyi imkânsız kılacak derecede çok başlı olmasıdır".[33]

Bu pasajın da işaret ettiği gibi Zapatista hareketi, otonomist anti-kapitalistler için temel referans noktalarından biri olmuştur (aslında *tute bianche* içindeki ana grup kendilerini Zapatistaların "Yeter artık!" sloganından hareketle *Ya Basta!* şeklinde adlandırmıştır). Zapatista Ulusal Kurtuluş Or-

dusu'nun (EZLN) ortaya çıkış manifestosu, başkente bir yürüyüş çağrısı yapıyordu. Ancak –belki de güçleri çok geçmeden Meksika ordusu tarafından sarılıp kontrol altına alındığı ve bu yüzden de EZLN'nin hayatta kalması Meksika ve dünyanın geri kalanıyla oluşturabilecekleri dayanışmaya bağlı hale geldiği için– Zapatistaların programı birincil olarak, 2000 yılındaki başkanlık seçimlerine kadar bir tek parti devleti olan Meksika'daki genel demokratikleşmenin bir parçası olarak yerli halkın ortak haklarının tanınmasına yönelik taleplerde yoğunlaştı.[34] Marcos bu gözle görülür geri adımı şöyle kuramsallaştırdı: "Belki de yeni siyasal ahlâk, iktidarın ele geçirilmesi ya da elde tutulmasını değil, iktidarı kontrol altında tutan ve 'söz dinleyerek yönetme'ye zorlayan bir karşı güç ve muhalefeti gerektiren yeni bir uzamda oluşturulacaktır."[35]

Bununla birlikte Marcos bazen ATTAC ve *Le Monde diplomatique*'teki *souverainiste*'ler* gibi konuşur: "Zapatistalar, Meksika'da ulusal egemenliğin yeniden tesisi ve korunmasının anti-liberal devrimin bir parçası olduğuna inanırlar. (...) Küreselleşme karşısında devleti savunmak zorunludur."[36] Bu yaklaşım, bir başka temel otonomist referans noktası olan *İmparatorluk*'taki argümanla ciddi biçimde karşıtlık arz eder. Bu kitapta Negri ve Michael Hardt, ulusal egemenliğin geri dönülmez bir biçimde emperyal egemenlik tarafından yerinden edildiğini ileri sürmekle kalmaz, aynı zamanda sömürgecilikten kurtuluş hareketlerindeki gibi en ilerici haliyle bile milliyetçiliğin, ulus devlete hayali bir tamamlayıcı olarak homojen bir halk yaratmak adına "çokluk"un (sermayenin istismar edilen antitezi) özünde var olan farklılığı bastırma eğiliminde olduğuna işaret eder. "Çokluğun yersiz yurtsuzlaşma arzusu, kapitalist gelişme sürecinin tamamını harekete geçiren motordur ve sermaye, sürekli olarak onu kontrol altında tutmaya çalışmalıdır."[37] Dolayısıyla diğer otonomistlere paralel olarak Hardt şunu ilan eder: "İmpara-

* Ulusal egemenlik taraftarları [ç.n.].

torluk, çokluğun düşmanıdır; ama bu, eski ulus devletlerin bizim dostumuz olduğu anlamına gelmez."[38]

Bu türden açık çelişkiler otonomist entelektüeller tarafından nadiren aşılmaya çalışılır; çünkü Marcos'un gerçekten usta olduğu anıştırmalı, metaforlu dili severler. Örneğin, anti-kapitalist hareketin merkezsiz bir "sürü" olduğu fikrini popülerleştiren Klein, kısa süre önce İkinci Dünya Sosyal Forumu'nda İtalyan *disobbedientinin* önde gelen liderlerinden biri olan Luca Casarini'den bir başka metafor ödünç aldı:

> "Bununla –İngilizce nasıl diyorsunuz?– ilgili" dedi. Ve forumun katledilen ikinci diller ve mimden oluşan eylemci *Esperantosunu* kullanarak tişörtünün kolunu çekiştirdi ve bana dikiş yerini gösterdi.
>
> Evet, dikişleri. Belki değişim gerçekte merkezlerde söylenen ve yapılanlarla ilgili değildir. Dikişlerle, gizil güçleri olan aradaki alanlarla ilgilidir.[39]

Merkezsiz örgütlenme biçimlerini kutlayan metaforların çoğalması, özellikle bu söylemin beraberinde getirdiği stratejinin netleşmesi konusunda pek yardımcı olmamaktadır. Hardt ve Negri'nin çokluk kavramı genel kabul görmüş olsa da, ciddi bir analitik kavram olmaktan ziyade iyi niyetlerin dile getirilmesi gibi görünmektedir. Porto Alegre II'de Hardt, "olan değil, olabilecek hakkında" bir "siyasal kavram" diyerek bunu şu veya bu şekilde itiraf etmişti. Bu terim, "sınıfsal kavramların teklikle çoğulluk arasında bir seçim yapmak zorunda olmadığını göstermek niyetiyle" kullanılmıştı. Hardt çokluğu, "ortak hareket eden tekillikler" olarak tanımladı. Bu kavramın, "sermayenin egemenliğinde çalışan herkesi" kucakladığını ve "klasik Marksist proletarya kavramına benzediğini ama on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bu kavramın başına gelen sığlaşmadan bağımsız"[40] olduğunu söyledi. Çokluk düşüncesinin siyasal işlevlerinden biri de otonomistleri klasik soldan ayırmasıdır. Porto Alegre II'den sonra Casarini, Hardt ve diğerleri "bur-

juva solu ve Avrupa kökenli beyaz derili işçi sosyalizmi"ni mahkûm eden ve Arjantin'de Aralık 2001'de gerçekleşen isyanı kendi alternatif yaklaşımlarının doğruluğunun kanıtı olarak kutlayan bir metin yayımladılar:

> Bütünü oluşturan tek ilke çokluğun işleyişidir. İşçi sınıfı ve onun sendika temsilcilerinin bölünmüşlüğü, bir sorun olmanın ötesinde, devlet krizini (silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere) ateşleyebilecek bir toplumsal çeşitliliğin benimsenme koşulunu oluşturur. Çünkü bu çeşitlilik, finansal teknikler demokrasisinin başarısızlığını görülmemiş bir radikal demokrasi sürecine dönüştürebilir.[41]

(vi) Sosyalist anti-kapitalizm

Yirminci yüzyılın büyük kısmında sosyalizm ve anti-kapitalizm büyük ölçüde birbirine paralel kategorilerdi. 1968 sonrası hareketlerin gerilemesiyle 1970'lerin ortasında başlayan; ama 1989-1991'de Stalinci sistemin çökmesiyle ciddi biçimde derinleşen solun içine girdiği uzun kriz sonucunda artık böyle bir şey söz konusu değil. Bürokratik ve yozlaşmış olmakla birlikte piyasa kapitalizmine bir alternatifi de içinde barındıran bu rejimin ortadan kalkması, Stalin karşıtı solun bile zayıflamasına neden oldu. Çağdaş anti-kapitalist hareketin ayırt edici karakteri, liberal kapitalizmin apaçık zaferi ve Marksizmin gölgede kalmasıyla tanımlanan bir ideolojik iklimde ortaya çıkmasıdır. Bu özellikle, örgütlü solun yirminci yüzyıl boyunca marjinal kaldığı ABD'de belirgindir. Öte yandan Avrupa'da anti-kapitalist hareket oldukça farklı bir bağlamda gelişmiştir. Neoliberal saldırı ve 1989 sonrası ideolojik kriz zayıflatmış olsa da, hem işçi sınıfı hareketi hem de büyük reformist ve devrimci sol örgütler Avrupa'da hayatta kalmayı başardılar. Stalinizmin geri planda kaldığı ve sosyal demokrasinin sağa meylettiği bir ortamda kapitalizme sosyalist bir alternatif fikri, büyük oranda dev-

rimci sola, özellikle de Batı Avrupa'daki Troçkist gelenek içindeki hareketlere kaldı.

Bazı Troçkist eğilimler, anti-kapitalist hareketin ortaya çıkışına tipik dogmatik ve sekter tarzda yaklaştıysa da, iki uluslararası ana Troçkist akım; Dördüncü Enternasyonal ve International Socialist Tendency (IST) çabucak bu hareketteki potansiyeli fark etti.[42] Dördüncü Enternasyonal'in önde gelen Avrupa örgütü Ligue Communiste Révolutionnaire üyesi eylemciler, başından itibaren ATTAC içinde önemli bir rol oynadılar; Latin Amerika ve Avrupa'dan Dördüncü Enternasyonal taraftarları ciddi biçimde Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumları'na katkı sağladılar. Bu arada International Socialist Tendency'nin en büyük üç Avrupa şubesi, Britanya, İrlanda ve Yunanistan'daki Sosyalist İşçi Partileri, bu ülkelerde anti-kapitalist hareketin gelişmesinde büyük rol aldılar. Öte yandan İtalya'da anti-kapitalizmin sosyalist versiyonu, çok daha büyük bir örgütün, Partito della Rifordazione Communista'nın (PRC) elinde gelişti. Eski Komünist Parti'nin bir Üçüncü Yol oluşumuna (Sol Demokratlar) dönüşmesine karşı çıkan bir azınlığın kurduğu PRC, Stalinci artığın içine düşmemeyi başardı ve parlamentoda temsil edilen, büyük sendika desteği olan bir kitle partisi haline geldi. 2001 yazında PRC, Cenova gösterileri için harekete geçti ve bu gösteriler sonrasında gelişen radikalleşmeye hem katıldı hem de bundan kazançlı çıktı. Parti Lideri Fausto Bertinotti, PRC'nin neoliberalizm ve savaş karşıtı hareketin destekçisi olduğunu açıkça ortaya koydu.

Ancak bu ve diğer sosyalist örgütler, anti-kapitalist hareketle sıkı biçimde özdeşleşmiş ve gösterilere –bazen öne çıkarak– katılmış olsalar da, hareket içinde hâlâ bir azınlık güç konumundalar. Sosyalizmin kapitalizmin alternatifi olduğu fikri, hâlâ –en azından Kuzey'de– pek az rağbet görüyor. Patrick Bond, Seattle arifesinde şöyle yazmıştı: "Krizin (aşırı birikim) karakteri göz önünde bulundurulduğunda, aslında Marksist bir analizden devrimci sosyalist bir stratejiye geçmek mantıklı olurdu. Ancak bunu hedefleyen o kadar az örgüt var ki, böyle bir çaba nafile."[43] Sosyalist ses za-

manla hareket içinde daha yüksek çıkmaya başladı. Porto Alegre II'deki son toplumsal hareketler toplantısında, Maocu bir geçmişe sahip Brezilya Topraksız Emekçiler Hareketi (MST), "Başka Bir Dünya Mümkün – Yalnızca Sosyalizm Olarak" pankartı açtı. Fakat (bu pankartın o zaman aldığı güzel tepkilere rağmen) sosyalizm, anti-kapitalistler arasında egemen görüş olmaktan çok uzak. Kendi dünya görüşlerinin bu hareket için önemli olduğunu göstermek, hem muhafazakâr STK'lar hem de otonomistlerden biraz husumet gören sosyalistlere kalmış: Sosyalizm kapitalizmin inanılır ve gerçekleştirilebilir alternatifidir ve örgütlü işçi sınıfı hâlâ toplumsal dönüşümün belirleyici aktörüdür. Elinizdeki kitabın geri kalan kısmı, –başka şeylerin yanı sıra– bu göreve bir katkıdır.

REFORM MU, DEVRİM Mİ?

Anti-kapitalist hareket, kuşkusuz yeni bir harekettir. Ancak geliştikçe, bazı eski sorunlarla yüz yüze gelmeye başlamıştır: Bunlar, son iki yüzyıldır toplumsal dönüşüm isteyen her büyük hareketin şöyle veya böyle karşısına çıkan sorunlardır. Birçok açıdan bu sorunların özünde, eski zamanlardan kalma reform mu, devrim mi ikilemi saklıdır: Hareketin amacı, sistemi kademeli olarak insancıllaştırmak mı, yoksa tamamen onun yerini almak mı? Eğer hedef bu ikincisiyse, bunu, Susan George'un karşı çıktığı şeye, yani kapitalist iktidarın temel kurumlarının güç kullanılarak yıkılmasına başvurmaksızın başarmak mümkün mü? Eğer bu size, modası geçmiş bir gündeme bağlı olarak harekete dışarıdan empoze edilmeye çalışılan bir teşhis gibi göründüyse, o zaman yukarıdaki soruların nasıl bir dizi spesifik meseleyle iç içe geçtiğine bakalım.

(1) Diyalog. Yerleşik güçler tabandan gelen büyük meydan okumalara iki şekilde yanıt verirler: Bastırma ya da içine dahil etme. Başka bir deyişle, ya değişim isteyen bir hareketi

baskı ve hukuk gücü aracılığıyla tam olarak ezmeye çalışırlar, ya da hareketi bölmek, özellikle de ılımlı unsurları kazanıp radikalleri izole etmek amacıyla tasarlanmış sınırlı geri adımlar atarak onu zayıflatmaya çalışırlar. Anti-kapitalist hareket bugüne dek iki tür yanıtla da karşılaştı. Baskıcı reaksiyon, en çok Cenova'daki polis şiddetinde belirgindi; Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve diğer önde gelen devletlerin 11 Eylül sonrasında kabul ettikleri anti-terör yasaları, doğrudan eylemde bulunan herkes için uzun vadede ciddi bir tehdit teşkil ediyor. Fakat aynı zamanda, genel anlamda söylemek gerekirse, önde gelen uluslararası kapitalist kurumların farklı kolları anti-kapitalist hareketi diyalog ortamına çekmeye de çalıştı.

Bu çabalardan biri, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın özellikle 1990'ların sonunda uluslararası finans kuruluşlarına yöneltilen çığ gibi tepkilerden sonra kendilerini eleştirenlerle tartışma ortamı yaratmaya çalışmasıydı. Bu yaklaşım anti-kapitalist harekette hiçbir yavaşlamaya neden olmadı. Aksine, IMF/Dünya Bankası'nın Eylül 2000'de Prag'daki yıllık genel toplantısından önce ve Ocak 2001'deki ilk Dünya Sosyal Forumu'nda küresel kapitalizmin temsilcileriyle anti-kapitalist hareketin temsilcileri arasında gerçekleştirilen tartışmalar, harekette rakiplerinin ahlâki ve entelektüel açıdan tamamen iflas etmiş olduğu hissi uyandırdı. Ne var ki göz ardı edilemeyecek bir saygınlığa sahip olan STK, Dünya Bankası ve IMF ile bu kurumların yeniden biçimlendirilme önerileri konusunda ciddi bir diyaloga girmeye hevesliydi. Patrick Bond bunu, "daha muhafazakâr STK'lar ve çevre grupları (bazıları bunları alaycı bir biçimde Atanmış STK'lar ya da Yardımcı STK'lar olarak bile adlandırıyor) arasındaki söz konusu kurumlarla pragmatik ama yine de absürd ve savunulamaz anlaşmalar yapmaya yönelik son derece tehlikeli bir eğilim"[44] olarak nitelendirerek eleştirmiştir.

Bazıları daha da ileri giderek "STK'lar emperyalizmin hizmetinde" diyor.[45] Böylesine geniş kapsamlı bir suçlamayı, birçoğu son derece belirsiz bir konumda bulunan STK'la-

rın tümüne birden mal etmek doğru olmaz. STK'ları "sivil toplum" içinde önemli bir unsur olarak kavramsallaştırmak yaygın bir yaklaşımdır. 1980'ler ve 1990'larda pek moda haline gelen liberal demokratik söylemde STK ifadesi, devlet ve ekonomiden ayrı bir alanı işgal eden ve bu yüzden bağımsız hareket yetisi bulunan toplumsal örgüt ve kurumlara gönderme yapmak için kullanılır.[46] Ancak pek çok STK hiç de bağımsız değildir. Neoliberal çağda yardımların da büyük ölçüde özelleşmesi, STK'ları devlet fonlarının paylaşımında etkili aktörlere dönüştürdü. Buna eş zamanlı olarak Batı'daki yardım bütçelerindeki göreli düşüş, pek çok STK'yı özel bağışlar için rekabet etmeye ve halkın dikkatini çekebilmek için aşırı duygusal medya stratejileri izlemeye itti. Bu sürecin sonuçlarından biri, Afrika ve Balkanlar'daki kendi faaliyetlerini desteklemek için Médecins sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar) gibi STK'ların Batı'nın askeri müdahalesine yönelik kampanyalar örgütlemesiydi.[47]

Batılı hükümetlerle kurulan bu karmaşık ilişkiler, büyük STK'ların Üçüncü Dünya yoksulluğunu daha katlanılabilir kılmak için radikal önlemler alınmasına yönelik kampanyalar düzenleme becerisine açık engeller getirdi. Birçok STK'nın devlete gerçekten bağımlı olduğunu, Tony Blair'in Uluslararası Kalkınma Bakanı Clare Short'un onlarla nasıl oynadığını görerek anlıyoruz. Short, bazen hükümetin kalkınmaya bağlılığı hakkında duymak istediklerini söyleyip onları sakinleştiriyor, bazen de –Cenova'daki Üçüncü Dünya yoksulluğunu ciddi biçimde ele alma iddiasındaki G8 zirvesindeki başarısızlık ve ABD'nin Afganistan'ı bombalaması karşısında yaptıkları gibi resmi politikayı eleştirmeye cüret ettikleri zaman– onları iyi niyetli ama aptal beyaz liberaller olarak eleştiriyor.

Yine de uluslararası finans kuruluşlarının diyalog çabaları, büyük ölçüde özellikle Dünya Bankası'nın "yetkilendirme" diliyle süslenmiş aynı eski neoliberal politikaları önermesinden dolayı, yeterince etkin değildir. Yapısal ayarlama programlarını "yoksulluk azaltıcı stratejiler" olarak yeniden adlandırmak oldukça Orwellvari bir yaklaşım; bunlar ger-

çekte yoksulluğu artırdığı için, yalnızca aldanmaya hazır olanlar bunu inandırıcı bulabilir.[48] Muhtemelen anti-kapitalist hareketin en etkili stratejik düşünürü Walden Bello, örneğin Nicola Bullard'la birlikte kaleme aldığı bir yazıdaki "küresel ekonomik yönetişim kurumları bugün meşruiyet kriziyle kuşatılmış durumda" şeklindeki argümanına böylelikle hazır bir destek bulmuş oldu. Bello, "küreselleşmeyi yeniden meşrulaştırma"ya yönelik "şirketlerin yumuşak saldırısı"na karşı uyarıda bulundu. Bu saldırıyı karşılayabilmek için, büyük şirketlerle 'sivil toplum' arasında diyalog geliştirme çabalarını boykot etmek gerekiyordu. Dahası, "zaman uluslararası finans kuruluşlarından çekilme ya da onları işlemez hale getirmek ve çok taraflı küresel yönetişim kurumlarının meşruiyet krizini küreselleşme motoruna, yani ulus ötesi şirketlere uzatmak için baskı yapma ve küresel bir kampanya düzenleme zamanıdır." Kampanyada yer alanlar, "mafya ile ulus ötesi şirketler arasındaki benzerliğe" vurgu yapmalılar.[49]

Başka yerlerden hareketi kendi içine dahil etmeye yönelik daha gelişkin çabalar da geliyor. Temmuz 2001'de Cenova'daki çatışma, o zaman Avrupa Birliği'ne büyük ölçüde egemen olan sosyal demokrat partilerden karşıt tepkiler gelmesine neden oldu. Tahmin edilebileceği gibi Britanya'da Blair hükümeti protestoculara hep düşmanca davrandı. Esasında zirveden kısa bir süre sonra *Financial Times* şöyle yazıyordu: "Bay Blair dostlarına Cenova'daki olayların 'kabul edilemez' olmasına karşın aslında serbest ticaret ve ekonomik liberalizasyon için mücadele edenlere 'yardımcı' olabileceğini söyledi."[50] Blair'in anti-kapitalist harekete ideolojik saldırı planları, 11 Eylül'den sonra Bush yönetimi ve onun 'terörizmle savaş'ı için dünya elçisi olarak hareket etme dürtüsüne dönüştü ve Blair hükümeti, Batılı Washington Konsensüsü destekçilerini en az eleştirenlerden biri olmaya devam etti.

Fransa Başbakanı Lionel Jospin'in Cenova olaylarına tepkisi ise oldukça farklıydı: "Fransa, küreselleşmenin kötülüklerine dikkat çekme bahanesi altında şiddete başvuran

ufak bir azınlığı mahkûm ediyor; ancak küreselleşmenin potansiyel faydalarının zengin ve yoksul ülkeler arasında insanlığın çoğunluğu tarafından paylaşılmasını isteyen dünya genelinde bir yurttaşlar hareketinin ortaya çıkışını görmekten de mutluluk duyuyor."[51] Jospin'in sosyal demokrat arkadaşı Almanya Başbakanı Gerhard Schröder *die neue Mitte* (yeni merkez) sloganını benimsedi ve Blair'in Üçüncü Yolu'yla flört etti. Ancak Eylül 2001'de Schröder, uluslararası finans piyasalarının "zayıf noktalar"ını ve "görece özerk bu spekülatif finans akışlarına nasıl karşılık verilebileceğini"[52] tartışma çağrısında bulundu. Fransız ve Alman hükümetleri, uluslararası finans piyasalarının denetlenmesi konusunda yüksek düzey bir çalışma grubu oluşturarak bu çağrıya uydu. *Financial Times* bu hamleyi, "küreselleşme karşıtı göstericilerin kasketine bir tüy daha" şeklinde yorumladı.[53] Jospin'in anti-kapitalist hareketle gönül ilişkisi 11 Eylül'den sonra da devam etti. ATTAC liderleri ile Başbakan Jospin'in ekibinden yetkililer arasında bir dizi toplantı yapıldı ve Kasım 2001'de Fransız Ulusal Meclisi Tobin Vergisi'ni destekleyen bir düzenlemeyi kabul etti. Porto Alegre II, Chevènement ve Jospin'in altı bakanı da dahil olmak üzere çok sayıda Fransız siyasetçi için çekim merkezi oldu. Bugün Jospin hükümetinin Maliye Bakanı ve Sosyalist Parti'deki sağ kanadın lideri Laurent Fabius'a yakın bir isim olan 1968 kuşağından eski devrimci Henri Weber, Dünya Sosyal Forumu'nu "iktidardaki solla eklemlenmesi temel önemde olan tarihi bir toplumsal hareket" olarak tanımladı.[54]

Kuşkusuz bu resmi ilgi, anti-kapitalist hareketin ne kadar etkili olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte Avrupalı sosyal demokrat liderlerin duruşlarını ciddi ciddi değiştirme niyetinde oldukları anlamına da gelmiyor. Her ne kadar başlangıçta Jospin sosyalist bir imaj yerleştirmeye çalıştıysa da, onun "çoğul sol" hükümeti, neoliberal politikalar izleme konusunda muhafazakâr selefine kıyasla çok daha başarılı oldu. Brookings Institution'dan Philip H. Gordon'ın dikkat çektiği gibi "devletçi bir ekonomiye sempatisi olduğu varsayılan bir Sosyalist-Komünist-Yeşil koalisyonunun başı ola-

rak Jospin, gerçekte kamu teşebbüslerinde 240 milyar franklık (36.4 milyar euro, 22.5 milyar sterlin) özelleştirme gerçekleştirdi; bu rakam, önceki altı Fransız hükümetinin yaptığı özelleştirme miktarının toplamından daha fazlaydı."[55] Aslında Jospin ve Schröder'in, Fransa ve Almanya'da son derece çekişmeli geçen seçimler öncesinde kitlesel desteği harekete geçirebilme becerisini ortaya koymuş bir harekete yakın olma çabaları oldukça anlaşılır bir durumdur. Jospin'in 2002 cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki utanç verici yenilgisi gibi başarısızlıklar, bazı Avrupalı sosyal demokratların kendilerini küreselleşme karşıtı davayla ilişkilendirmeye yönelik yoğun çabalara girme olasılığını artıracaktır. Öte yandan anti-kapitalist hareket, bu süreçte kendisini dişleri çekilmiş bir halde bulma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

(2) *Şiddet ve devlet.* Uluslararası finans kuruluşlarının anti-kapitalist harekete yönelik diğer yanıtı olarak bastırma da güçlükler yaratır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, "hareketlerin hareketi"nin dağınık, parçalanmış yapısını, rakiplerinin merkezileşmiş gücünün üstesinden gelmeye yarayan stratejik bir erdem olarak görmek ve bundan memnun olmak özellikle otonomistler arasında oldukça yaygın hale gelmiştir. Naomi Klein, Kanadalılar Konseyi'nden Maude Barlow'dan kendisinin de onayladığı şu alıntıyı yapıyor: "Karşımızda kocaman bir kaya var. Onu yerinden oynatamadığımıza göre, altından geçmeye, etrafından dolaşmaya, üstünden atlamaya çalışıyoruz."[56] Peki ama –kapitalist devlet biçimindeki– bu kaya uysalca orada durmuyor ve kendisine karşı olanların hep kendi etrafında dolaşmasını sağlıyorsa ne olacak? Ya onları elde etmek için onlarla flört ediyorsa? Cenova protestoları sırasındaki en dramatik olaylardan biri, 20 Temmuz 2001'de, farklı gruplar şehrin dört bir yanında doğrudan eyleme geçtiğinde meydana geldi. Şiddet içermeyen sokak taktiklerinde uzmanlaşmış olan *tute bianche*, G8'e savaş ilan etti ve zirvenin gerçekleştirildiği Kırmızı Bölge'ye girme yemini etti. Carlini Stadyumu'nda bulunan *tute bianche*'ye bağlı gruplar, ağır silahlı çok sayıda *carabini-*

eri tarafından pusuya düşürüldü. İşte bunu takip eden sokak savaşı sırasında Carlo Giuliani toplum polisi tarafından vurularak öldürüldü. Bu olaydan kısa süre sonra kendisiyle röportaj yapılan *tute bianche* Lideri Luca Casarini şöyle konuştu:

> Polis şiddetli saldırdı. Biz karşılık verdik ve bir siyasal olgu olarak yanıtımızın arkasında duruyorum. Bununla birlikte, askeri taktikleri uygulamaya kalkmak bizim için çılgınca bir siyasal intihar olurdu. Cenova'da düzenin tüm güçleri mevcuttu; ordu ve dünyadaki –ekonomik ve askeri olarak– en güçlü sekiz milletin gizli servisleri. Bizim hareketimiz bu tür bir askeri güçle boy ölçüşemezdi. Üç ay içinde bizi ezip geçerlerdi. (...) İki, üç yıl önce, bir çatışma durumunda yıkıcı olmadan nasıl hareket edebileceğimizi uzun uzun tartışmıştık. Bizim tekniğimiz farklıydı: Ne yapmak istediğimizi açıkça herkese ilan ettik ve polisin bize saldırması durumunda kendimizi yalnızca kalkan ve koruyucu şeylerle savunacağımızı bildirdik. Bu bizim için bir kuraldı; çünkü önümüze koyduğumuz hedefler çerçevesinde polisle çatışmak ve bir konsensüse varmak temel önemdeydi. Cenova'da da şu veya bu şekilde her zaman olan şeyin olacağı beklentisi içindeydik. Bizi aldattılar. (...) Bize kullanmama garantisi verildiği halde polis güçleri ateşli silahlar kullandı. Zırhlı polis arabalarının tekerlekleri altında çiğnenen vazgeçilmez bir hak, [İtalyan Dışişleri Bakanı Renato] Ruggiero'nun kabul ettiği gösteri yapma hakkıydı.[57]

Silvio Berlusconi'nin sağcı hükümeti, oyunun kurallarını dramatik bir biçimde değiştirmişti. Ve böyle yaparak, klasik Marksizmde uzun zamandır vurgulanan bir gerçeğe dikkat çekmiş oldu: Yoğun ve örgütlü şiddet olarak devlet, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin son savunma hattı olarak hareket eder. Cenova sonrasında anti-kapitalist hareket içinde, hem polis hem de Black Bloc'tan (bu grubun içine ajan provoka-

törler sızdığına inanan çok kişi var) gelen şiddetin yol açtığı korkudan dolayı kitlesel gösterileri hepten bırakıp bırakmama konusunda yoğun bir tartışma başladı.[58] Cenova olaylarının yol açtığı daha derin bir güçlük, anti-kapitalist hareketin, karşı çıktığı hiyerarşik ve otoriter yapılara başvurmaksızın kapitalist devletin merkezileşmiş gücüne nasıl karşı koyabileceğiyle ilgilidir. Parçalanmışlık ve dağınıklığa düzülen övgülerin bu sorunu çözmeye hiçbir faydası yok.

(3) *Emperyalizm ve savaş.* Cenova, devlet şiddetinin yurtiçindeki yüzünü açığa çıkarırken, Afganistan'daki savaş, dış yüzünü ortaya koydu. 11 Eylül, en militan reformist liderlerin bile bir süre sessiz kalmasına neden oldu. 20-21 Temmuz 2001 tarihinde gerçekleştirilen Cenova sonrası bir tartışmada Bello, hareketin sokakları terk etmemesi gerektiğini savunanlardan biriydi.[59] Bununla birlikte Cenova'yı Black Bloc'un başvurduğu şiddet yüzünden "neredeyse boşa giden" bir "zafer" olarak görüyordu. 11 Eylül anti-kapitalist hareketi savunma konumuna iterken, Kasım 2001'de Doha'da gerçekleştirilen başarılı DTÖ toplantısı "öteki tarafın dersler çıkardığını" gösteriyordu: "Terörle savaş", önde gelen küresel kuruluşların birleşik bir cephe oluşturmasına ve kendisine karşı çıkanları savunma konumuna geçmeye zorlamasına olanak tanıdı. Anti-kapitalist hareket, "inisiyatifi yeniden kendi eline geçirmek için mücadele etmeye" itildi.[60]

Bu analiz, tek taraflı da olsa, pek hatalı sayılmazdı: 11 Eylül, Kuzey Amerikalı eylemcilerde dağınıklığa neden oldu; Doha ise kuşkusuz neoliberal küreselleşme savunucuları için bir zaferdi. Öte yandan bu analiz, Cenova sonrasındaki radikalleşmenin arka planı karşısında Afganistan'daki savaşa muhalefet ve Filistin halkıyla dayanışmanın Avrupa'daki anti-kapitalist hareketi nasıl genişlettiğini ve onun, küresel kapitalizme olduğu kadar emperyalizm ve savaşa karşı da bir hareket haline gelişini değerlendirme dışında bırakır. Bello'nun analizinde (Susan George ve ATTAC liderliğinin öteki üyeleri de bunu paylaşıyordu), şirket küreselleşmesine muhalefeti, militarizm ve savaşa karşı mücadele yürütmek-

ten ayrı bir dava olarak görmek gibi bir eğilim saklıydı. Ancak önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi bu konular o kadar da kolay birbirinden ayrı ele alınabilecek konular değildir. Bello, daha analitik olan öteki eserinde, emperyalizmle kapitalist küreselleşme arasındaki bağlantıların ciddi biçimde farkında olduğunu ortaya koymuştur; anti-kapitalist hareketin geleceği için bu farkındalığın pratiğe dönüşmesi de son derece önemlidir.[61] "Terörle savaş"a resmi muhalefetini –en azından hemen– kampanya etkinliğine dönüştürmeyen ATTAC liderliğinin bu kadar ihtiyatlı davranması, belki de bunu siyasi ve iktisadi yönü iç içe geçmiş bir bütünlüğün boyutları olarak değil de, ayrı pratikler olarak kabul eden daha geleneksel bir reformist eğilimi yansıtıyordu.[62]

(4) *Sınıf ve iktidar*. Bush yönetiminin savaş dürtüsü, Cenova protestolarının ortaya koyduğu soruna odaklanmayı daha da önemli hale getiriyor. Anti-kapitalist hareketin neoliberalizm ve savaşa karşı gelişen mücadelesi onu, küresel ekonomik ve askeri güç yapılarıyla karşı karşıya getirmektedir. Hareket, bu yapılara nasıl bir alternatif önerirse önersin, onların sahip olduğu muazzam baskı ve yok etme becerilerine nasıl karşı koyabilir ki? Otonomistlerin buna yanıtı, özünde sorunu yok saymaya yöneliktir. Esasında Toni Negri kendi siyasal stratejisini terk ve çıkış metaforlarıyla tematize eder:

> "terk"ten bahsederken negatif bir slogana başvurmuyoruz. Terk, salt grevler bağlamında dile getirildiğinde negatiftir: Sermayenin, yalnızca sermayenin tüm üretim araçlarını yok edebildiği durumda, terk anlamında grev negatiftir. Eğer bugün birisi terk ediyorsa, sermayenin güç ilişkileri ya da özüne, bilginin güç ilişkileri ya da özüne, dilin güç ilişkileri ya da özüne karşı çıkıyorsa, tam da reddettiği anda üreterek güçlü [*puissante*] bir karşı çıkış gerçekleştiriyor demektir. Bu noktadaki üretimle (sadece öznelliğin değil, somut malların da üretimi) birlikte terk, mücadelenin aşılma-

sı güç temel taşlarından biri haline gelir. Bu tür bir model bulmak için *hacker*'ların dünyasını araştırmalıyız. Burada mesele, tam da "çekilme" anında, yani kapitalist üretim organizasyonunu, kapitalist iktidar üretimini reddederken ya da ondan sakınırken işe yarayacak modeller ya da ağlar kurma meselesidir.[63]

Bunun en açık biçimde ifade edilmiş stratejilerden biri olduğunu söylemek güç olsa da, egemen ekonomik ilişkiler kümesi dışında kalan alternatif üretim ve dağıtım ağları yaratma peşindeki yerelci düşünceye yakın görünüyor. Bu terk stratejisiyle ilgili apaçık ortada duran sorun, üretim kaynaklarının kapitalist sınıflar ve onlarla ittifak halindeki devletlerin elinde yoğunlaşmasını hiçbir şekilde hedef almamasıdır. Sonuçta anti-kapitalist hareketin mücadele ettiği şey, bu son derece eşitsiz dağıtımdır; çünkü o, bugün dünyamızdaki bunca adaletsizlik ve acının kaynağıdır. Dahası bu dağıtım, alternatif ekonomik ilişkiler geliştirmeye yönelik her girişimin oldukça olumsuz koşullarla mücadele edeceğini ve sürekli olarak sisteme dahil edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını gösterir. Colin Hines neoliberal küreselleşmeye karşı alternatif olarak yerelleşmeyi savunurken açıkça bu sorundan bahseder:

> Ulus ötesi şirketler (...) iktidarlarının temelini açıkça sarsacağı için yerelleşmenin bu biçimine karşı tüm finansal ve siyasal güçlerini kullanacaktır. Bununla birlikte yurttaş hareketleri, Avrupa ve/veya Kuzey Amerika'daki güçlü hükümetleri ticaret kurallarında gerekli değişiklikleri yapmak üzere siyasal güçlerini kullanmaya ikna ederlerse, siyasetçilerin bu şirketleri regüle etme güçlerinin, olduğundan az gösterildiğini göreceklerdir. Uluslararası iş dünyasının güç merkezleri, dünyanın dört bir yanında yan kuruluşlara sahip olsalar da hâlâ ulus devlet içindedir. Bu yüzden onları denetleyici işlemler, ulusal ve ekonomik regülasyon bloğunun erişemeyeceği bir noktada değildir.[64]

Hines'ın stratejisi esas olarak daha ılımlı ATTAC liderlerininkiyle aynıdır. Ama bizi daha önce dile getirdiğimiz bir soruna götürür: Ulus devletlerin şu andaki Washington Konsensüsü politikalarına bağlılığını koparacak güç nereden bulunacak? Bu soru, çağdaş kapitalizmin toplumsal yapısının bir değerlendirmesi yapılmaksızın yanıtlanamaz. Şirket kapitalizmine karşı çıkan hareket, her şeyden önce küresel ve ulusal düzeyde süregiden ve artan yapısal eşitliksizliklere bir tepkidir. Geçmişte bu eşitsizlikler, çeşitli sınıf kuramlarıyla kavramsallaştırılırdı. Ancak son çeyrek yüzyılda Kuzey'deki örgütlü işçi sınıfının yaşadığı ciddi yenilgiler, çağdaş toplumların –en azından ileri kapitalist dünyadakilerin– sınıfsal kavramlar kullanılarak anlaşılamayacağına yönelik inancı pekiştirdi. Muhtemelen postmodernizm, üretim ilişkileriyle bağını koparmış çoğul ve değişken kimlikler oluşturan hareketli bireylerin parçalanmış dünyasını ortaya koymak suretiyle bu inancı kuramsallaştırmaya yönelik en etkili çabaydı.[65] Hardt ve Negri'nin çokluk kavramı bir tür uzlaştırma, bu tematik çoğulluk ile çokluğu farklı öznelliklerin ortak hareket edebildiği bir çerçeve içinde bir araya getirme çabasıdır.

Sınıfın bittiği inancı her zaman yanlıştı ve bu inancı artık gömmenin tam sırasıdır. Bir yandan, refah ve gücün küresel sosyo-politik hiyerarşinin en tepesindekilerde toplandığı yaygın olarak kabul ediliyor; diğer yandan, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da betimlediği proleterleşme süreçleri dünya ölçeğinde devam ediyor. Aslında sermayenin küreselleşmesinin eriştiği boyutla birlikte dünya genelinde ücretli emekçilerin sayısı artmıştır. 1995 tarihli bir Dünya Bankası çalışması, toplam 2 milyar 474 milyonluk küresel ev dışı emek gücünden 880 milyonunun istihdam edildiğini, 1 milyar kişinin kendileri için toprağa bağlı çalıştıklarını ve 480 milyonunun da sanayi ve hizmet sektöründe kendi hesaplarına çalıştıklarını tahmin etmektedir.[66] Ücretli emeğe bağımlı yaşayan insan sayısı tahmini eksik görünüyor; çünkü geçmiş nesil boyunca kırsal alandan Üçüncü Dünya kentlerine yönelen büyük nüfus akışları göstermiştir ki, enformel

sektör içinde sınıflandırılan pek çok köylü ve ekonomik aktör aralıklı ya da part-time ücretli istihdam olmaksızın yaşayamaz.

Bu istatistikler niçin önemli? Marx'a göre sınıfın önemi, onun güçle ilişkisinde yatar. O, sermayenin kendi kendine yeten bir varlık değil, bir ilişki olduğunda ısrar etmiştir: Kapitalistler kârlarını ücretli emeğin sömürüsünden elde ederler. Bu, kolektif bir biçimde örgütlendiklerinde işçilere, kapitalist sınıfa ciddi biçimde kafa tutma gücü verir; çünkü onlar emek güçlerini geri çekebilir ve böylelikle artı-değer akışını kesebilirler. Fakat Marx, işçilerin aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerini yıkmak ve onlar yerine içinde ne sınıfların ne de sömürünün olduğu yeni bir toplum yaratmak için gerekli kolektif güç ve çıkara da sahip olduklarını ileri sürmüştür.[67] Belki de geleneksel sol geçmişe sahip birçok insanın bile sınıfsal analize yakın durmamasının, işçi sınıfını bir toplumsal dönüşüm aktörü olarak görmemesinin nedeni, sınıfla güç arasında olduğu ileri sürülen bu bağlantıdır.[68]

Daha önce de ileri sürmüş olduğum gibi, işçi sınıfının önemine dair bu kuşkucu yaklaşım büyük ölçüde 1970'lerin sonundan itibaren gelişmiş ekonomiler içindeki örgütlü emeğin görece marjinalleşmesine bir tepki niteliğindedir. Ancak bu inkâr edilemez gerçeği de kendi bağlamı içine oturtmak gerekiyor. Özellikle belirli öncü sanayi işçisi gruplarının (örneğin 1979-1980'de Fiat işçileri ve 1984-1985'te Britanyalı maden işçileri) yaşadığı yenilgiler, dünya ekonomisinin 1970'lerin başında bir krizler dönemine girmesi karşısında sermayenin büyük çaplı yeniden yapılanma sürecinin bir parçasıydı. Söz konusu yeniden yapılanma, Kuzey'deki belirli geleneksel imalat ve doğal madde işleme endüstrilerinde radikal bir "küçülme"yi ve emek yoğun üretimin bir kısmının Güney'in görece daha gelişmiş bölgelerine kaydırılmasını içeriyordu. Ancak imalat sektöründeki işgücü mutlak biçimde azalmış (ileri ekonomilerde evrensel bir trend) olmasına karşın verimlilikteki artışlar, sanayi işçilerinin bir nesil öncekinden çok daha fazla mal ürettikleri anlamına ge-

lir. İmalatın ulusal gelir içindeki oranı düşse de bu sektör, özellikle ihracat performansı ve kârlılık açısından stratejik bir önem taşımaya devam ediyor. Bu arada özel ve kamu hizmet sektöründeki çok sayıda işçi de, tıpkı sanayi işçilerinin yaşadığı türden verimli üretim baskılarına maruz kalıyorlar. Hükümetler ve işverenlerin daha fazla emek esnekliği talepleri, kesin olarak bir güvensizlik havası yarattı; ama işgücünün çoğunluğunu da geçici emekçilere dönüştürmüş değil: Britanya'da kalıcı iş akdi olanlar 1992'de yüzde 88 iken, 2000'de yüzde 92'ydi.[69] Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, doğrudan yabancı yatırımlar Üçüncü Dünya'nın ileri bölgelerinde yoğunlaştı. Çok uluslu şirketler, yüksek kalitede altyapı ve istikrarlı, iyi eğitilmiş bir işgücü bulabilecekleri bölgeleri tercih ederler. İşgücünün istikrarlı ve eğitilmiş olması gibi nitelikler, bir kez daha işçilere stratejik bir ekonomik konum kazandırır ve –Üçüncü Dünya'daki işçi hareketlerinin gelişiminin gösterdiği gibi– onlar bunu kendi çıkarları için kullanmada hiç de ağırkanlı olmamışlardır.[70]

Geçen çeyrek yüzyıldaki toplumsal değişimlere ilişkin böyle bir genel değerlendirme, işçi sınıfıyla ilgili sorunun yapısal olmadığını ortaya koyar; işçi sınıfının üretim ilişkileri içindeki yeri kesinlikle yok olmamıştır. Bu daha çok kolektiviteyle ilgili bir sorundur: Yani, ücretli emeğin heterojen kategorilerinin ne dereceye kadar kendilerini kolektif bir aktör haline getirmeyi başarabilecekleriyle ilgili bir sorun.[71] İleri ekonomilerdeki hırpalanmış, parçalanmış, sayısı azalmış örgütlü işçi sınıfı dramatik bir biçimde kendine güvenini yitirmiş ve 1960'ların sonu ile 1970'lerin başındaki büyük sosyo-politik hareketlilik sırasında oynadığı başrolü kaybetmiştir. Bazı sendika liderlerinin farkına varmaya başladığı gibi anti-kapitalist hareketin ortaya çıkışı, örgütlü emeğe, neoliberalizme karşı daha geniş bir koalisyonun bir parçası olarak yeniden hücum eden tarafta yer alma olanağı sağlamaktadır. Ayrıca büyük sendikaların dahil olmasıyla anti-kapitalist gösteriler, aksi durumda sahip olamayacakları bir toplumsal ağırlık kazanmaktadır. Örgütlü emeğin varlığı, bugüne kadarki en büyük gösterilerin –Seattle

(Kasım 1999), Quebec (Nisan 2001), Cenova (Temmuz 2001), Barselona (Mart 2002) ve Sevilla (Haziran 2002)– önemli özelliklerinden biriydi.

Örgütlü işçi sınıfının stratejik rolünü kabul etmek, hiçbir şekilde anti-kapitalist hareketin haklı olarak övündüğü çeşitliliğini zedelemez. Bu, işçilerin taleplerinin küresel kapitalizmin baskısı altındaki diğer grupların taleplerinden ahlâki olarak daha önce geldiği gibi bir kabulü içermez. Marx olgunluk dönemi iktisadi yazılarında, işçi sınıfının herkesten fazla ıstırap çektiğini iddia etmiş değildir; sanayi işçilerinin çoğunun genel olarak düşünüldüğünde pek çok köylüden (onun zamanında olduğu gibi bugün de dünyadaki doğrudan üretim yapan en büyük grup) maddi açıdan daha iyi durumda olduğunu biliyordu. Adalet talebi, herkesin hak ettiği gibi yaşayabilmek için gereksinim duyduğu kaynaklara eşit olarak erişebilmesi içindir. Bu, üretime katkı değil, ihtiyaç üzerine kurulu bir taleptir.[72] İşçi sınıfının önemi, adaletin gereklerini yerine getirebilme gücünden gelir; çünkü işçi sınıfının sömürüsü kapitalizmin işleyişi için temel önemdedir ve onlar hep birlikte, üretimi aksatma, felç etme ve yeniden örgütleme gücüne sahiptir. Bu yüzden ekonomik yaşamı, farklı önceliklere doğru yönlendirebilirler. Aslında işçiler için bu rolü oynamaya başlamak, örgütlü emeğin siyasal kültüründe köklü bir değişikliği gerektirecektir. Bunun anlamı, Gramsci'nin "ekonomik-mesleki" yaklaşım olarak adlandırdığı, diğer şeyleri göz ardı ederek işçilerin maddi koşullarında acil iyileştirmeler elde etme ve sendika liderlerinin kendi üyelerinin zararına da olsa sıkı bir biçimde savundukları sermayeyle "sosyal ortaklık" kurma hevesinden vazgeçmektir. İşçilerin kendilerini, Güney'de içinde çok büyük miktarda yarı proleterleşmiş şehirli, köylü ve topraksız köylünün de olduğu çok daha geniş bir küresel ezilenler topluluğunun bir parçası olarak görmelerini sağlayacak bir duygu yaratmaya ihtiyacı vardır. Emekçilerin anti-kapitalist hareketin içinde yer almasının hem Birinci hem de Üçüncü Dünya'daki önemli sonuçlarından biri, bu duygunun yeşermesine yardımcı olabilecek olmasıdır. UPS işçisi Doug Sa-

bin, Seattle protestoları sırasında bunu etkileyici bir biçimde dile getiriyordu: "Çevre hakkında konuşan o çocukların zayıf halka olduklarını düşünürdüm. Şimdi, dünyayı değiştirmek zorunda kalacak büyük bir 'Biz'in parçası olduklarını düşünüyorum."[73]

Öte yandan anti-kapitalistler tarafında da bazı ayarlamaların yapılması zorunludur. Kim Moody güçlü bir sezgiyle "işçi sınıfının göreli hareketsizliği" hakkında yazmıştır: "Bu sınıfa toplumun şalterini indirme gücünü veren üretim ve birikimdeki konumu, onun coğrafi olarak kök salmasına neden oluyor. Muazzam büyüklüğü ve sınırlı geliri, işçi sınıfının çabucak büyük mesafeler kat etmesine engel oluyor." Moody bunun, gücünü "eylemcilerinin dünya çapındaki ve sokaklardaki hareketliliğinden ve taktik cüretkârlığından" alan "son derece devingen ve orantısız derecede genç küresel adalet hareketi"yle karşıtlığına dikkat çeker.[74] Bu karşıtlık zorunlu olarak kötü bir şey değildir. Tony Blair anti-kapitalist hareketi "gezici anarşist sirki" olduğu gerekçesiyle eleştirmişti. Gerçekte küresel zirve elitlerini gezici bir sirk olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. En büyük anti-kapitalist gösteriler, eylemci ağlarının kıtasal ya da daha geniş bir zeminde hareket ettiği bir tür yerel-küresel diyalektiğini gözler önüne sermiş; ancak göstericilerin büyük çoğunluğu yerel işçi sınıfından gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeybatısındaki işçi hareketi Seattle protestolarında belirleyici bir rol oynadı; Quebec'teki protestocuların çoğu Kanadalı Fransız sendikalılardı. Cenova'da İtalyan işçileri ve gençliği, Barselona'da şehirden ve Katalonya'dan genç insanlar ve sendikalı işçiler çoğunluktaydı. Benzer şekilde, Şubat 2002'de Porto Alegre'de gerçekleştirilen İkinci Dünya Sosyal Forumu, öncelikle şehirdeki ve Rio Grande do Sul eyaleti çevresindeki gençlerden, işçilerden ve kırsal kesim insanlarından destek gördü. Böyle zamanlarda, Yeşil hareketin o eski, "Küresel düşün, yerel hareket et" sloganı daha bir anlam kazanıyor.

Bazı anti-kapitalistlerin siyaset tarzı, sendikacıların işin içine girmesinin önünde ciddi bir engel oluşturabilir. Yakın-

lık grupları ve konsensüse dayalı karar alma üzerinden örgütlenme yöntemi, kapsayıcı olmayı hedefler; ancak ters etkileri de olabilir. Oybirliğine dayanan kararlar, anlaşmaya varabilmek için gerçekten çaba harcanmasını gerektirebileceği gibi, tartışmadan kaçınmayı ve aslında demokratik sorumluluğu olmayan güçlü aktörler arasındaki kulis pazarlıkları aracılığıyla karar alınmasını da teşvik edebilir. Sonuçta ortaya enerjiyi dağıtan ve karışıklık yaratan ayrı ayrı örgütlenmiş ve farklı motivasyonlara sahip bir sürü protesto çıkabilir. Böyle örgütlenme biçimleri içinde protesto sıklıkla, belirli hedefler elde etmeye yönelik bir siyasal eylemden ziyade bir kendini var etme biçimi olarak görülür. Büyük anti-kapitalist protestoların dışa dönük boyutları aslında oldukça çekicidir; ancak bunlar aynı zamanda kendini öne çıkarma ve bazen tehlikeli bireycilik biçimlerine de yol açabilir. Bazı anti-kapitalistlerin demokrasiyi bireysel özerklikle eşitleyen denklemi, dayanışma temelli bir alternatiften çok liberalizmi andırır. Zaman zaman otonomistlerin örgütlü emeğe yönelik aktif saldırganlığıyla birlikte ele alındığında bu davranış biçimleri, sıradan insanların kendilerini kötü hissetmelerine neden olabilir. Oy çokluğu ilkesine dayanan demokrasinin de kendine has zayıf noktaları vardır (hepsinden önce görüş ayrılıklarını geçersiz kılmaya yarayan büyük taburların gücü); ancak yine iyi işlediği takdirde tartışmayı teşvik eder (çünkü öne sürülen argümanın ağırlığı gerçekten sonucu etkiler) ve kararların alınmasına katkı sağlayanların sorumluluk almasını sağlar. Şu ana kadar bu tür sorunlar görece küçük boyutta kalmıştır; protestoların büyüklüğü, enerjisi ve gençlik, bazı eylemcilerin kendilerini ön plana çıkaran elitist davranışlarının neden olabileceği geri tepmeden çok daha büyük bir çekici güç olmuştur. Fakat hareketin gelişimi, kendi demokrasisinin doğasıyla ilgili şimdiye kadarkinden çok daha ciddi ve derin bir tartışmayı gerektirecektir.

Bu değerlendirmeler, salt anti-kapitalist hareketin arkasında durduğu etik ilkelerle bağlantılı olduğu için değil, aynı zamanda stratejik açıdan da önemlidir. Aralık 2001'de

Arjantin'de neoliberalizm karşıtı ayaklanmanın içinde yer alan başlıca toplumsal güçler, işsizler ve genel bir ifadeyle "orta sınıf"tı (büyük ölçüde daha iyi durumda olan beyaz yakalı işçiler). Ayaklanma ve kitle hareketinin örgütlenmesinde etkili olan ve temel organ olarak ortaya çıkan mahalle bazında halk meclisleri, yaygın biçimde yeni tür bir doğrudan demokrasinin başlangıcı olarak göklere çıkarıldı.[75] Ne var ki bunlar temsili değil, eylemcilerin toplandığı organlardı. Arjantin örgütlü işçi sınıfı kitle hareketinin dışında kaldı; çünkü ayaklanma neticesinde göreve getirilen Cumhurbaşkanı Eduardo Duhalde (kendisi Peroncudur) gibi düzen siyasetçileriyle birlikte hareket etmeye milliyetçi bir inançla bağlı liderleri yüzünden Peroncu sendikaların işçi sınıfı üzerindeki egemenliği hâlâ devam ediyor. Bu parçalanmışlık hali, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, onu "toplumsal çeşitliliğin doğrulanmasının bir koşulu" (çokluğun hayat buluşu) olarak gören otonomistler tarafından olumlu karşılanmıştır. Öte yandan söz konusu parçalanmışlığın, kökten dönüşüm gerçekleştirme gücünden yoksun halk meclislerinin gittikçe küçüldüğü, izole olduğu ve neoliberal, popülist sağa ve hatta belki de orduya yeniden inisiyatif kazandırdığı bir duruma yol açma olasılığı daha fazladır.[76] Çalışan çoğunluğun desteğini elde etmeye tenezzül etmeyen bir antikapitalist hareket eninde sonunda yenilgiye uğrayacaktır.

(5) *Ideolojik olmayan bir sol mu?* Bu kadar karmaşık meseleler üzerine bu kadar çeşitli görüşlerin olduğu bir hareketin içinde var olmanın kendisi bile başlı başına stratejik bir sorundur. Örneğin Vittorio Agnoletto bu çeşitliliği, kendisinin "ideolojik olmayan sol" adını verdiği şeyi geliştirmek için bir gerekçe olarak gösteriyor: "Bizim hareketimiz, dünyayı bir şeyleri değiştirebilmek için yalnızca kopyalamamız gereken bir klasik resim olarak tasavvur etmiyor. (...) Eğer ideolojik olsaydık, çoğulcu bir hareket olmayı başaramazdık."[77] Agnoletto'nun burada dile getirdiği "ideoloji" kuşkusunun arkasında sıklıkla, geleneksel sol örgütlerin dogmatizminden kalma acı anılar gizlidir. Birçok yaşlı eylemci,

1960'lar ve 1970'lerdeki hareketlerin "Marksist-Leninist" öncülerinden illallah demiş eski üyeleridir. Toplumsal hareketleri siyasal örgütlere tercih etme eğilimi, Dünya Sosyal Forumu'nda siyasal partilerin resmi temsilinin yasaklanmasında da kendisini göstermiştir.[78]

Aslında bu yasağa pek uyulduğu söylenemez. Biçimsel olarak birbirinden ayrılmış Dünya Parlamenter ve Belediye Forumları'nın varlığı sayesinde Porto Alegre II, Avrupalı sosyal demokrat siyasetçilerin akınına uğradı. Dahası, tamamen dışarıdan en saf bir gözlemci bile Dünya Sosyal Forumu'nun, –Porto Alegre ve Rio Grande do Sul'da iktidarda olan Brezilya İşçi Partisi tarafından oy amaçlı kullanıldığını açıkça görebilirdi. Fakat anti-kapitalist forumların seçilmiş siyasetçiler tarafından kullanılmasından daha önemlisi, hareketin içinde birbirinden apayrı ideolojik-siyasal akımların var olmasıydı. Bu bölümde daha önce ele almış olduğum çeşitli eğilimler, neoliberalizme karşı olanlara farklı analizler, stratejiler ve programlar sunuyorlar. Kendilerini açıkça öyle tanımlasalar da tanımlamasalar da bunlar, aslında siyasal partilerdir. Agnoletto anti-kapitalist hareketin çoğulculuğunu vurgulamakta haklıdır; ancak bu, bir ideolojinin yokluğunu değil, birçok rakip ideolojinin varlığını gösterir.

Farklı duruşlar arasındaki bu gerilim gittikçe daha çok kişi tarafından fark edilir hale gelmektedir. Örneğin Michael Hardt, Porto Alegre II'de temsil edilen iki ana yaklaşım tespit eder: Neoliberalizmin karşısına ulusal egemenliği koyan ve benim reformist anti-kapitalizm dediğim yaklaşım ile "devlet denetiminde olsun ya da olmasın sermayeye karşı kendisini daha net bir biçimde konumlandıran" ve "ulusal çözümlere karşı çıkarak demokratik bir küreselleşme isteyen" bir alternatif. Fakat Hardt şöyle devam eder:

> Bu bölünmeyi, geleneksel karşıt taraflar arasındaki ideolojik çatışma modeline göre okumaya çalışmak (...) hata olacaktır. Şebeke hareketleri çağında siyasal mücadele, artık bu şekilde işlemez. Sahneyi işgal eden-

ler ve Forum'u temsil etme konusunda ön planda olanlar, gözle görülür güçlerine karşın sonunda mücadeleyi kaybedebilirler. (...) Nihayetinde onlar da, tüm sabit ve merkezi unsurları kendi sonu belirsiz ağı içindeki düğümlere dönüştürme kapasitesiyle çokluk içinde eriyip gidecektir.[79]

Her ne kadar Hardt "şebeke hareketler"in yeniliğinden olumlu bir şey olarak bahsetse de, siyasal anlaşmazlık noktalarının mücadele mantığı sayesinde bir şekilde kendiliğinden hallolacağı fikri oldukça eskilere dayanır. Bu, örneğin –gerek Karl Kautsky'nin reformist yaklaşımı, gerekse Rosa Luxemburg önderliğindeki devrimci yaklaşım çerçevesinde– İkinci Enternasyonal'de (1889-1914) hâkim olan anlayıştı. Anti-kapitalist hareketin tüm farklı versiyonları siyasete etkin bir biçimde herhangi bir özgüllük kazandırmaktan uzaklar ve bu yüzden de, hareketlerin başarısının ideolojilerle siyasal stratejilerin örgütlü takibinin etkin bir biçimde eklemlenmesine bağlı olduğunu bir türlü idrak edemiyorlar.[80] Yukarıda ana hatları çizilen stratejik sorunların ortaya çıkışı, anti-kapitalist hareketin bu zor öğrenilen hakikâtlerden bir şekilde muaf olmadığının yeterli kanıtıdır. Bu sorunlar karşısında sistematik açıdan birbirinden farklı yaklaşımların varlığı da özellikle hayıflanılacak bir şey değildir. Aksine bu, hareketin gelişiminin bir göstergesidir. Gerçek sınav, hareketin –özellikle sürekli olarak katkı sağladığı gösteriler ve forumlardaki– geniş birlikteliğini olabildiğince korurken, aynı zamanda da bölünmeye neden olan analiz, strateji ve program meselelerini dürüstçe ve açık bir biçimde tartışmak olacaktır.[81]

ÖZET

- Anti-kapitalist hareket ideolojik açıdan homojen olmaktan uzaktır. İçinde çeşitli siyasal akımlar bulundurur;

- Burjuva anti-kapitalizmi, piyasa kapitalizminin insanlığın sorunlarına çözümler sunduğu iddiasını kabul eder; ama "sivil toplum"un eleştirilerine karşı daha duyarlı olması gerektiğini ileri sürer;

- Yerelci anti-kapitalizm, üreticilerle tüketiciler arasında sosyal adalet ve ekonomik kendi kendine yeterliliği geliştiren mikro ilişkiler yaratma ve böylelikle piyasaların düzgün bir biçimde işlemesini sağlama peşindedir;

- Reformist anti-kapitalizm, ulus devlete daha fazla ekonomik güç kazandırmak amacıyla uluslararası düzeyde gerçekleştirilecek değişiklikler (örneğin Tobin Vergisi) aracılığıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin regüle edilmiş kapitalizmine geri dönüşü savunmaktadır;

- Otonomist anti-kapitalizm, hareketin örgütlenme karakteristiği olan merkezsiz şebeke biçimlerini kapitalizmin alternatifinin içinden çıkacağı stratejik ve etik kaynaklar olarak görür;

- Sosyalist anti-kapitalizm (bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur), kapitalizmin modernlikle uyumlu tek alternatifinin demokratik olarak planlanmış bir ekonomi olduğunu ileri sürer;

- Anti-kapitalist hareketin ideolojik heterojenliği, eski reform mu, devrim mi ikilemi içinde yer alan bir dizi gerilim ve tartışmada dışa vurulmuştur. Şimdi hareketin birliğini tehlikeye atmaksızın bu farklılıkların benimsenmesi ve tartışılmasını sağlayacak bir çerçeve oluşturmaya ihtiyaç vardır.

3

BAŞKA DÜNYALAR HAYAL ETMEK

ANTİ-KAPİTALİST DEĞERLER

Londra'daki 2001 yılı 1 Mayıs gösterilerinde bir grup bisikletçi şu pankartı taşıyordu: "KAPİTALİZMDEN KURTUL VE ONUN YERİNE DAHA GÜZEL BİR ŞEY KOY!" Bu slogan ironik bir biçimde, anti-kapitalistlerin var olan sisteme karşı önerdikleri alternatifin kavranılışmdaki belirsizliğe dikkat çekmekteydi. Bu alternatif, anti-kapitalist hareketin 1990'larda belirginleşen köklerinden bugüne taşınan bir güdülenmeler karışımı niteliğindedir: Var olana karşı güçlü bir tepki ve –henüz görece olarak kendini ifade edebilmekten uzak da olsa– daha iyi bir şeylerin yaratılabileceği umudu. Bu umudun daha net bir biçimde ifade edilmesine yönelik ne kadar çok çaba harcanırsa, anti-kapitalist hareket içinde halihazırda birbiriyle rekabet halinde olan alternatif anlayışlar olduğu daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Zaten böyle olmasa şaşırtıcı olurdu. Ben bu bölümde, bu anlayışlardan birini, bir tür sosyalist demokrasi alternatifini savu-

nacağım. Ancak bundan önce, farklı alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılacak bazı kriterlerin tespit edilmesi önemli görünüyor. Özellikle anti-kapitalistlerin bağlı olduğu etik ilkelerin ve kavramların tespiti.

Bence, günümüzdeki biçimiyle kapitalizmin alternatifi, (en azından) adalet, verimlilik, demokrasi ve sürdürülebilirliğin gereklerini olabildiğince karşılayabilmelidir. Ben bunları, kendi gerekliliklerini ortaya koyan çok önemli değerler olarak görüyorum (en azından mevcut durumda). Öte yandan belirli bir değerin gündeme getirilip savunulduğu kavramsal bağlam, onun içeriğinin belirlenmesinde de etkili olacaktır. Dolayısıyla burada ileri sürdüğüm dört değerden muhtemelen en tartışmalı olan verimliliği ele alacak olursak, onu adalet, demokrasi ve sürdürülebilirlikle *birlikte* bir gereklilik olarak kabul ettiğiniz zaman kazandığı içerik, bireysel özgürlük, özel mülkiyet ve iktisadi büyüme gibi değerler bağlamında ele aldığınızda kazandığı içerikten en azından kısmen farklıdır. Bununla anlatılmak istenen, bu birleşik değerlerin karşılıklı olarak birbirlerini belirli içeriklere mecbur ettikleridir. Bu yüzden aralarında gerilimler de olabilir: Örneğin demokrasiyle verimlilik ne derece bağdaşır? Son olarak, kapitalizme karşı çıkan herhangi bir alternatif, hâkim iktisadi sistemin başka bir versiyonunun işe yarayıp yaramayacağı sorusundan kurtulmak için, *günümüzdeki kapitalizm biçimi* içinde de söz konusu gereklilikleri yerine getirebilmek zorundadır. Öyleyse şimdi tek tek bu değerleri ele alalım.

İlk olarak, kapitalist küreselleşme karşıtı hareketin kendisini adaleti sağlamaya adamış olduğu inkâr edilemez. Aslında bu hareketin alternatif isimlerinden biri de "küresel adalet hareketi"dir. Şimdi kısaca adaletin içerik ve kapsamından bahsedelim. Geçen neslin John Rawls, Ronald Dworkin ve Amartya Sen gibi eşitlikçi liberal felsefecilerinin eserleri sayesinde adaletin ne anlama geldiği konusunda daha net bir kavrayışımız var artık. Daha önce başka bir çalışmada ileri sürmüş olduğum gibi bu felsefeciler, örtülü biçimde de olsa adaletin kapitalist sistemin mantığına meydan okuyan ilkelerini formüle etmişlerdir (gerçi Rawls, Dworkin

ve Sen ilke olarak kendi ilkelerinin bazı kapitalizm versiyonlarıyla uyumlu olduğuna inanırlar).[1] Doğaldır ki felsefeciler arasında adaletin eşitlikçi ilkelerinin doğru formülasyonu hakkında pek çok farklılık mevcuttur. Bununla birlikte, bireylerin kendilerine biçtikleri hayatı yaşayabilmek için gereksinim duydukları avantajlara eşit erişimin sağlanması için ihtiyaç duyulan kaynakların onlara sunulmuş olması gerektiği ve özgürlüklerin eşit olarak dağıtılmasının şart olduğu fikrinde gözle görülür bir anlaşma vardır. Öte yandan G. A. Cohen'ın özellikle Rawls'a karşı adil bir toplum için adil bir toplumsal yapıdan fazlası gereklidir şeklindeki argümanı da dikkate değer niteliktedir: Adil bir toplum, bireylerin birbirlerine de adil biçimde davranma güdüsüne sahip olmalarını sağlayan bir toplumsal ethosu da kapsar. Bu önemlidir; çünkü dayanışmanın önemine dikkat çeker. Dayanışma, anti-kapitalistlerin kapitalizmi yokluğundan dolayı eleştirdikleri ve kendi örgütleniş biçimleriyle sergilemeye çalıştıkları bir şeydir.[2]

Dolayısıyla adalet, *özgürlük, eşitlik* ve *dayanışmayı* kapsar. Bu aynı zamanda gerçek bir anlam genişlemesidir ve eşitlikçi liberaller arasında tartışmalı bir konudur. Örneğin Rawls kendi adalet ilkesini ulus devlet bağlamında formüle etmiş ve "Farklılık İlkesi"nin (bu ilkeye göre toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere yalnızca en kötü durumdakilerin yararına olduklarında göz yumulabilir) bir bütün olarak dünyaya uyarlanmasına karşı çıkmıştır.[3] Bu biraz garip görünüyor. Birincisi, eşitlikçi bir adalet anlayışının en güçlü motivasyonlarından biri, Dworkin'in "kötü acımasız talih" dediği şeyin, –başka bir deyişle bireylerin hiçbir şekilde sorumlu olmadığı ama yine de onların yaşam şanslarını ciddi biçimde etkileyebilen olasılıkların– etkilerini olabildiğince düzeltme arzusudur.[4] Doğal kaynakların yerküre üzerindeki dağılımı, söz konusu olasılıklara dair özellikle önemli bir örnektir; ancak bu olasılıkların salt fiziksel süreçlerin sonucu olduğu ileri sürülemez. Sera gazlarının üretimi büyük ölçüde Kuzey'de yoğunlaşmış olsa da, küresel ısınmadan Güney'deki insanların ciddi biçimde etkilenme olasılığı çok daha faz-

ladır: Dünya nüfusunun Kuzey'de yaşayan yüzde 25'i, dünyadaki ticari enerjinin yüzde 70'inden fazlasını tüketmektedir.[5] İkincisi, küreselleşme hakkındaki aşırı iddiaları görmezden gelecek olsak bile, son yirmi otuz yılda, modern dünya ekonomisinin oluşumundan beri kapitalizmin önemli bir özelliği olan karşılıklı uluslararası ekonomik bağımlılığın ciddi oranda arttığı bir gerçektir. Eğer bize sürekli söylendiği gibi hepimiz aynı dünyada yaşıyorsak, o zaman birlikte yaşayış kurallarımızı belirleyen normatif ilkelerin küresel düzeyde işlevli olması gerekir. Charles Beitz'in belirttiği gibi, "paylaştırıcı adalet ilkeleri bugün öncelikle dünya geneline uygulanmalı, oradan ulus devletlere uzanmalıdır."[6] Günümüzde adalet yalnızca kozmopolit olabilir.[7]

Verimlilik, şu anki haliyle kapitalizme karşı çıkacak herhangi bir alternatifin ikinci gerekliliğidir. Bu biraz tuhaf görünebilir. Bu kesinlikle anti-kapitalistlerin tipik olarak vurgu yaptığı bir değer değildir ve bunun nedenini anlamak hiç de güç değil. Kapitalizmin başlıca kendini haklı çıkarma yollarından biri, sağladığını iddia ettiği ekonomik verimliliktir. Dahası, derin kuramsal tartışmalar, verimlilik uğruna adaletten nasıl ödün verildiğini ortaya koyar: Kaynakların eşit paylaştırılmasının kabiliyetli olanları kendi yeteneklerini maksimum şekilde kullanma inisiyatifinden mahrum bıraktığı ve bu yüzden olabildiğince verimli bir şekilde üretemedikleri –Rawls gibi eşitlikçi liberaller tarafından bile– sıklıkla ileri sürülür. Bunlar tartışmalı iddialardır: Daha önce belirtmiş olduğum gibi Cohen, eşitlikçi bir toplumda bireylerin diğerlerinden daha iyi olabilmek için kendi kaynaklarını kullanmaktan çok birbirleriyle adil ilişkiler kuracağını iddia eder.[8] Dahası, siyasal bir bağlamda ele alındığında verimlilik, oldukça açık bir şekilde piyasa kapitalizminin başarı kriterini belirleyen işleyiş tarzını olanaklı hale getirecek biçimde değerlendirilme eğilimindedir. Dikkat edilmesi gereken maliyetler, fiyat sistemi içinde görünen maliyetlerdir ve bu noktada mihenk taşı, söz konusu maliyetlerle kıyaslanan kârlardır. Artan ekolojik bilincin gelişmesiyle birlikte bu ölçütlerin yetersizliği son yıllarda gittikçe daha belirgin

hale gelmiştir: Piyasa fiyatları, sınırlı kaynakların tüketilmesi ya da çevreyi kirleten üretim yöntemleri sonucunda meydana gelen maliyetleri kaydetmez.

Bu karşı çıkışların tümü bana göre yerinde ve geçerlidir. Bununla birlikte, sürdürülebilirlik talepleri bile dikkate alındığında, verili bir iktisadi sistemin kendi elinde bulundurduğu kaynakları –başka bir deyişle, bu sistemin fiziksel çevresi, faaliyetleriyle sistemin yeniden üretimini sağlayan insanların doğal ya da sonradan edinilmiş yetenekleri ve söz konusu faaliyetlerin ürettiği fiziki değerler stokunun sağladığı kaynakları– ne kadar iyi kullanabildiğini sormak hâlâ meşrudur. Verimlilik önemli bir gerekliliktir; çünkü insan ihtiyaçları esnek ve karmaşıktır ve insanların üretken yetenekleri geliştikçe bu gereklilik daha da artmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, insanların son iki yüzyılda endüstriyel kapitalizm altında edindikleri ihtiyaçların genişliğiyle uyumlu olabilir mi? Bu, sonra tekrar döneceğim açık uçlu bir soru. Öte yandan bana öyle geliyor ki, diğer her konuda eşit olduğu sürece, alternatifler yerine geniş bir ihtiyaçlar dizisinin üstesinden gelen bir iktisadi sistemi tercih etmenin bir anlamı yoktur. Sistemin üretim kapasitesi ne kadar büyük olursa, insanlara sunulan seçenekler de o kadar fazla olur ve böylelikle tam da anti-kapitalist hareketin fazlasıyla önem verdiği bireylerin ve toplulukların farklı hayatlar yaşamasını sağlayan olanaklar ortaya çıkar. Kapitalizm, insanlığın üretim kapasitesini çok büyük ölçüde büyütmüştür; ancak karşılığında fırsatların son derece eşitsiz bir biçimde dağılmasına ve hem biyolojik hem de toplumsal çeşitliliğin toptan yok olmasına neden olmuştur. Bu duruma verilecek doğru yanıt, çok daha az seçenek sunan, çok daha düşük düzeyde bir üretkenliğin temelini oluşturduğu, sözde daha basit bir toplum biçimine geri dönmek değildir. Doğru olan, adalet, demokrasi ve sürdürülebilirlik gerekliliklerıyle uyumlu en geniş insan üretkenliği kapasitesini destekleyen bir iktisadi sistemi tercih etmektir. İşte bu bağlamda verimlilik önemlidir.[9]

Üçüncü gereklilik olarak demokrasi, ilke olarak çok daha az sorunludur. Anti-kapitalist hareketin hedef aldığı bel-

li başlı şeylerden biri, çok uluslu şirketler, finans piyasaları, uluslararası finans kuruluşları ve önde gelen kapitalist devletlerin ortak işlemleri aracılığıyla yerleştirilen yürürlükteki ekonomik diktatörlük olmuştur. Böylesi denetimsiz bir güç yoğunlaşmasının ilacı, demokrasinin genişletilmesidir. Fakat somut olarak bu ne demektir? Eleştirel literatür içinden üç tema öne çıkar: Pasif, atomize seçmenleri ve medya imparatorluklarını memnun etme ve iş dünyasından sürekli olarak gelen bağışları devam ettirme konusunda takıntılı siyasetçileriyle birlikte mevcut liberal demokrasiyi yeniden canlandırma ihtiyacı; ekonominin demokratikleştirilmesi talebi ve iktidarın ademimerkezileştirilmesine yönelik bir tercih. Bu ve diğer amaçların kurumsal olarak nasıl gerçekleştirilebileceğine dair fikirler henüz belirginleşmiş değil. Önceki bölümde belirttiğim gibi, bazı eylemcilerin kendilerini öne çıkarma arzuları ile olabildiğince kapsayıcı olma ihtiyacı arasında, anti-kapitalist hareketin kendisini nasıl örgütleyeceğine dair bir gerilim söz konusudur. Bu noktada saklı bir başka mesele, doğrudan ve temsili demokrasi arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bunlar büyük sorular... Ben burada sadece demokrasinin nasıl ekonomiye yansıtılabileceği sorunu üzerine eğileceğim.

Son gereklilik olarak sürdürülebilirlik de, listedeki yerini alabilmesi için, biraz açıklama gerektiriyor. Küresel kapitalizmin yol açtığı çevre kıyımı, Seattle'dan beri protestolardaki ana temalardan birisi olmuştur. John Bellamy Foster sürdürülebilir kalkınma için şu koşulları öne sürer: "(1) *yenilenebilir* kaynakların kullanım oranı, onların yeniden oluşma oranından daha aşağıda tutulmalıdır; (2) *yenilenemeyen* kaynakların kullanım oranı, alternatif sürdürülebilir kaynakların geliştirilme oranını geçemez; (3) kirlilik ve habitat yıkımı, "çevrenin canlandırma kapasitesi"ni aşamaz."[10] Bu kriterlere bakacak olursak şu anda kalkınma sürdürülebilir olmaktan çok uzaktır. Alternatif bir iktisadi sistem açısından bakıldığında muhtemelen en önemlisi küresel ısınmaya karşı atılması gereken adımlardır. Atmosferdeki karbondioksit oranını ciddi iklim değişiklikleri yaratmayacak düzeyde tu-

tabilmek için küresel emisyonların 1990'lardakinin çok altına çekilmesi (atmosferdeki sanayi öncesi karbondioksit yoğunluğuna –milyonda 280 parça– ulaşabilmek için muhtemelen yüzde 70'lik bir kesinti gerekiyor) ve şu anda bilinen ekonomik açıdan iletilebilir fosil yakıtı rezervlerinin yüzde 75'inin kullanımından sakınmak gerekecektir. Bu değişikliklerin, üretim kapasitesi ve yaşam standardı üzerindeki etkisi, şu anda bilinen güneş ve rüzgâr gücü, biyokütle, hidrojen yakıt gibi temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük ölçekli kullanıma giriş hızına bağlı olacaktır.[11] Bu sorunların ortaya çıkaracağı enerji devrimi, bazı Yeşillerin talep ettiği az tüketim toplumunu uzun vadede gerektirecek gibi görünmüyor (ayrıca az tüketime bağlı olarak hayat standardında meydana gelecek geçici düşüşün geçiş maliyetlerini tahmin etmek de güç). Bununla birlikte enerji devriminin kapitalist çerçeve içinde nasıl gerçekleşeceğini öngörmek de kolay değil. Mevcut iktisadi sistem –John McNeill'ın benzetmesini kullanırsak (bkz. Bölüm 1)– bir köpekbalığı gibi hareket etmek, istikrarlı bir iklim, ucuz su ve enerji gibi bir dizi kısıtlı koşulun varlığına bel bağlamakla kalmıyor, aynı zamanda kendi süreçleri bu koşulları bizzat yok ediyor ve böylelikle bizi farklı bir yaşam biçimi bulmaya zorluyor.

ÇEŞİTLİLİK ÜZERİNE BİR NOT

Önceki kısımda ele alınan dört değer –adalet, verimlilik, demokrasi ve sürdürülebilirlik– benimsenme nedenleri evrensel olarak geçerliymiş gibi sunulmuştur. Bu, anti-kapitalist hareket içindeki farklılık ve çeşitliliğin yaygın olarak birincil önemde addedilmesiyle karşıtlık arz ediyor gibi görünebilir. Farklılık ve çeşitliliğe yönelik bu tutum, Marcos tarafından etkileyici biçimde dile getirilmiştir: "Başka bir dünya inşa etmek gerekiyor. İçinde birçok dünyaya yer olan bir dünya. Tüm dünyaları kapsayabilecek bir dünya."[12] Bu ifadenin arkasında, geçen yirmi otuz yılda farklı baskılarla mücadele etmiş hareketlerin ortaya çıkışı yatar; örneğin, top-

lumsal cinsiyet, ırk, ulusal köken, cinsel eğilim ve özürlülükle ilgili mücadeleler. Bu farklılık bilinci, 1980'lerde kimlik siyasetine dönüşerek pekişti. Belirli bir kimliğe sahip olmanın, diğer tüm kolektif eylem temellerinin yerini aldığı inancı anlamında kimlik siyaseti sıklıkla, evrensel ilkeleri tikel bir grubun bakış açışının rasyonalizasyonu olarak gören bir tür kültürel göreliliğe başvurularak gerekçelendirildi. Bu görüşe göre siyaset, rakip tikelciliklerin çatışmasına indirgenir.[13] Anti-kapitalist hareket, yeni bir enternasyonalizm biçimi yaratarak kimlik siyasetini aşmıştır. Ancak bu aşkınlık, bugün aslında evrensel bir bağlama oturtulmuş olsa da, kimlik siyasetinin büyük kısmını oldukça Hegelyen bir tarzda içine almıştır. Anti-kapitalist hareketin iç çeşitliliğine yapılan vurgu, pragmatik bir koalisyon yaratma çabasından fazlasını ifade eder: Bu, olumlu yaklaşılan bir değerdir ve kendisini, özellikle Avrupalı olmayan kültürlerin sömürgecilik ve kapitalizm tarafından yok edilmesinin mahkûm edilmesinde ortaya koyar. Bu yüzden Zapatistalar, yerli halkların haklarının savunuculuğunu yaparak oldukça güçlü bir ses getirmişlerdir.[14]

Tüm bunlar iyi, güzel; fakat bazen evrensel iddiaları açıkça dile getirme konusunda bir utangaçlığı da beraberinde getiriyor. Örneğin eylemciler, başkalarına entelektüel bir hiyerarşi empoze etmekle suçlanmaktan kurtulmak için yatay ağlara vurgu yapmaları gerekiyormuş gibi, hareketin "çaprazlamalığı" hakkında konuşmayı tercih ediyorlar. Bu, hiç de gerek olmayan savunmacı bir tutumdur. Küresel kapitalizme karşı küresel bir hareket inşa etmek, evrensel bir çağrıdır. Porto Alegre II'de yayımlanan "Sosyal Hareketlerin Çağrısı" gibi belgelerin seslendiği belirli bir adres yoktur. Marcos'un yaptığı gibi "içinde birçok dünyaya yer olan bir dünya"dan bahsetmek, içinde çeşitliliğin gelişip serpilebileceği bir evrensel çerçeve aramaktır. Doğru bir biçimde kavrandığında eşitlikçi adalet anlayışı, tek biçimlilik değil, –belirli yetenekleri, yaşam öyküsü, kültürel geçmişi ve bir dizi ihtiyaçları olan belirli bir birey olarak– herkese kendisine biçtiği hayatı yaşamak için eşit fırsat verilmesini içinde

barındırır. Eşitlik ve farklılık, karşıt değil, karşılıklı olarak bağımlı değerlerdir.[15] Açıkçası tüm yaşam biçimleri eşitlikçi adaletle uyum içinde değildir: Eşitlikçi adalet, hiyerarşik, otoriter ve sömürücü toplumsal ilişkilerle çatışır. Fakat evrensel olarak geçerli ilkelerin kaçınılmaz biçimde evrensel rıza doğuracağını düşünmek yanlıştır. Tarihsel deneyimler bize, adalet taleplerinin birleştirmekten çok böldüğünü gösteriyor. Ancak bu, söz konusu taleplerin değersiz olduğu anlamına gelmez. Anti-kapitalist hareket, evrensel ilkeler ortaya koymaktan korkmamalıdır.

PİYASADA YANLIŞ OLAN NE?

Günümüzdeki biçimiyle kapitalizmin alternatiflerini ele alırken sorulması gereken belki de en önemli soru, piyasa ekonomisinin herhangi bir versiyonunun adalet, verimlilik, demokrasi ve sürdürülebilirlik taleplerini karşılayıp karşılayamayacağı sorusudur. Amartya Sen, piyasayı oldukça çekici bir halde ortaya koyar:

> *Genel haliyle* piyasaya karşı olmak neredeyse genel haliyle insanlar arasındaki tüm konuşmalara karşı olmak kadar tuhaf olurdu (bazı konuşmalar, kötü ve başkaları –hatta konuşanlar için bile– sorunlar yaratsa da). Sözcükleri veya malları ya da yetenekleri değiş tokuş etme özgürlüğü, bunların kişiye uzak ama arzu edilir etkileri açısından savunmacı bir gerekçelendirmeyi gerektirmez; bunlar, toplum içindeki insanların başkalarıyla birlikte yaşama ve onlarla etkileşim halinde olma biçimlerinin bir parçasıdır (kurallar ve emirlerle engellenmedikleri sürece). Piyasa mekanizmasının iktisadi büyümeye katkısı kuşkusuz önemlidir; ancak bu yalnızca, –sözcükleri, malları, yetenekleri– değiş tokuş etme özgürlüğünün önemi kabul edildikten sonra geçerli olur.[16]

Burada Sen, piyasayı özgürlükle bağlantısı çerçevesinde savunur: Piyasa adındaki bu ekonomi biçimi, iradi ekonomik işlemlere taraf olma hakkına eş görülmektedir. Sen, Marx'ın Amerikan İç Savaşı'nda Kuzey'i desteklemesini, piyasaya katılma özgürlüğünü kazanmanın (bu durumda siyah kölelerin ücretli emekçiler haline gelmesi) zorunlu emekten kurtuluşu temsil ettiği fikrinin kanıtı olarak öne sürer.[17] Aslında Sen, bu şekilde sunarak bazı şeyleri görmemizi engellemiş oluyor. Elbette Marx, işçilerin potansiyel işverenleriyle yasal ve siyasal eşitlik temelinde emek piyasasına katılma özgürlüğüne sahip oldukları kapitalizmi, doğrudan üreticilerin sömürenlerin fiziksel baskısıyla üretim yaptığı kölelik ve feodalizm gibi iktisadi sistemlerden üstün görüyordu. Fakat Marx aynı zamanda, işçinin kendi emek gücü haricindeki üretim kaynaklarına erişememesinin kendisinin sömürülmesiyle sonuçlanacak biçimde onu kapitalist için çalışmaya mecbur bıraktığını da ileri sürmüştür. Dolayısıyla Marx, Amerikalı kölelerin kurtuluşunu kutladıktan bir sayfa sonra işçinin iş sözleşmesini imzaladığı andan itibaren "onun 'özgür bir özne' olmadığının, kendi emek gücünü satmak için özgür olduğu zaman diliminin, aslında onu satmaya zorlandığı zaman dilimi olduğunun, 'ortada sömürülecek tek bir kas, sinir ya da kan damlası kaldığı sürece' vampirin onun gitmesine izin vermeyeceğinin anlaşıldığını" yazar.[18] Kapitalizm altında biçimsel özgürlük, gerçek özgürlük noksanlığıyla birlikte var olur.

Dahası Sen, "ekonomik açıdan birbiriyle etkileşim halinde olma hakkının" aslında piyasa ekonomisinde ifadesini bulmak zorunda olduğunu iddia eder.[19] Bu, piyasa mekanizmalarının –kaldırılması bir yana– sınırlandırılmasını bile insan özgürlüğünün kaçınılmaz olarak ihlali haline getirir. Dahası, piyasada gerçekleştirilen mübadelenin konuşmadaki alışverişle kıyaslanmasının –kapitalizm savunularında sıkça görüldüğü gibi– piyasayı doğal bir şeymiş gibi gösteren bir etkisi vardır. Dilsiz bir insan toplumu düşünülemez: Eğer piyasalar, dil kadar temel önemdeyse, o zaman onları sınırlamak ya da ortadan kaldırmak insan toplumlarının iş-

leyişini tehdit eder. Ancak bu noktada Sen, bazı önemli ayrımların üzerinden atlar. Piyasa var, piyasa var. Klasik eseri *The Great Transformation*'da (1944) Karl Polanyi, uzun insanlık tarihi içinde ekonomik faaliyetlerin geniş toplumsal ilişkilerin içine gömülmüş olduğunu ve karşılıklılık, yeniden paylaştırma ve ev idaresi (kişinin kendi kullanmak üzere üretmesi) ilkelerinden bir ya da birkaçına göre düzenlendiğini ileri sürmüştü. Piyasalar, yerel (fuarlar, pazar yerleri, vb.) ve uluslararası ticaret bağlamında var olmuştur:

> Hem dış, hem de iç ticaret coğrafi uzaklıkla ilgilidir; biri söz konusu uzaklığın üstesinden gelemeyen, diğeri gelebilen mallarla sınırlıdır. Bu tür bir ticaret, haklı biçimde tamamlayıcı olarak nitelendirilir. Şehirle kırsal alan arasındaki yerel değiş tokuş da, farklı iklim bölgeleri arasındaki dış ticaret de bu ilkeye dayanır. Bu tür bir ticaret, rekabete dayanmak zorunda değildir.[20]

Bu tür piyasaları geniş toplumsal mekanizmalar belirler. Bir piyasa *ekonomisinin* gelişimi, piyasaların işleyişlerini ve radikal bir biçimde genişlemelerini engelleyen bu geniş bağlamdan kurtulmayı gerekli kılmıştır:

> Bir piyasa ekonomisi, yalnızca piyasalar tarafından denetlenen, düzenlenen ve yönetilen bir iktisadi sistemdir; malların üretim ve dağıtım düzeni kendi kendini düzenleyen bu mekanizmaya emanet edilmiştir. (...) Kendi kendini düzenlemeyi sağlayan, tüm üretilenlerin söz konusu piyasada satılık olması ve tüm gelirin bu satışlardan gelmesidir. Buna göre endüstrinin tüm unsurları için, yani sadece mallar (her zaman hizmetleri de içerir) değil, emek, toprak ve para için de piyasalar vardır ve bunların fiyatları, sırasıyla ürün fiyatları, ücretler, kira ve faizdir.[21]

Polanyi'ye göre toprak, emek ve para "hayalî metalardır": Bunlar, doğal olarak alınıp satılabilir menkul şeyler

değildir. Toplumu toprak, emek ve para piyasaları temelinde yeniden örgütlemek (1834'de kabul edilen İngiliz Yeni Yoksul Yasası'nı bu süreçte önemli bir aşama olarak kabul eder) ve aynı zamanda da piyasanın kendi kendini düzenleyen bir sisteme dönüşmesinden itibaren ortaya çıkabilecek yıkıcı etkilerini sınırlamak ve kontrol etmek için ortak devlet müdahalesi gerekiyordu. Polanyi'ye göre on dokuzuncu yüzyıl Avrupa tarihi, iki ilke arasındaki mücadelenin tarihidir: "Ekonomik liberalizm" (klasik ilkelerinden üçü, emek piyasası, altın standardı ve serbest ticaretti) ile "sosyal koruma". Bu, "ticaret yapan sınıfların" piyasa imparatorluğunu genişletme dürtüsü ile "çalışan ve toprak sahibi sınıfların" bunu sınırlama mücadelesinin ifadesidir.[22]

Polanyi, çağdaş neoliberalizm üzerine faydalı bir tarihsel perspektif sunar: Washington Konsensüsü'ne göre tespit edilen doğrultuda toplumları yeniden yapılandırmaya yönelik siyasal çabalar, Viktorya dönemi liberallerinin Britanya toplumunu *laissez-faire* için uygun hale getirme çabalarıyla ciddi benzerlikler taşır. Ayrıca Polanyi'nin farklı piyasa türleri arasında yaptığı ayrımlar, Sen'in yönelttiği soruyu yeniden formüle etmememize de olanak verir. Yanıt bulmamız gereken şey, insanların gönüllü olarak mal ya da hizmet değiş tokuş etmesinde temelde yanlış bir şey olup olmadığı değil, Polanyi'nin ortaya koyduğu anlamda piyasa ekonomisinin adil ve iyi bir toplumla tutarlı olup olmadığıdır. Polanyi'nin piyasa ekonomisi, Marx'ın kapitalizm anlayışıyla aynıdır: İçinde olabildiğince çok mal ve hizmetin piyasada satılmak üzere üretildiği; emek, toprak ve para piyasalarının da var olduğu bir kendi kendini düzenleyen iktisadi sistem.

Böyle bir piyasa ekonomisinin adil ve iyi bir toplumla nasıl uyum içinde olabileceğini anlamak oldukça güç. Yukarıda ele aldığımız dört gerekliliği göz önünde bulundurun. Birincisi, piyasa ekonomisi adaletin gereklerini ihlal eder. Kapitalizm altında bireyler, kendilerine fayda sağlayacak şeylere eşit olarak erişemezler. Mesele, yalnızca üretim kaynaklarına erişim, refahın dağılımı ve gelirin ciddi biçimde eşit ol-

maması da değildir; bireylerin yaşam şansları da kendi kontrolleri dışında kalan süreçler tarafından –özellikle piyasadaki dalgalanmalarla– hem iyi durumdakiler, hem de kötü durumdakiler için şiddetli bir biçimde etkilenmektedir. Neoliberal çağdaki finansal patlamalar ve çöküşlerle kazanılan servetleri ve yıkılan yaşamları düşünün. Kapitalizmin en gelişkin savunucusu olarak nitelendirebileceğimiz Friedrich von Hayek, iktisadi sistemlerin göreli erdemlerine değer biçerken toplumsal adalet anlayışına şiddetle karşı çıkıyordu.[23] İkincisi, kapitalizmin yol açtığı ekonomik gücün belli ellerde yoğunlaşması demokrasinin kapsamını ciddi biçimde sınırlar; çünkü pek çok yurttaşın kendi yaşamlarını etkileyen önemli kararlarda söz hakkı yoktur. Dahası, bu haliyle söz konusu demokratik mekanizmalar, hem şirketlerin etkisine bağlı olarak siyasal süreçlerin yozlaşması, hem de piyasalara ters düşen politikalar izleyen hükümetlerin karşılaştığı ağır yaptırımlar (örneğin sermaye kaçışı) yüzünden ciddi biçimde tehlike altındadır. Üçüncüsü, kapitalizmin benim Birinci Bölüm'de ele aldığım rekabetçi sermaye birikimi süreçleri bağlamında gözünü karartarak hep ileri hamle yapması, ekolojik açıdan açıkça hiç de sürdürülebilir olmayan bir iktisadi gelişme biçimi üretmiştir.[24]

Yalnızca ekonomik verimlilik bağlamında ele aldığımızda kapitalizm sağlam görünmeye başlar (daha adil bir rota edinmek için kapitalizmin verimlilik ölçütlerinin çevresel maliyetleri göz önünde bulundurma gerekliliğini dışarıda bırakıyorum). 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği ve diğer Stalinci toplumların pek çoğunun çöküşü, solda yer alan birçok kişinin, kaynakların etkin bir biçimde bölüştürülmesine yönelik her tür sosyalist planlama için öncelikle bir piyasa ekonomisinin zorunlu olduğu şeklindeki –en güçlü biçimde Hayek tarafından formüle edilen– argümanı kabul etmesine yol açtı.[25] Bir sonraki kısımda bu argümanı daha ayrıntılı biçimde ele alacağım. Şu an için sadece, piyasayı alıkoymakla birlikte işleyişini kısıtlamak isteyen; ama bunu da bana göre aslında anti-kapitalistlerin gündeme getirdiği gereksinimleri daha iyi karşılamak için yapmaya çalışan, iki

uzlaşmacı çözümü incelemek istiyorum. Bunlardan biricisi, piyasa sosyalizmidir: Benim görebildiğim kadarıyla daha çok yazıları anti-kapitalist hareket içinde hiç ses getirmeyen solcu felsefeci ve iktisatçıların benimsediği bir hipotetik iktisadi sistem.[26] Buradaki düşünce, esas olarak kapitalist sömürüden (işçinin kapitalist için çalışmaktan daha iyi bir alternatifinin olmamasına dayanan kapitalistle işçi arasındaki görünüşte gönüllü ama gerçekte eşitsiz mübadele) kurtulmak ama piyasayı alıkoymaktır. Örneğin şirketler, ürünlerini piyasada satmak için rekabet eden işçi kooperatifleri tarafından idare edilebilir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, piyasa sosyalizmi tüm adaletsizlik kaynaklarını ortadan kaldırmaz; çünkü bireyler kendilerinin sorumlu tutulamayacağı etkenlere (örneğin doğal yeteneklerin dağılımı bazı ekonomik aktörlere diğerlerinden daha fazla piyasa gücü verecektir) bağlı olarak fayda sağlamaya ya da ıstırap çekmeye devam edeceklerdir.[27] Bir başka önemli kaygı noktası daha var: Piyasa sosyalizmi kapitalizm karşısında sağlam bir alternatif oluşturabilir mi? Pek öyle görünmüyor. Rekabetçi bir süreç içinde ekonomik aktörler, rakipleri karşısında kendilerine ortalamanın üzerinde kâr sağlayacak avantajlar (örneğin maliyetleri düşüren yenilikler yapmak) elde etmeye çalışırlar. Bu avantajlar sıklıkla birikerek artma eğilimindedir: Artı-kâr, yeniliği yapanın rakipleriyle arasındaki farkı açmasını sağlayacak biçimde sürekli yeniliklere yatırım yapmasına olanak tanır. Böylelikle rekabet, ekonomideki eşitsizlikleri yumuşatmak bir yana daha da artırır. Buna paralel olarak, rekabet baskısı aynı zamanda tekil işletmeler içindeki eşitsizlikleri de artırabilir: Verimliliği yükseltme ve maliyetleri kısma gayreti, üretimin sözde kooperatif karakterini hiçe sayan yönetim hiyerarşilerinin gelişmesini teşvik edebilir. Başka bir deyişle piyasa sosyalizmi, her zaman için yeniden piyasa kapitalizminin içine düşebilir. Piyasa sosyalizmini bu tür eğilimlerden koruyacak kurumsal güvenceler yaratmaya yönelik planlar ise onu Polanyi'nin anladığı anlamda bir piyasa ekonomisi olmaktan çıkaracaktır.[28]

Piyasayla adalet, demokrasi ve sürdürülebilirlik talepleri arasındaki ikinci uzlaşma biçimi ise, Washington Konsensüsü tarafından geliştirilen Anglo-Amerikan *laissez-faire* modeline göre daha fazla regüle edilen bir kapitalizm biçimidir. Örneğin Will Hutton "paydaş kapitalizmi"nin önde gelen savunucularından biridir. Bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Almanya ve Japonya örneklerinden hareketle, ekonomik istikrar ve toplumsal ahengi sağlamak üzere piyasaları regüle etmek isteyen bir kapitalizm modelidir.[29] Önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi, anti-kapitalist hareketin reformist kanadı, yeniden canlandırılmış ulusal egemenlik ve daha fazla uluslararası işbirliğiyle birlikte bu tür bir regüle edilmiş kapitalizmi savunmaktadır. Polanyi, böylesi bir öneri hakkında daha uzun vadeli bir perspektif sunar: Ekonomik liberalizmin feci sonuçları (1930'ların Büyük Bulanım'ında açıkça görülmüştür) farklı siyasal hareketler, yani sosyalizm ve faşizm biçiminde bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur ve bu koşullarda "iktisadi sistem, toplumun yasasını belirler olmaktan çıkmış ve toplumun iktisadi sistem üzerindeki önceliği garanti altına alınmıştır."[30] Yakın zamanda yaşadıklarımızı da aynı tarihsel halka içindeki bir başka hamle olarak değerlendirebiliriz. Buna göre, 1930'larla 1960'lar arasında kendi kendini düzenleyen piyasalara empoze edilen sınırlamaları kaldırmaya yönelik neoliberal çaba, sosyal korumaya yönelik yeni regülasyon biçimlerinin oluşturulmasına dönük girişimleri ateşlemiştir.

Alternatif kapitalizm modellerinin uygulanabilirliğini değerlendirirken sorulması gereken en az iki soru vardır. Birincisi, bu modellerin kapitalizmin günümüzdeki gelişmişlik aşamasıyla bağdaşmasıyla ilgilidir. "Hissedar değeri"nin maksimize edilmesini sağlayan finans piyasalarının küresel entegrasyonu, halihazırda kıta Avrupası ve Japonya'daki paydaş kapitalizmlerinin işleyişini bozmuş ve onları Anglosakson modele daha yakın kılan kurumsal reformlar yapmaya sevk etmiştir.[31] Bu elbette, Leo Panitch'in şu şaşırtıcı iddiasında ileri sürdüğü gibi ulusal hükümetler için Washington Konsensüsü'ne meydan okumanın imkânsız olduğu an-

lamına gelmez: "Elbette hiçbir devlet, sermaye kontrollerini devreye sokamaz (Amerikan devleti hariç)."[32] Çin'in sermaye kontrolünden elde ettiği gelirler, 1997-1998'deki Asya finansal krizinden diğerleriyle kıyaslandığında daha kolay sıyrılmasını sağladı.[33] Ulus devletlerin hâlâ sahip olduğu güçleri küçümsememek önemlidir. Buna rağmen, küresel kapitalizme karşı bir ulusal meydan okuma er ya da geç kendisini, küresel finans ve ulus ötesi yatırım içinde yer alan, ABD ve diğer önde gelen kapitalist devletlerin desteklediği son derece güçlü bir toplumsal güçler kümesinin karşısında bulacaktır. Uluslararası bir hareketin bir parçası olmaksızın ve büyük değişimlere başvurmaksızın böyle bir meydan okumanın başarılı olması oldukça zor görünmektedir. Öte yandan unutmamak gerekir ki, Keynesçi dönemin görece insancıl kapitalizmi (en azından Batı'da) iki dünya savaşının, Rus Devrimi'nin, sonrasında gelen Stalinci dönemin, kapitalizm tarihindeki en büyük iktisadi bunalımın ve faşizmin ürünüydü.

İkinci olarak, uluslararası bir reformizm versiyonunun bir şekilde başarılı olduğunu ve böylelikle dünyanın bir başka regüle edilmiş kapitalizm çağına girdiğini varsayalım. Kapitalizmin bazı versiyonlarının diğerlerinden daha insancıl ve adil olduğunu inkâr etmek aptalca olurdu. Sınıflı toplumların genel kabul gören geçmiş birkaç bin yıllık düşük standartları bir yana, 1950 ve 1960'ların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki liberal kapitalizmleri –tüm adaletsizlikleri ve akıl dışılıklarına rağmen– yoksul yurttaşlarının çoğuna yirminci yüzyılın başında hayal edilebileceğinden çok daha iyi bir yaşam sundu; öte yandan söz konusu yaşam, Soğuk Savaş esnasında hiç eksik olmayan nükleer yok olma tehlikesi pahasına elde edildi.[34] Ancak işler hep 1950 ve 1960'lardaki gibi de gitmemiştir. 1960'ların sonunda başlayan kârlılık kriziyle karşılaşan önde gelen kapitalist devletler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelen yüksek kâr ve hızlı büyüme döneminde daha az külfetli görünen sınırlamalardan uzaklaşmaya başladılar. Sonuç olarak Kuzey'de kapitalizmi uygarlaştırmaya yardımcı olan sosyal koruma sistem-

leri kısmen parçalanırken, Güney'de çok daha vahşi bir sömürücü kapitalizmin tesis edilmesine yönelik bir dürtü belirdi. Bugün her iki sürecin de sonuna geldiğini söylemek son derece zordur. Belki muazzam bir çabayla bir kez daha kapitalizmi uygarlaştıracak sınırlamaları yürürlüğe koymayı başarabiliriz. Peki ama böyle bir çözüm ne kadar güvenilir olur ki? Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, kapitalizmin temel özellikleriyle (ücretli emeğin sömürüsüne dayanması ve rekabetçi birikim dinamiği) toplumsal çelişkiler ve sınıfsal uzlaşmalar sonucunda kapitalizme bazı sınırlamaları kabul ettiren kurumsal yapılar arasında esaslı bir gerilim vardır. Kapitalizmin yerine "daha iyi bir şey" koymak, onun en yıkıcı eğilimlerinden kurtulmakla bunların kısmen kontrol altına alınması arasındaki salınımı devam ettirmekten daha iyi değil midir?[35]

PLANLAMAYA NEDEN İHTİYACIMIZ VAR?

Genelde sosyalist planlama, zamanı gelip geçmiş bir fikir olarak görülür. Buna rağmen bence, ona fena halde ihtiyacımız var. Ben sosyalist planlamayla, öncelikle kaynakların paylaştırılması ve kullanımının çoğunluk ilkesi çerçevesinde, demokratik karar alma prosedürleri temelinde, kolektif biçimde belirlendiği bir iktisadi sistemi kastediyorum. Bu hipotetik iktisadi sistem, kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarla karşıtlık arz eder; çünkü bu toplumlarda, kaynakların paylaştırılması Polanyi'nin saydığı mekanizmalarla (yeniden paylaştırma, karşılıklılık ve ev idaresi) yine kolektif biçimde düzenlense de, önemli kararları alanlar aristokratlar, toprak sahipleri, köle sahipleri, ataerkil aile reisleri vb. olduğu için bu mekanizmalar bütünüyle anti-demokratiktir. Sosyalist planlama, kaynak dağılımının, ekonomik süreçleri birlikte ama hiç de kolektif olmayan bir biçimde kontrol eden sermayeler arasındaki rekabetçi mücadelenin önceden tasarlanmayan sonuçlarına bağlı olduğu kapitalizmle de karşıtlık arz eder. Planlı sosyalist ekonomi demokratiktir; ancak bu

onun her zaman çoğunluk ilkesine itimat edeceği anlamına gelmez. Diğer karar alma süreçlerinin daha uygun olacağı pek çok durum vardır: Bireysel haklar kavramının işaret ettiği noktalardan biri de, öncelikle kendilerini ilgilendiren kararların alınmasına katılımda bireylerin ötekileri dışarıda bırakabileceği alanların belirlenmesidir. Örneğin, birinci bölümde gördüğümüz gibi, kapitalizmin başarılarından biri, bireylerin nasıl bir işte çalışacaklarına karar vermeye yönelik özel haklarını yerleştirmiş olmasıdır (tabii kapitalizm bu hakkı toplumsal bir gerçeklik haline getirmede başarılı olamamıştır). Bana öyle geliyor ki, sosyalist bir iktisadi sistem genelde bu hakka hem saygı gösterecek, hem de onu genişletecektir.[36]

Etkin olabilmek için sosyalist planlamanın uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi şarttır. Kapitalizm küresel bir sistemdir: birçok tarihsel deneyim, –Margaret Thatcher'ın sözcükleriyle– piyasaya karşı gelmeye çalışan ulus devletlerin ciddi yaptırımlara (sermaye kaçışı, diğer ekonomik izolasyon biçimleri, siyasal açıdan çökertme ve sınırlı da olsa silahlı saldırı) maruz kaldığını göstermektedir. Bu yaptırımlar en iyi ihtimalle sistemle ciddi biçimde uzlaşma, en kötü ihtimalle söz konusu devletlerin hâkim sisteme alternatifler oluşturma çabalarının yok edilmesiyle sonuçlanır.[37] Bu yüzden uluslararası ölçekte bir alternatif ekonomik çerçeve oluşturulması zorunluluğu vardır. Zaten planlamanın acilen küresel sorunları hedef alması gerekmektedir. Örneğin iklim değişiminin gündeme getirdiği temel meselelerden biri, şu anda geçerli olan iktisadi sistemin kaynakları kullanma yönteminden doğan avantaj ve dezavantajların son derece eşitsiz bir biçimde dağıtılmasıdır. Dünya nüfusunun yüzde 5'ine sahip olan Amerika Birleşik Devletleri dünya kaynaklarının yüzde 25'ini tüketirken, kişi başına kaynak kullanımı son derece düşük olan Güney'in, söz konusu kaynak tüketiminin yol açtığı küresel ısınmadan çok daha doğrudan ve kötü biçimde etkilenmesi muhtemeldir. Sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik ciddi bir çaba –ki bu, 1990'da geçerli olan (Kyoto Protokolü'yle tespit edilen ölçüt) emisyon düze-

yinin yüzde 50 ilâ 70'in altına inilmesini ifade eder; on yıllardır hâkim olan kaynak tahsisi ve kullanımını radikal bir biçimde değiştirecek kararların müzakere edilmesini ve uygulanmasını sağlayabilecek küresel mekanizmalara gereksinim duymaktadır. Buna planlama demeyeceksek, neye diyeceğiz?

Fakat tam da küresel ölçekte planlama fikri, planlı ekonomiye yönelik başlıca karşı çıkışı gündeme getiriyor: Planlamanın aşırı derecede merkezi olduğu ve hem verimliliğe hem de demokrasiye zarar verecek içerimler taşıdığı iddiası. Verimlilik meselesi, en etkili biçimde Hayek tarafından klasik planlama eleştirisi içinde ortaya konmuştur. Hayek, göreli fiyat dalgalanmalarıyla piyasanın, ekonomik aktörlere kendi tekil ihtiyaçlarını karşılamakta kullanacakları en etkili araçlara ulaşmak için gereksinim duydukları bilgiyi kendi aralarında transfer etmelerini sağlayan son derece esnek ve merkezsiz bir mekanizma sunduğunu ileri sürer. Buna karşın planlı ekonomi, bilgiyi yukarıdaki merkeze, önemli tüm kararların alındığı yere transfer eder. Merkezde toplanan bilgi, işlenmek için çok büyük, karmaşık ve çeşitli olduğu için, sonuçta ortaya hipertrofi, felç ve kaos çıkar.[38] Öte yandan yerelciliğin de, hem kapitalist küreselleşme hem de sosyalist planlamaya karşıt olarak merkezsiz ve demokratik ekonomik işbirliği biçimlerini amaçladığı söylenebilir.

Sosyalist planlamaya yönelik neoliberal ve yerelci itirazların içinde, birbirleriyle kaba bir eşitlik temelinde ilişki kuran ekonomik aktörler arasındaki etkileşimlerin yatay olmasına yönelik bir tercih saklıdır; bununla birlikte dikey, yukarıdan aşağı belirlenen bir düzen ise, planlı ekonominin kaçınılmaz bir özelliği olarak görülmektedir. Sen, piyasayı iki insan arasındaki konuşmayla kıyaslama yoluna giderken aslında piyasayı, hiyerarşik olmayan, bireylerarası bir ilişki (ya da ilişkiler kümesi) olarak sunar. Buna iki açıdan yanıt verilebilir. Birincisi, halihazırda var olan kapitalizm, bir yatay etkileşimler kümesi (çağımızda ona mazeret arayanların deyişiyle "şebeke toplumu") olmaktan çok uzaktır.[39] Yalnızca bir avuç ayrıcalıklı –özellikle büyük çok uluslu şirket

ve yatırım bankalarını kontrol eden şebekelerin içinde yer alan– ekonomik aktör, uzaktan gerçek yatay ilişkileri andıran ilişkilerin içine dahil olmaktadır. Pek çok kişi, dikey tahakküm ve bağımlılık ilişkilerine hapis olmaktadır. İkincisi, 1920'lerin sonunda Sovyetler Birliği'ndeki "Stalin devrimi"yle yaratılan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında diğer Stalinci devletlere transfer edilen bürokratik komuta ekonomisinin, Hayek ve takipçilerince betimlenen sözde her şeye kadir; ama gerçekte yetersiz, planlama merkezine fazlasıyla benzediği tartışmasız doğrudur (öte yandan bu sistemin ortaya çıkma nedenini açıklamada neoliberal eleştiri pek başarılı değildir).[40] Fakat bu tarihsel deneyimden, planlı ekonominin kaçınılmaz olarak bu biçimi alacağı sonucu çıkarılamaz.

Kapitalizme karşı gerçekleştirilebilir bir alternatife dair umutlar, merkezin tepeden empoze ettiği şeylere değil, üreticilerle tüketiciler arasındaki ilişkilerin yatay olduğu, âdemi merkezileştirilmiş bir planlı ekonomiye dayanır. Alec Nove'nin piyasa sosyalizmi savunusunu değerlendirirken Pat Devine şöyle yazar:

> Nove'nin neye meydan okuduğunu unutmamak gerekir: "Yatay (piyasa) ve dikey (hiyerarşi) bağlantılar vardır. Buradaki diğer boyut nedir?" (...) Burada başka bir boyut yoktur; sadece dikey bağlantılar, otoriter anlamda hiyerarşik olmak durumunda değildir ve yatay bağlantıların, piyasa güçlerinin görünmez eli tarafından ex post koordine edilmesi anlamında piyasa üzerine kurulu olmak zorunda değildir. İkisi de müzakere edilmiş bir koordinasyona dayandırılabilir.[41]

Bu çerçevede Devine, "planlamanın müzakere edilmiş bir koordinasyona dair bir siyasal süreç biçimini aldığı, kararların onlardan etkilenenler tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak alındığı bir demokratik planlama modeli" geliştirir.[42] Genel ekonomik parametreler –ki bunlar arasında kaynakların bireyler ve kolektif tüketim arasında makro-

ekonomik paylaştırılması, sosyal ve ekonomik yatırım, enerji ve ulaştırma politikaları ve çevre öncelikleri vardır– seçilmiş temsili meclis tarafından uzmanların hazırladığı bir alternatif planlar dizisi içinden seçilerek belirlenecektir.[43] Bu çerçeve içinde ekonomik karar alma süreci, büyük ölçüde ademimerkeziyetçi bir temelde gerçekleştirilecektir. Ekonomik iktidar, tekil üretim birimi ve sektörleri için, içinde işgücü, tüketici, mal sağlayıcı, ilgili hükümet organı ve çıkar grubu temsilcilerinin yer aldığı müzakere edilmiş koordinasyon organlarına verilecektir.

Müzakere edilmiş koordinasyon modelinde mal ve hizmetlerin göreli fiyatı, üretim birimlerinin kendi maliyetlerini karşılamasına ve yatırım için ayrılması planlanan çıktıların elde edilmesi için ihtiyaç duyulan artı değerin gerçekleştirilmesine olanak verecek düzeyde tutulacak; fakat aynı zamanda, yenilenebilen ve yenilenemeyen doğal kaynakların kullanımıyla ilgili sosyal maliyetler de göz önünde bulundurulacaktır. İlgili müzakere edilmiş koordinasyon organlarının sübvansiyon uygulanmasının toplumsal açıdan gerekli olduğuna karar vermesi durumunda, ihtiyaç duyulan artı değeri üretemeyen birim ya da sektörlerin faaliyet göstermeye devam etmesine izin verilecektir. Böylelikle, "toplumsal olarak şekillendirilen talep ve maliyet temelli fiyatlarla çıkar temelli karar alma sürecinin birleştirilmesi sayesinde toplumsal çıkarı hedefleyen etkin merkezi ve ademimerkezi karar almada kullanılan zorunlu bilgi, 'piyasa güçleri'ne başvurmaksızın elde edilmiş olur." Sonuç olarak Devine, "müzakere edilmiş koordinasyon organlarının, genel durumun ayrıntılı bilgisi ışığında, merkezi bir idari komuta olmaksızın bilinçli bir biçimde koordine edilmiş ekonomik kararlar almayı olanaklı kıldığını ama yerel bilginin etkin kullanımını sağlayacak derecede de ademimerkezileştirilmiş olduğunu" ileri sürer.[44]

Devine'a göre ulusal bir ekonomi için ayrıntılı biçimde tasarlanmış olsa da "müzakere edilmiş koordinasyon modelinin temelinde yatan ilkeler uluslararası ekonomik işlemlere de uygulanabilir" Aslını sorarsanız, benim şu ana kadar

iddia etmiş olduğum üzere bu uygulanabilirlik hayati önemdedir. Bu modele yönelik en belirgin itiraz, –özellikle belirli durumlarda razı edilmesi gereken bütün bir ülke ve hatta yerküreye yayılmış çıkarların karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda– karar alma sürecinde kaybedilen zamanla ilgilidir. Devine bunu şöyle yorumlar: "Modern toplumlarda genel sosyal zamanın geniş ve muhtemelen gittikçe artan bir kısmı zaten idareyle, müzakereyle, organize olmayla ve sistemleri işletmeyle tüketiliyor"; ne var ki bu etkinliğin büyük kısmı (...) ticari rekabetle, toplumsal çatışmanın ve sömürü, baskı, eşitsizlik ve tabi olmaktan kaynaklanan yabacılaşmanın sonuçlarının idare edilmesiyle ilgilidir." Devine buradan şöyle bir sonuç çıkarır:

> Müzakere edilmiş koordinasyona dayanan ve kendi kendini yöneten bir toplumun işleyişine ayrılan toplam zamanın, mevcut toplumdaki insanları ve işleri idare etmek için ayrılan zamandan fazla olacağını varsaymak için geçerli bir *a priori* neden bulunmamaktadır. Öte yandan toplam zaman, farklı bir bileşene sahip olabilir, farklı bir biçimde odaklanmış olabilir ve tabii ki insanlar arasında farklı biçimde dağıtılmış olabilir.[45]

Bunlar, üzerinde durulmaya ve daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya değer noktalar. Birincisi, bugün görece az sayıda insan (şirket yöneticileri, yatırım bankacıları, çeşitli müşavirler) karşılığında yüksek ücretler aldıkları çalışma sürelerini, gezegenimizdeki pek çok kişinin yaşamını biçimlendiren kararların alındığı toplantılarda konuşarak geçiriyor. Devine'ın müzakere edilmiş koordinasyon modeli türünden bir demokratik planlama, karar alma gücünü –ve böylelikle zamanı– üretici ve tüketiciler kitlesine transfer ederek söz konusu tahakküm ve bağımlılık yapısına son verecektir. İkincisi, bu şekildeki bir yeniden dağıtım, önemli ekonomik kararların daha uzun sürede alınmasına neden olacak olsa bile, bu gerçekten o kadar da kötü bir şey midir? Sürekli de-

vinim halindeki kapitalist mekanizmanın başlıca karakteristiklerinden biri, körü körüne finansal çöküşlere, iktisadi bunalımlara ve uzun vadede çevre felaketlerine doğru gitmesidir. Biz bir miktar yavaşlamayı göze alabiliriz. Müzakere edilmiş koordinasyon gibi bir şeyin yürürlüğe konmasının uzun vadede büyüme oranlarında bir düşüşe yol açıp açmayacağını söylemek, hem de ekonomik istikrarsızlık ve askeri rekabetten doğan ziyanların giderildiğini ve çevresel maliyetleri doğru bir biçimde hesaplayan ekonomik yöntemlerin kullanılmasının yaratacağı faydaları göz önünde bulundurmadan söylemek imkânsızdır. Üçüncüsü, Devine'ın modeli, yenilik için uygun fırsatlar sağlayacak biçimde güçlendirilebilir: Kaynaklar, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde ayrı ayrı ele alınabilir ve bu kaynaklara ulaşmak isteyen rakipler, kendi projelerinin destek bulması için vaatlerde bulunabilirler. Yatırım bankaları, girişimci kapitalistler ve borsalar halihazırda bu rolü yerine getiriyorlar; ancak beklenen kârlar bağlamında söz konusu çevrelerden gelecek teklifler, beraberlerinde getirebileceklerinden çok daha fazla sosyal fayda yaratacaklardır.

Bu potansiyel faydaların ölçüsünü belirlemek kaçınılmaz olarak mücadeleci bir süreç olacaktır. Bireylerin, her zaman kolaylıkla uzlaştırılamayan farklı arzuları, projeleri ve idealleri vardır ve bu yüzden, meselelere kendi öznel çıkarlarının şekillendirdiği tutumlarla yaklaşırlar. Devine şöyle yazıyor: "Sosyal ilke hiçbir zaman açıkça belirgin değildir. Kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçen eşit özneler, her duruma özgü olarak toplumsal çıkarın ne olduğuna kendileri karar verebilmek için karar alma sürecinin her düzeyine birlikte katılmak zorundadırlar."[46] Bu süreçlerin görece ahenkli olmasının, anlaşmayla sonuçlanmasının ya da en azından azınlığın çoğunluk kararını makul bir biçimde kabul etmesinin temel koşulu, yurttaşların kendi değer biçtikleri yaşamları sürdürebilmek için gereksinim duydukları kaynaklara eşit bir şekilde erişebilmesidir. Bu onlara, belki de oldukça çetin mücadelelerle varılan kararlara geniş bir ekonomik güvence temelinde katılma olanağı sağlayacak, aynı zamanda

da fayda ve sıkıntıların adil bir biçimde dağıldığı ortak bir girişime dahil olma duygusu verecektir. Başka bir ifadeyle eşitlik, sosyalist toplumun gerçekleştirmeye çalıştığı normatif bir ilke değil, bu toplumun işlevsel bir gereksinimidir.

Faydadan eşit olarak yararlanılmasının nasıl gerçekleşmeye başlayacağını bir sonraki kısımda ele alacağım. Şu an için, Devine'ınki gibi bir ademimerkeziyetçi planlama modelinin önemli bir boyutuna vurgu yapmak istiyorum. Bu modelin işleyişi, salt eşitlikçi bir topluma dayanmak ve onun varlığını garanti etmeye yardımcı olmak üzerine kurulu değildir; aynı zamanda kişisel olmayan önemli üretim kaynaklarının en azından en önemlilerinin toplumsal mülkiyetini de gerektirecektir. François Chesnais, Claude Serfati ve Charles-André Udry, anti-kapitalist hareketi hangi mülkiyet biçimlerinin kendi hedefleriyle uyum içinde olduğu meselesini görmezden gelmekle eleştirmiştir:

> İşin organizasyonu ve acil toplumsal ihtiyaçların tatmini gibi insanlar arasındaki ticari mübadelenin toplumsal, kolektif, "yurttaş"a özgü koşullarının yerine getirilmesi, üretim, iletişim ve mübadele araçlarının mülkiyet biçimi sorununu bir tabu olarak görmekten vazgeçmemiz gerektiğini varsayar. Bu, ilk ve son olarak, bürokratik ya da Stalinci tarzda kolektifleştirilmiş olan devlet mülkiyetinin kriz ve çöküşünün halletti̇ği bir sorundur.[47]

Chesnais, Serfati ve Udry'nin işaret ettiği üzere, iş dünyasının önde gelen çıkarları mülkiyet biçimlerinin önemini canlı bir biçimde ortaya koyar. Bunu, mülkiyet haklarının korunması konusunda uluslararası finans kuruluşlarında lobicilik faaliyeti yürüttüklerinde, hükümetlerden kamu hizmetlerini özelleştirmelerini talep ettiklerinde ve mümkün olan her şeyi alınıp satılabilir mali değere dönüştüren geniş bir menkul kıymet haline getirme sürecini desteklediklerinde görebiliriz. Kapitalist küreselleşmenin mantığı, metalaştırmanınkiyle aynı mantıktır. Bu mantığın sonucu, dünya-

nın özel mülkiyet adalarına bölünmesidir. Bu mantığın yerine ortak ihtiyaçların demokratik bir biçimde belirlenmesine dayanan bir mantık koymak, kişisel olmayan üretim kaynaklarının kapsamlı toplumsal mülkiyetini gerçekleştirmeksizin mümkün değildir. Eğer temel kaynaklar özel mülkiyetin kontrolündeyse, o zaman bu kaynakların tahsisatına ilişkin kararlar nasıl demokratik biçimde alınabilir ki? Özel mülkiyetin özü, mülk sahibine sahip olduğu şeylerin kullanımıyla ilgili kararlara başkalarının karışmasını engelleme hakkını vermesidir. Demokratik biçimde planlanan bir ekonomi, toplumsal mülkiyete dayanmak zorunda olacaktır.

Bu argüman iki açıklama gerektirmektedir. Birincisi, tüm üretim kaynaklarının toplumsal mülkiyet haline getirilmesi gerekmemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, insanlar kendi mesleklerini seçmede özgür olmalıdır. Dahası, küçük teşebbüsün faaliyet alanına da demokratik müzakere sonucunda karar verilecektir: Yirminci yüzyılda zorla gerçekleştirilen kolektifleştirmelerin üzücü deneyimi, toprak reformunun, en azından ilk planda köylünün mülkiyetini genişletmek biçiminde gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.[48] İkincisi, toplumsal mülkiyeti savunmak, yirminci yüzyılda genelde piyasa kapitalizmine alternatifmiş gibi görülen bürokratik devlet mülkiyeti biçimlerini savunmak anlamına gelmez. Chesnais, Serfati ve Udry ısrarla şunu savunuyor: "*Eğer gerçekten ortak, demokratik yönetim ve denetim biçimlerini beraberinde getirmiyorsa toplumsal mülkiyet bir düzenbazlıktır.*"[49] Burada açıklanan haliyle sosyalist planlama modeli içinde temel önemde olan bir başka şey de, iki bakımdan demokrasinin radikal bir biçimde genişletilmesidir: Birincisi, ekonomik süreçler artık ortak karar alma süreçlerine bağlı olacaktır; ikincisi, karar alma, müzakere edilmiş koordinasyon temelinde ademimerkezileştirilecektir. Bu değişiklikler, "katılımcı demokrasi" sloganına anlam kazandıracak ve böylelikle çağdaş liberal demokrasilerin rahatsızlık veren bir özelliği olan yurttaşların siyasetten çekilme eğilimini tersine çevirecektir.[50]

Doğaldır ki bu kısa taslak, planlı sosyalist ekonominin başlıca özelliklerinden bazılarını ortaya koyuyor ve pek çok önemli soruyu yanıtsız bırakıyor. Bununla birlikte, anti-kapitalist hareket içindeki yerelleştirme ve adil ticaret gibi başlıca alternatif anlayışlardan yine de üstün görünüyor. Mikro düzeyde bir reform olarak adil ticaret belki Üçüncü Dünya üreticilerinden bazılarının yararına olabilir; ne var ki ana mallarda aşırı üretim olduğunda bir çiftçinin başarısı diğerinin kaybı olacaktır. Dahası Naomi Klein'ın da belirtmiş olduğu gibi, "küresel emek piyasasına ilişkin mücadeleler, biz tüketicilerin çıkarlarıyla tanımlanamayacak –ya da sınırlanamayacak– kadar geniştir."[51] Ben bugün mahallemdeki süpermarketten Adil Ticaret'e uygun muz ve kahve satın alabiliyorum; fakat tek başına bir tüketici olarak bu malların gerçekten Adil Ticaret hareketinin belirlediği koşullarda üretilip üretilmediğini kontrol edecek zaman ve kaynaklarım yok. Küresel adaletsizliklerden kaynaklanan sorunlar, bireysel değil, kolektif çözümler gerektirir. Yerelci stratejiler uluslararası ölçeğe taşındığında, iki yoldan birini seçmek zorundadır. Birincisi, Colin Hines'ın da savunduğu gibi, ulusal kendi kendine yeterliliği maksimum düzeye çıkarmak ve uluslararası ticareti en alt düzeye çekmektir.[52] Uluslararası ticaretin insan toplumları tarafından binlerce yıldır yapıldığını göz önünde bulundurursak bu, kapitalizmden kopuştan daha fazlasını ifade eder. Ayrıca aslında bu, bugün dünya ekonomisinin gelişmişliği sayesinde sahip olduğumuz üretim kapasitelerinden vazgeçmektir. Uluslararası ekonomik bağlantılar niçin *a priori* sakıncalı kabul edilsin ki? Kuşkusuz yerel halktan milyonlar açlık içindeyken Zimbabve çiftliklerinde ihraç edilmek üzere çiçek ve bezelye üretilmesi iğrenç bir şeydir. Peki ama yerel üreticiler niçin modern öncesi zamanlarda kaçınılmaz kaderleri olan hastalık ve havadan kaynaklanan sorunlara geri dönsünler? Mevcut üretim kapasitemiz (bunlar üzerinden ileride geliştireceklerimizden bahsetmeye gerek bile yok), çağdaş dünyayı böylesine berbat bir yer haline getiren tahammülü güç eşitsizliklerle mücadele etmemizi sağlayacak araçlar sunar. Bunları kolayca bir kenara bırakamayız.

Buna karşın adil ticaret, yeni bir uluslararası sistem çerçevesinde ele alınırsa, benim bu bölümde tartıştığım müzakere edilmiş koordinasyon modeline yakın bir noktaya gelebilir. Örneğin Michael Barratt Brown, mal ve hizmetlerin mübadelesinde başvurulacak "yatay bağlantılar" oluşturan topluluk konseyleri hayal eder. "Bu durumda akitler ve fiyatlar, işçi, aile grupları ve mahalle bazında seçilmiş yerel otorite temsilcilerinin kalite ve hizmet hakkındaki müzakerelerine bağlı olacaktır." Ulusal ve uluslararası temsili organlar "kaynak paylaşımının genel parametreleri"ni belirleyecektir; ancak "topluluk ve mahalleler ademimerkezileştirilmiş iktidarın gerçek yapı taşlarını oluşturur" ve adil ticaretin üst üste binen ağlarının kesişme noktası işlevini görür. Barratt Brown, "rekabet halindeki tüccarların kendi fiyatlarını belirleyememe ve kendi yatırımlarını gerçekleştirmemesi durumunda, söz konusu ağların söylendiği kadar etkili olamayacağı"nda ısrarcıdır.[53] Ancak onun çizdiği tabloda fiyatlar, kolektif aktörler arasındaki bir müzakere sürecini yansıtır ve bu süreçte başarının kriteri, kârlılığı maksimize etmekten ziyade katılımcıların ihtiyaçlarını olabildiğince karşılamaktır. Böyle bir iktisadi sistem, Marx ve Polanyi'nin eleştirel açıdan analiz ettiği kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisinden radikal biçimde farklıdır. Piyasadaki mübadeleler, ihtiyaca göre şekillenen demokratik karar alma süreçlerinin sistematik hâkimiyetine bir kez girdi mi, fiyatlar ve para kullanışlı muhasebe aygıtları rolünü oynamaya devam etse bile, sonuçta ortaya çıkan sistemi piyasa ekonomisi olarak nitelendirmek anlamlı değildir. Kapitalizmin kötülükleri, piyasadan kaçarak değil, onun yerine başka bir şey konularak alt edilebilir.

GEÇİCİ BİR PROGRAM

Pat Devine'ın taslağını çizdiği müzakere edilmiş koordinasyon modeline paralel bir şey olarak tasavvur edilen sosyalist planlama, kapitalizmin hayata geçirilebilir ve arzu edilir al-

ternatifidir. Ancak biz şu anda bu noktaya çok uzağız. Aslında Washington Konsensüsü'nün neoliberal politikaları bizi tam ters istikamete doğru, her şeyin yeri doldurulabilir, kâr için alınıp satılabilir bir meta haline geldiği bir dünyaya doğru sürüklüyor. Bundan dolayı, söz konusu süreci tersine çevirmek isteyen bir hareket, hem acil çareler sunacak hem de farklı bir toplumsal mantığı gündeme getirecek önlemler alınmasını talep eden kitlesel mücadeleler örgütlemelidir. Aşağıda sıralanan öneriler, bitmiş bir program olarak değil, tartışma yaratmak amacıyla sunulmuştur:

- *Üçüncü Dünya'nın borçlarının derhal iptali:* Şu anda hüküm süren en gözle görülür adaletsizliklerden biri, dünyadaki en yoksul ülkelerden bazılarının, dış gelirlerinin yüksek bir oranını, dünyanın en zengin kuruluşlarına, bankalara ve Kuzey'deki hükümetlere olan borçlarını geri ödemek için harcamaya zorlanmasıdır. Özellikle Britanya Maliye Bakanı Gordon Brown'ın desteklediği G7 "borç rahatlatma" planı acımasız bir aldatmacadır. Çünkü bu plan söz konusu rahatlamayı, ilgili hükümetin neoliberal gündemin sürekliliğini sağlayacak "reformlar"ı benimsemesi koşuluna bağlamaktadır. Üçüncü Dünya'nın borçlarının derhal ve koşulsuz olarak iptal edilmesi talebi, anti-kapitalist hareketin bu günlere gelmesine yardımcı olmuştur ve onun önemli önceliklerinden birisi olmaya devam etmektedir.

- *Uluslararası para işlemlerinden Tobin Vergisi alınması:* Borç iptali, Güney'in içinde bulunduğu kötü durumla mücadelenin yalnızca ilk adımı olabilir; kalkınmayı gerektiği gibi ilerletecek yeni kaynaklar yaratmaz. Tobin Vergisi'nin çekici yanlarından biri, Kuzey'den Güney'e kayda değer miktarda bir yeniden paylaştırmayı finanse edebilecek olmasıdır. Bunun için uluslararası bir kuruluş gerekli olabilir; çünkü aksi takdirde, bu vergiden elde edilecek gelir-

lerin büyük kısmı, para işlemlerinin çoğunun gerçekleştirildiği ileri ekonomilerde kalacaktır. Ayrıca Tobin Vergisi'nin yürürlüğe girmesi, finans piyasaları üzerinde bir derece de olsa siyasal bir kontrolün yeniden gündeme gelmesinin başlangıcı olacaktır. Öte yandan bu verginin etkilerini de çok abartmamak gerekir. Bruno Jetin ve Suzanne de Brunhoff şöyle yazıyor: "Tobin Vergisi'yle ilgili iki belirgin sınır söz konusudur: Birincisi, belirli bir ülke parasına yönelik spekülatif saldırıları engelleyemez. İkincisi, önceden var olan uluslararası para sisteminin yok oluşu ve onun yerine yeni bir sistemin konmayışının yol açtığı sorunları çözmez."[54] İşte tam da bu sınırlardan ötürü, önceki bölümde ana hatları çizilen geniş kapsamlı bir sistemik dönüşüme ihtiyaç vardır. Bununla birlikte Tobin Vergisi, hem potansiyel bir küresel yeniden paylaştırma mekanizması olması, hem de piyasayı doğal görünümünden arındırma ve iktisadi süreçlerin yalnızca siyasal olarak idare edilebileceğini göstermesi anlamında uğraşmaya değer bir reformdur.

- *Sermaye kontrolünün yeniden yerleştirilmesi:* Uluslararası hukuk hâlâ, IMF ve Dünya Bankası'nı kuran 1944 tarihli Bretton Woods Anlaşması uyarınca devletlere sermaye kontrolü olanağı sunmaktadır. Ancak IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar bugün, ileri ülkelerin 1970'lerin sonunda izlediği yolu izleme ve sermaye kontrolünden vazgeçme konusunda hükümetleri baskı altında tutacak mümkün olan her şeyi yapıyorlar. Sermaye kontrolünü yeniden yürürlüğe koymak, ülkeye sermaye giriş ve çıkışı üzerinde hükümetlerin daha fazla denetim sağlamasına olanak verecektir (sermaye giriş çıkışları, "gelişmekte olan piyasalar"ın geride bıraktığımız on yıl içinde yaşadığı finansal çöküşlerin ardındaki esas güçtür). Fakat sermaye kontrollerinin etkisi sa-

dece sınırlı olabilir: Örneğin Britanya, devletin sermaye hareketlerini düzenleme gücüne (Thatcher hükümeti 1979'da bu gücü yok etmiştir) sahip olmasına karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir dizi ciddi para krizi yaşamıştır. Ancak tıpkı Tobin Vergisi gibi sermaye kontrolleri de, –bu durumda ulusal düzeyde– finans piyasaları üzerinde bir dereceye kadar da olsa siyasal denetim oluşturmaya başlayacaktır.

- *Evrensel bir temel gelirin yürürlüğe konması:* Kapitalizmin gücünün temeli, finans piyasalarına değil, üretimi kontrol etmesine dayanır. Her yurttaşa, toplumun geneline uygun geçim ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bir temel gelir verilmesi fikrinin çekici yanlarından biri, bunun çalışanları sermayenin diktatörlüğünden kurtarmada etkili olabileceği gerçeğidir. Böyle bir temel gelir, emekle sermaye arasındaki pazarlık gücünü radikal biçimde değişikliğe uğratacaktır; çünkü bu andan itibaren potansiyel işçiler –eğer isterlerse– artık ücretli istihdam dışındaki alternatifleri de seçebilecek bir konumdadırlar. Dahası, tüm yurttaşlar aynı miktarda temel gelir elde edeceği için (belki yaştan, sakatlıktan ve bağımlı çocuklardan doğan ekonomik engeller için bir ayarlama söz konusu olabilir) temel gelir uygulaması, avantajlardan eşit faydalanmanın sağlanmasına yönelik önemli bir adım olacaktır.

- *Haftalık çalışma saatlerinin azaltılması:* Geride bıraktığımız çeyrek yüzyıldaki düşük büyüme hızı, birçok ileri kapitalist ülkede bile, aşırı çalışma ve mecburi aylaklığın bir arada bulunduğu bir durum yarattı. Bu durum, hem aşırı çalışanlar hem de mecburi aylaklar için yıkıcı ve zararlıdır. Haftalık çalışma saatinde kayda değer bir azaltmaya gidilmesi (diyelim ileri ekonomilerde haftada otuz saat), istihdam

oranını artırarak işin daha adil dağılmasını sağlayacaktır. Bu talebi desteklemek, Ortodoks iktisatçıların "emeğin fazlalığı yanılgısı" dediği şeyi, yani herkese yetecek kadar değil, sınırlı sayıda iş olduğunu kabul etmek anlamına gelmez. Haftalık çalışma saatlerini azaltmak, üretkenliği düşürmek değildir ve işsizlik oranındaki azalma neticesinde daha fazla üretime bile yol açabilir. Ücretliler, daha kısa çalışma saatlerinden doğan boşluğu salt eğlence için değil, ortaklaşa idare edilen bir ekonominin gereksinim duyduğu karar alma süreçlerine katılarak da değerlendirebilirler.

- *Kamu hizmetlerinin korunması ve özelleştirilen endüstrilerin yeniden ulusallaştırılması:* Kamu hizmetlerini özelleştirmeye yönelik neoliberal saldırı, nötr görünen bir verimlilik standardıyla –Tony Blair'ın bıkıp usanmadan ileri sürdüğü "işe yararlık" iddiasıyla– gerekçelendirilemez. Özelleştirme, kamu mallarının piyasada cari aktiflere dönüşme ve özelleştirilen hizmetlerin "paydaş değeri"ni maksimize etme amacıyla gözden geçirilmesi sürecinden kâr eden bir siyasetçiler, yatırım bankacıları ve büyük şirket yöneticileri koalisyonunun çıkarınadır.[55] Britanya demiryolu sisteminin, Muhafazakâr hükümet döneminde özelleştirilmesinden beri yaşanan felaket, özel kârla toplumsal çıkar arasındaki çelişkiyi açıkça ortaya koyuyor. Washington Konsensüsü'ne dogmatik bir biçimde bağlı olan Blair hükümeti bile, Railtrack'in (demiryolu altyapısının sahibidir) alıcı olmaya zorlanmasıyla demiryollarının yeniden ulusallaştırılmasına yönelik ezici kamuoyu baskısı neticesinde geri adım atmak zorunda kalmıştır. Özelleştirilen endüstriler kamu mülkiyetine devredilmelidir. Öte yandan kamu hizmetlerinde gerçekleştirilen neoliberal "reformlar"a da direnmek gerekmektedir. Bunlar genellikle, piyasa güçlerini tak-

lit eden mekanizmaların, Stalinci komuta ekonomisini anımsatan bürokratik merkezileştirme süreçleriyle sosyal alana sokulmasını hedefleyen "reform"lardır. Mevcut kamu sektörünün korunması hiçbir şekilde alternatif demokratik toplumsal mülkiyet biçimleri arayışıyla karşıtlık arz etmez.[56]

- *Kamu hizmetlerini finanse etmek ve refah ve geliri yeniden paylaştırmak için artan oranlı vergi:* Neoliberal çağın özelliklerinden biri, doğrudan vergilendirmeden dolaylı vergilendirmeye bir geçiş ve şirketlerle zenginler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi olmuştur. Bu, finansmanına katkı sağladıkları kamu hizmetlerinden daha az yararlandıkları halde (harcama kesintileri ve piyasa "reformlar"ı yüzünden) yoksulların ödediği vergi oranının artmasına neden olmuştur. Daha yüksek doğrudan vergi oranları –ve özellikle artan oranlı vergi– kamu hizmetlerinin neoliberal politikalar yüzünden muhtaç kaldıkları kaynakları elde etmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca daha varlıklı durumda olanların gelir ve zenginliklerinin yeterince büyük bir kısmıyla katkıda bulunmasını gerektirerek elde edilen bu vergi yükü değişimi, daha fazla ekonomik ve sosyal eşitlik yaratacaktır.

- *Göç kontrollerinin kaldırılması ve yurttaşlık haklarının genişletilmesi:* Neoliberalizmin en çok göze batan tutarsızlıkların biri, sermayenin küresel hareketliliğini desteklerken emeğinkini sınırlamasıdır. Uluslararası açıdan emek, bundan bir asır önce ilk kapitalist küreselleşme çağında olduğundan çok daha az hareketlidir.[57] Sonuçta bugün, esas nedeni mevcut iktisadi sistem olan adaletsizlik, yoksulluk ve savaşın yol açtığı sefalet yüzünden Kuzey'de sığınma hakkı aramaya zorlanan dünyanın en biçare insanlarına karşı daha yüksek engeller inşa eden zengin ülkele-

rin tiksindirici manzarası duruyor karşımızda. Sığınmacılara uygulanan zulüm ve uluslararası hukuk hiçe sayılarak özel alıkoyma merkezlerine kapatılmaları, pek çok OECD ülkesinde ahlâki bir skandal haline gelirken, Avustralya bunun başını çekmekte, diğerleri de şevkle onu izlemektedir. Klişeye dönüşmüş haliyle eğer küreselleşmiş bir dünyada yaşıyorsak, o zaman hareket özgürlüğü, zengin ülkelerin yurttaşlarının görece sınırsız hareketlilik ayrıcalığı değil, herkesin kullandığı evrensel bir hak olmalıdır. Ayrıca yurttaşlık, soya göre belirlenmemeli ve belirli bir süre ikamet etme sonucunda elde edilen bir hak haline gelmelidir. Böyle bir hamleyle, –devletlerin sınırlandırma çabalarına rağmen– uluslararası hareketlilik gerçeği, insanların yaşamayı ve çalışmayı tercih ettikleri yerde siyasal süreçlere katılmaları sağlanarak tanınmış olur. Bu aynı zamanda, Almanya gibi geniş göçmen nüfusunun uzun süredir ikamet etmesine ya da orada doğmasına rağmen oy hakkından mahrum bırakıldığı ülkelerdeki apaçık adaletsizliği de sona erdirecektir.[58]

- *Çevre felaketini önleyecek bir program:* İnsanlığa ve gezegenimize yönelik en ciddi uzun vadeli tehdit, dizginlenmemiş sermaye birikimi arzusunun yol açtığı çevre yıkımı süreçlerinden gelmektedir. Birleşmiş Milletler'in Mayıs 2002'de yayımladığı Global Environment Outlook-3 başlıklı rapor gelecek nesil için dört senaryo tasarlamaktadır. Bu dört senaryodan mevcut küresel düzenlemelere fazlasıyla denk düşen ikisi –"Önce Piyasa" ve "Önce Güvenlik"– 2002-2032 yılları arasında zaten devam etmekte olan yıkım süreçlerinin hız kazanacağına işaret ediyor.[59] Bu korkunç geleceğin gerçekleşmesini engellemek için önceliklerin sistematik bir biçimde tersine çevrilmesi gerekmektedir. Bu, diğer pek çok önlemin yanında, sera gazı emisyonlarında keskin dü-

şüşler elde etmeye, yenilenebilir enerji yaratımı ve dağıtımına büyük boyutta kamu yatırımı yapmaya, ucuz kamu taşımacılığını geliştirmeye ve çok daha uzun vadede, gittikçe şehirlileşen toplumlarımızı, her geçen gün daha fazla iç yakımlı motora bağımlı hale gelen mevcut yerleşim ve dağılım modellerini dönüştürecek biçimde, yeniden yapılandırmaya yönelik uygulanabilir hedefler koyan bir programı gerektirmektedir.

- *Askeri-sanayi kompleksin dağıtılması:* Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gözlenen küresel askeri harcamalardaki düşüşün geçici bir olgu olduğu görülüyor. 1999 yılında silahlanma harcamaları, 1988'den beri ilke kez arttı. George W. Bush'un savaş dürtüsünün bu eğilimi güçlendirmesi muhtemeldir: Amerikan-yönetiminin Ocak 2002 bütçesinde savunma harcamalarının gelecek beş yıl içinde 120 milyar dolar artırılması önerilmiştir.[60] Claude Serfati, "silahlı küreselleşme" sürecinin –ki bu istatistikler, bu sürecin semptomlarıdır– başlıca özelliklerini ayrıntılarıyla ortaya koyar: "Silah üretim koşullarında meydana gelen dönüşüm ve finansal sermayenin bu üretimde oynadığı merkezi rol, sivil ve askeri teknolojilerin gittikçe daha fazla entegre olması, kitle imha silahı türlerinin hem çeşitlenmesi (kimyasal ve bakteriyel) hem de daha kolay çoğaltılması. Yirmi birinci yüzyılın şafağında dünyanın askerileştirilmesi, çetin tehlikeleri beraberinde getirir."[61] Bu tehlikeler hiçbir şekilde ileri kapitalist devletlerin etkinlikleriyle sınırlı değildir. Afganistan'daki savaşın sonuçlarından biri, Güney Asya'daki iki nükleer güç, Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilimi körüklemek oldu. Fakat *Financial Times* şöyle yazıyordu: "Uluslararası topluluk, Hindistan'la Pakistan arasındaki sınırda silah sınırlamasına gidilmesi çağrısı yaparken, Birleşik Kral-

lık ve ABD hükümetleri, Hindistan'ın artan silahlanma bütçesinden daha önce hiç sahip olmadıkları kadar büyük bir pay koparmak için hamle yapıyorlar." Hindistan'ın askeri donanıma yılda harcadığı 5 milyar doların Yeni Delhi'ye çektiği ziyaretçiler arasında Britanya Dışişleri Bakanı Jack Straw ve ABD Genelkurmay Başkanı General Richard Myers da vardı.[62] Küresel ve bölgesel düzeydeki jeopolitik rekabetin yol açtığı askeri harcamalar, dehşet verici bir yok etme tehdidi içeriyor; ayrıca toplumsal olarak kullanılabilecek kaynakların büyük ölçüde başka bir yöne sapmasına neden oluyor. Bu sorunların karşısında durabilmek için, NATO'nun feshedilmesini, evrensel nükleer silahsızlanmayı, silahlanma bütçelerinde radikal kesintileri, yerkürenin genel olarak askerden arındırılmasını ve askeri endüstrilerin sivil amaçlarla kullanılacak biçimde dönüştürülmesine yönelik bir kamuoyu desteğini içeren bir programa gereksinim vardır.

- *Sivil özgürlüklerin korunması:* 11 Eylül öncesinde bile bazı Batı hükümetleri (özellikle Britanya hükümeti), barışçıl protestocuları terörist olarak suçlamada kullanılabilecek yasalar çıkardılar. "Terörle savaş" sivil özgürlüklere yönelik çok daha kapsamlı bir saldırıyı meşrulaştırdı ve bu saldırı, ABD'de yabacıların mahkeme önüne çıkarılmaksızın keyfi biçimde gözaltına alınmasına, sınır dışı edilmesine ve terörizmle ilgili davalarda askeri komisyonlarca yargılanabilmesi boyutuna vardı. Başkanlık kararnamesiyle kurulan bu askeri komisyonlar, sivil mahkemelerdekinden çok daha düşük standartlarla mahkûmları ölüm cezasına çarptırabilmektedir. Bu yüzden anti-kapitalist hareket, hem kendi geleceği adına, hem de içinde yaşadığımız "demokratik yönetişim" çağının bu derece belirgin bir özelliği hali-

ne gelmiş olan yurttaşlık haklarındaki erozyonla mücadele etmek adına sivil özgürlükleri korumaya çalışmak zorundadır.

Bu talepler listesi simgeseldir. Başkaları, daha kapsamlı ve yaratıcı programlarla ortaya çıkabilirler. Burada ana hatları çizilen program, kuşkusuz büyük ölçüde Kuzey'deki entelektüellerin ve eylemcilerin zihnini meşgul eden şeyleri yansıtmaktadır. Fakat Londra'da oturup –diyelim– Brezilya'daki topraksız köylülerin halini hedef alan bir programla ortaya çıkmak saçma ve fazla iddialı olurdu. Bu programın genel anlamda önemli olan iki özelliği var. Birincisi, yukarıda sıralanan talepler genel olarak tek tek ya da birlikte hareket eden devletlere yöneltilmiştir. Bu, küreselleşmenin etkileri ne boyutta olursa olsun devletlerin hâlâ, üzerinde anlaşmaya varılmış hedefleri gerçekleştirerek kaynakları harekete geçirmek amacıyla kurulmuş dünyadaki en etkin mekanizma olduğunu gösterir. Bu olguyu kabul etmek, ulus devleti, küresel kapitalizm karşısındaki temel dengeleyici güç olarak tanımlayan bir siyasal stratejinin sınırları hakkında daha önce söylediklerimden geri adım attığım anlamına gelmez. Devletler kapitalist sistemin karşıt gücü değil, bir parçasıdır. Ancak vatandaşlarının rızasını en azından kısmen almak zorunda oldukları için devletler, aşağıdan gelen siyasal baskılara kulak vermek durumunda kalırlar. Bu yüzden kitlesel hareketlerin onlardan reformlar koparması mümkün olabilir. Ne var ki bu tür kazanımların, görünüşte olumlu hükümetlerle yürütülen müzakereler aracılığıyla değil, kitlesel mücadelelerle elde edileceğini iyi anlamak hayati önemdedir. Yukarıda sıralanan reformlar sermayenin mantığına aykırıdır. Bunlar ancak, kendi siyasal bağımsızlığını koruyan ve içindeki örgütlü işçi sınıfının oynadığı merkezi rol sayesinde sistemden kazanımlar koparma gücüne sahip olan bir hareket tarafından gerçekleştirilebilir. Anti-kapitalist hareket, taleplerini devletlere yöneltmekten korkmamalı ama onlardan bağımsız konumunu da korumalıdır.

Bazıları söylemesi yapmaktan daha kolay diyebilir: Reformların yapılmasını sağlamak amacıyla devletle çok fazla haşır neşir olmak hareketin kolaylıkla devletin kucağına düşmesine neden olabilir. Bu, yeterince esaslı bir tehlikedir. Siyasal bir strateji olarak reformizmin muğlaklığı, bir yandan sisteme karşı bir meydan okumayı temsil ederken diğer yandan bu meydan okumayı kontrol altında tutacak bir araç olmasından kaynaklanır. Bu sorunu çözmek hiç de kolay değildir. Statükodan lekelenme korkusuyla herhangi bir kısmi ilerleme peşinde koşmayı reddetmek, her zaman için siyasal sekterlik ve dogmatizmin başlıca işaretlerinden birisi olmuştur. Ancak bu noktada yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz programın ikinci özelliğini belirtmekte fayda var. Daha önce göstermiş olduğum üzere, yukarıda sıralanan tüm talepler doğrudan neoliberal elit konsensüsüne karşıdır. Bu konsensüsün bakış açısından en ılımlı talep (örneğin dolaylı vergiden doğrudan vergiye geçiş) bile bütünüyle gerçekçilikten uzaktır. Ama bu talepler gökten inmiş bir niyet listesi değildir. Çağdaş gerçeklikler karşısındaki yanıtları temsil etmektedir. Hepsi mevcut hareketler tarafından gündeme getirilmiş taleplerdir. Ayrıca bu taleplerdeki temel eğilim, sermayenin mantığına zarar vermektir. Örneğin görece cömert düzeyde bir evrensel doğrudan gelirin yürürlüğe konması, emek piyasasının şu andaki işleyişini ciddi biçimde tehlikeye sokacak ve böylelikle kapitalist sömürünün temel koşullarından birini ortadan kaldıracaktır. Başka bir deyişle, açık bir biçimde anti-kapitalist hedefler doğrultusunda formüle edilmemiş olsalar da, bu taleplerin içinde anti-kapitalist bir dinamik saklıdır. Bunlar, Troçki'nin geçici talepler dediği, halihazırda yürütülen mücadelelerin gerçekliklerinden kaynağını alan; ama şu anki bağlamda yürürlüğe konması kapitalist iktisadi ilişkilere bir meydan okuma anlamına gelecek reformlardır.[63]

O nedenle böyle bir programın bir kısmını bile gerçekleştirmeyi –diyelim– tekil bir ulus devlet içinde başarmış bir hareket bir ikilemle karşı karşıya gelecektir. Büyük olasılıkla bu sınırlı başarı bile söz konusu ülkedeki kapita-

lizmin işleyişini yeterince sekteye uğratacak ve sermaye kaçışı, para talebi ve enflasyon oranında keskin bir artış gibi mekanizmalar aracılığıyla kayda değer bir ekonomik zarara neden olacaktır. Bu durumda hareket, geri adım atıp, belki de zaman içinde elde ettiği reformlardan geri dönüş ve yeniden biçimlendirmeye çalıştığı sistemin yeniden güçlenmesi pahasına, "güven"in tesis edilmesi için işbirliğine gitme yolunu seçebilir. Buna karşılık hareket, yerel ve uluslararası sermayeden gelen ve gittikçe sadece ekonomik yaptırımlar değil, kendisini yok etmeye yönelik fiziksel çabalar biçimini de alan direnişin karşısına da dikilebilir. (Bazen seçim şansı yoktur: Eylül 1973 tarihli Şili'deki Halk Birliği hükümeti deneyiminin de gösterdiği gibi, bir hareket geri çekilmeye çalıştığı zaman bile yok edilebilir.) Aslında söz konusu direnişin karşısına dikilmek bir devrime girişmektir: Başka bir ifadeyle, sermayenin mantığında kısmi bir kırılma bir kez meydana geldiğinde, kapitalist kurumların reformlara karşı direnişinin şiddeti, ya bu reformlardan bir geri dönüşü (ve muhtemelen –örneğin 1960'lardaki ve 1970'lerin başındaki ayaklanmalar karşısındaki neoliberal yanıtta olduğu gibi– saatin ciddi şekilde geri gitmesine yol açacak bir karşı devrimi) ya da tamamen farklı bir toplumsal mantığın, bir devrimin yürürlüğe konmasını beraberinde getirecektir. Ancak bu ikinci seçenek, salt sistemik bir dönüşüm anlamında bir devrim olmayacaktır: Bu devrim, yalnızca sermaye ve onun arkasında harekete geçenlerin direnişinin –gerekirse güç kullanılarak– alt edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu yolu seçen bir hareket, sadece ve sadece halkın çoğunluğunun; ama özellikle örgütlü işçi sınıfının sahip olduğu kolektif gücü elinde bulunduranların aktif desteğini aldığında ve dünya çapındaki benzer hareketlerle dayanışma yoluna gittiğinde başarılı olabilir.

Susan George, ilk bölümde alıntıladığım bir pasajda devrimi "küresel bir kaza", ardından korkunç acılar yaşatacak feci bir ekonomik çöküşü beraberinde getiren bir şey olarak tasavvur ederken hiç de yalnız değildir. Ancak dev-

rim hakkında başka türlü şeyler de düşünülebilir. Başlangıçta piyasanın aşırılıklarına yönelik kısmi mücadele girişimlerinden doğan demokratik öz yönetim süreçlerinin yaygınlaşması olarak da görülebilir devrim. Söz konusu demokratik öz yönetim süreçleri çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: Halk hareketleriyle elde edilen hükümet reformlarının bir sonucu olarak; başlangıçta tabandan gelen kitlesel mücadelelerin etkin bir biçimde devamını sağlamak için yaratılmış olan öz örgütlenme biçimleri olarak ve halk kitlelerinin maddi durumunun feci bir biçimde kötüleşmesinin üstesinden gelmede başvurulan bir araç olarak (çağdaş Arjantin örneğinde olduğu gibi –ki bu örnek, "küresel kaza"nın ulusal versiyonu gibi görünüyor). Devrimci seçim gerçekte şu soruda gizlidir: Söz konusu demokratik öz örgütlenme biçimleri, sermayenin mantığının yerine ihtiyacın gereklerini koymak için kademe kademe ekonominin yönetimini ele mi almalı, yoksa piyasaya insancıl bir destek olarak hizmet etmekle mi sınırlı kalmalı? Tüm tarihsel deneyimler bu ikinci durumda, iki mantığın sonsuza dek bir arada var olamadığını ve piyasa imparatorluğunun er ya da geç kendisini yeniden kurduğunu göstermektedir. Eğer iki taraf da geri adım atmıyorsa, o zaman er ya da geç sonucu belirleyici nitelikte bir güç sınavından geçmek kaçınılmaz olur. Bugün yirmi birinci yüzyılın başında devrimci bir projeye girişmek, özellikle sermaye sahiplerinin şu anda ellerinde bulundurdukları yıkıcı gücü göz önünde bulundurduğunuzda dehşet verici bir görevdir. Ne var ki bu, anti-kapitalist hareketin –bilinçli bir strateji neticesinde değil, içinde yer aldığı mücadelelerin mantığından dolayı– zaten üzerinde mesafe katettiği bir yoldur. Anti-kapitalist hareket için bunun dışındaki alternatif, mevcut sistemin kısmen reformdan geçirilmesi emelini bile terk etmek gibi görünüyor. Eğer bu gerçek bir ikilemse, o zaman potansiyel risk ve maliyetleri ne olursa olsun devrimci proje, mevcut sistemin dünyamızı mahkûm ettiği adaletsizlik, acı ve yıkımlara boyun eğmekten memnun olmayan herkes için tek seçenek gibi görünüyor.

ÖZET

- Küresel hareketin kapitalizm eleştirisi içinde saklı olan değerler: Adalet, verimlilik, demokrasi ve sürdürülebilirliktir;

- Bu değerler, Polanyi'nin tanımladığı anlamda bir piyasa ekonomisiyle –yani, kendi kendini düzenleyen bir iktisadi sistem– uyuşmaz;

- Piyasayı insancıllaştırmaya yönelik en yaygın destek gören stratejilerden (örneğin piyasa sosyalizmi ve daha fazla regüle edilmiş bir kapitalizm versiyonu) hiçbirinin işe yaraması olası değildir;

- Demokratik biçimde planlanmış –belki de Pat Devine'ın müzakere edilmiş koordinasyon modeline paralel– bir sosyalist ekonomi, anti-kapitalist hareketin değerlerini hayata geçirmek konusunda en güzel umudu sunuyor;

- Hem kendi başlarına arzu edilir olan hem de sermayenin mantığına meydan okuyan reformlara dair bir program geliştirmek mümkündür: Bu talepler, esas olarak ulus devlete yöneltiliyor olsalar da, yalnızca uluslararası bir hareketin bir parçası olarak görüldükleri takdirde peşinden gidilmeye değerdir ve ancak kitle mücadelesi sonucunda elde edilebilirler;

- Bu tür değişiklikler için girişilen mücadele büyük olasılıkla sermayeden benzer bir direnişle karşılaşacak ve anti-kapitalist hareketi elde ettiği mevzileri terk etmekle var olan sisteme yönelik devrimci bir meydan okumaya girişme arasında bir seçimle karşı karşıya bırakacaktır.

SONSÖZ

Küreselleşme, W. B. Gallie'nin özünde karşı çıkılan bir kavram dediği şeye güzel bir örnektir.[1] Küreselleşme kavramına iki boyutta itiraz edilmektedir: Açıklayıcı ve Normatif. Yani, hem küreselleşmenin doğası ve ulaştığı boyut hakkında, hem de *1066 and All That*'te* ifade edileceği haliyle onun "İyi Bir Şey" olup olmadığına dair bir tartışma sürüp gitmektedir. Bir boyutta benimsenen bir konumun diğer boyutta benimsenen konumla örtüşmesi şart değildir. Örneğin anti-kapitalist hareket içinde yer alan pek çok kişi küreselleşmeye dair uç noktadaki olgusal iddialardan bazılarını kabul etmesine karşın, onu ahlâki ve siyasal açıdan mahkûm etmektedir.[2]

Öncelikle küreselleşmenin açıklayıcı boyutunu ele alacak olursak, sınırları ortadan kaldıracak ve ulus devletleri önemsiz kılma eğiliminde olan bir küresel, ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme doğrultusunda geri dönülmez bir değişimin gerçekleşmiş olduğu iddiasıyla karşılaşırız. Bu, hem Ken Ohmae gibi küreselleşme destekleyicileri hem de Noreena Hertz gibi küreselleşme eleştiricileri tarafından öne sürülen bir iddiadır. Özellikle destekleyiciler arasında güçlü bir teleoloji eğilimi, yani küreselleşmeyi dünyanın kaçınıl-

* 1930 yılında W. C. Sellar ve R. J. Yeatman tarafından yayımlanan ve zamanın İngiliz okullarında tarihin nasıl öğretildiğini alaycı bir biçimde ele alan kitap [ç.n.].

maz olarak gittiği bir son durum olarak sunma eğilimi vardır. Üçüncü Yol taraftarları, küreselleşmeye karşı çıkmanın havaya direnmek kadar ahmakça olduğunu ileri sürmeye eğilimlidir (iklim değişikliklerine neden olan insan eylemlerini göz önünde bulundurduğunuzda o kadar da iyi bir analojiymiş gibi görünmüyor). David Held, Anthony McGrew ve çalışma arkadaşlarının çok daha nüanslı ve iyi hazırlanmış analizi bile küreselleşmeyi aşkın-tarihsel bir süreç olarak betimler.[3]

Öte yandan küreselleşmeye kuşkuyla yaklaşanlar onu, hiç de kaçınılmaz olmayan ve tersine çevrilebilir bir süreç olarak değerlendirmektedir. Çeşitli siyasal perspektiflerden yazan araştırmacılar (örneğin, devrimci soldan Chris Harman, geleneksel sosyal demokrasiden Paul Hirst ve Grahame Thompson, liberal enternasyonalizmden Robert Giplin, ve muhafazakâr sağdan Niall Ferguson) geçtiğimiz kuşaktaki küresel ekonomik entegrasyon trendinin, belki yirminci yüzyılın ilk yarısı değil ama on dokuzuncu yüzyıl sonuyla kıyaslandığında o kadar da çarpıcı görünmediğine işaret etmişlerdir.[4] On dokuzuncu yüzyıl sonunda uluslararası ticaret ve yatırım, milli gelir bağlamında o kadar yüksek seviyeye ulaşmıştı ki, bu seviye ancak son çeyrek yüzyılda yeniden yakalanabildi. Aslında buradaki argüman, çağdaş ekonomik küreselleşmenin daha önce görülmemiş, yeni bir şey olmadığını ve aynı şekilde devam etmeyebileceğini ima etmektedir.

Seçkin iktisat tarihçisi Harold James, "küreselciliğin iki savaş arası dönemde çöküşü"nün sunduğu tarihsel örnekten hareketle, Seattle protestocularının kapitalist küreselleşmeye yönelttikleri meydan okumaya tepki göstermiştir. James, 1930'ların başında dünya ekonomisinde meydana gelen parçalanmanın (ki buna geride bıraktığımız on yıldaki paniklerle ciddi benzerlikler taşıyan finansal istikrarsızlık neden olmuştur), ilk küreselleşme dalgasının (1870-1914) yol açtığı sorunların milliyetçi tepkide siyasal ifadesini bulmasını sağlayacak koşulları yarattığını ileri sürer. Bu milliyetçi tepki içinde korumacılık, göçmenlere yönelik sınırlamalar, ve tabii ki Almanya'da Nasyonal Sosyalizm ile Sovyetler

Birliği'nde Stalinizm gibi otarşik rejimler sayılabilir. "Milliyetçilik Çağı", "Sermaye Çağı"nın yerini almış ve korkunç bir dünya savaşına yol açmıştır. Liberal enternasyonalizm perspektifinden küreselleşmeye yöneltilen güçlü çağdaş tepkiyi değerlendiren James, bu yaklaşımın entelektüel tutarlılıktan ve 1930'larda özellikle Beş Yıllık Sovyet Planları tarafından sunulan ve görünüşe bakılırsa başarılı da olan türden alternatif ekonomik modellerden yoksun olduğunu iddia eder. Ve şu sonuca varır: "Bu iki özelliğin yokluğu, (...) sarkacın küreselliken geri dönüşünün niçin bu kadar yavaş olduğunu açıklar. Ama niçin geri gelmeyeceğini açıklamaz ve açıklayamaz."[5]

James'in bu tarihsel kıyaslaması bizi doğruca küreselleşme hakkındaki tartışmanın normatif boyutuna götürür. James, küreselleşme karşısındaki çağdaş muhalefeti, kaçınılmaz biçimde milliyetçi olmak zorundaymış gibi sunar: "Şu anda, göçe karşı bir düşmanlık (emek piyasasıyla ilgili kaygılardan dolayı), sermaye kontrolüne yönelik bir inanç (finans sektöründen kaynaklanan şoklardan sakınabilmek için) ve küresel ticarete yönelik bir kuşkuculuk üzerine kurulu bir anti-küreselci koalisyonun başlangıcı söz konusu."[6] Kuşkusuz günümüzde çağdaş küreselleşme biçimlerine karşı milliyetçi muhalefet vardır. Malezya'dan Mahatir Mohamed ve Zimbabve'den Robert Mugabe gibi Üçüncü Dünya liderleri, son yıllarda Washington Konsensüsü'nün milliyetçi eleştiricileri olarak ortaya çıkmıştır. 1997-1998'deki Asya krizi sırasında Mahatir, sermaye kontrollerini yeniden yürürlüğe koymuş ve böylelikle Malezya ekonomisi krizi görece daha kolay bir biçimde atlatmıştır. Mugabe'nin neoliberalizme muhalefeti ise çok daha oportünistçedir: Sömürgecilik karşıtı retoriğe dönmesi esas olarak, 1990'ların başında kendi hükümetinin IMF ısrarıyla uyguladığı yapısal ayarlama politikalarının ateşlediği toplumsal ve siyasal isyana bir yanıt niteliği taşıyordu. Kuzey'de de küreselleşmeye muhalif milliyetçiler vardır: Örneğin İkinci Bölüm'de ele aldığım ve Avrupa faşizmi ile ABD'de popülist sağın temsil ettiği gerici anti-kapitalizm fenomeni.

Bununla birlikte, –yanlış bir biçimde– küreselleşme karşıtı denilen hareketin milliyetçi olduğunu iddia etmek saçmadır. Uluslararası karakterinden ayrı olarak hareket, sığınma ve mülteciler konusunda resmi konsensüsün oldukça solunda bir yerdedir. Uluslararası anlaşmaları sık sık askıya alan ve sınırlarını başka ülkelerden gelen protestoculara kapatanlar, şirket küreselleşmesine sıkı sıkıya bağlı hükümetlerdir. Şubat 2002'de Porto Alegre II'de benimsenen Sosyal Hareketlerin Çağrısı, "tüm göçmenler için serbest dolaşım hakkı, fiziki bütünlük hakkı ve hukuki statü" talep etmektedir. Anti-kapitalist hareketin ulusal egemenliğin yeniden güçlendirilmesini isteyen reformist kanadında yer alanlar bile, bu talebi, daha az hiyerarşik ve daha çoğulcu bir dünya sistemine doğru bir adım olarak görme eğilimindedir. Bu yüzden Daniel Bensaid, anti-kapitalist hareketi "enternasyonalist bir yenilenme" olarak tanımlamakta haklıdır:

> İkinci ya da Üçüncü Enternasyonal'le kıyaslandığında yirmi birinci yüzyıl enternasyonalizmi, derhal gerçek bir dünyasal boyut koyar ortaya. Dünyanın genel olarak metalaştırılması ve özelleştirilmesine yanıt olarak bu enternasyonalizm, kendinden öncekilere göre daha geniş, coğrafi açıdan daha çeşitli ve aynı zamanda da daha karmaşıktır. Kültürleri birleştirmek ve işçilerin geleneksel hareketine indirgenemeyecek çeşitli aktörleri bir araya toplamak zorundadır: Feminist, ekolojik ve kültürel hareketler, gençlik mücadeleleri ve sendikalar. Yirminci yüzyılın travmatik deneyimlerinden güçlükle sıyrılan enternasyonalizm, ihtiyatlı bir biçimde ortaya çıkmaktadır [*avec prudence*]. Çünkü ezilenlerin siyaseti, "Aşırılıklar Çağı"nın biriktirdiği hayal kırıklıkları ve yenilgilerden muaf değildir.[7]

Bensaid'in sözünü ettiği ihtiyatlılık yeterli değildir. Bu, kapitalist küreselleşme karşıtı hareketin ideolojik bir boşluk içinde geliştiği olgusunu yansıtır. Ancak gerçekte bu hareket, tam da Bensaid'in bahsettiği yenilgi ve hayal kırıklıkla-

rı ve liberal kapitalizmin 1989 sonrasındaki açık zaferinin yarattığı, yapay bir biçimde homojenleştirilmiş bir entelektüel iklim içinde gelişmiştir. Bu yüzden harekete isim vermekle ilgili bir kafa karışıklığı söz konusudur. Ayrıca kitap boyunca vurguladığım stratejiler ve alternatiflere dair dikkat çekici belirsizlikler de bununla bağlantılıdır. Bensaid, Porto Alegre II'nin "konsensüse dayalı ilk küreselleşme karşıtı dalganın doruk noktası olduğunu" ileri sürer. "11 Eylül 2001'de New York'a düzenlenen saldırılardan beri meydana gelen olaylar, (...) liberal küreselleşme karşısındaki direniş hareketinin merkezinde –birliği bozacak kadar ileri gitmemekle birlikte– ciddi gerilimler yaratan siyasal içerimleri olan soruları gündeme getirmiştir."[8] Ben bu soruları, kapitalist üretim biçiminin varlığına meydan okuyan bir mantığa sahip bir hareketi daha da geliştirecek bir şekilde ele almaya çalıştım. Sonuçta vardığım nokta, bu hareketin yalnızca, temel üretim kaynaklarının toplumsal mülkiyetine ve demokratik planlamaya dayanan yeni bir küresel iktisadi sistem kuracak devrimci bir dönüşüm aracılığıyla başarılı olabileceğidir.

Son olarak böyle bir dönüşümün hayata geçirmeye çalışacağı değerler meselesine dönmek istiyorum. Egemen söylem içinde sürekli olarak "değerler"e başvurulur. 11 Eylül sonrasında yanılgıya düşerek anti-kapitalist hareketin çöküşü olduğuna inandığı şeyi kutlarken *Financial Times*, "11 Eylül'den beri ABD ve öteki batılı sanayileşmiş ülkelerin temelinde yatan değerlere yönelik esaslı saldırılarda keskin bir istek azalması" gözlendiğini iddia ediyordu.[9] Tahminen bu değerler, "terörle savaş"ta sürekli başkahraman olarak betimlenen "uygar dünya"yı tanımlayan değerlerdir. George W. Bush Nisan 2002'de Filistin halkına şöyle seslenmişti: "Herkes bir seçim yapmak zorunda; ya uygar dünyaylasınız ya da teröristlerle."[10]

"Terörle mücadele" adına İsrail Savunma Güçleri'nin Batı Şeria ve Gazze'de gerçekleştirdiği ölüm ve yıkımı izlerken dünya genelinde pek çok kişi, Gandhi'nin kendisine Batı uygarlığı hakkında ne düşündüğü sorulduğunda verdiği

meşhur yanıtı hatırlamış olmalı: "Olsa, iyi olurdu." Ancak bazıları resmi açıklamaları ciddiye alıp söz konusu "uygar değerler"in (Batılı liberal kapitalist toplumların değerlerinin) ne olduğuna kafa yorabilir. Bu değerlere en belirgin adaylar, Büyük Fransız Devrimi'nin sloganlarıdır: Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ya da bizim şimdilerde tercih ettiğimiz haliyle dayanışma. Ne var ki bunlar da esas olarak tartışmalı kavramlardır.[11] Çağdaş siyaset felsefesi içinde Robert Nozick gibi Yeni Sağ'dan kuramcılar, John Rawls gibi eşitlikçilerin sunduğu temel liberal değerler yorumuna şiddetle karşı çıkmışlardır. Bush yönetiminin savaş dürtüsünün temelinde yatan Washington Konsensüsü ideolojisi olarak neoliberalizm, söz konusu değerlerin, son derece seçmeci bir biçimde hayata geçirilişini gözler önüne serer. Neoliberalizm, özgürlüğü, satın alma ve satma hakkına; eşitliği hukuki bir biçime indirgerken, dayanışmayı özelleştirilmiş bireycilik olarak parçalara ayırır ve tüm insanların arzularını gerçekleştirmek ve hedeflerinin peşinden koşmak için bağımlı olduğu dünyayı tehdit eder. Anti-kapitalist hareket ise oldukça radikal ve farklı bir özgürlük, eşitlik ve dayanışma yorumu sunar. Bu yoruma göre söz konusu değerlerin hayata geçirilmesi sadece ve sadece küresel kapitalizme karşı olarak ve –bence– onu yerinden ederek mümkündür. Dünyayı ve onun üzerinde yaşayanların kaderini kolektif ve demokratik bir projeye bağlayan gerçek bir evrensel kurtuluş sunmak suretiyle modernliğin gerçek vaadini içinde barındıran, anti-kapitalist harekettir. Bugün, her zamankinden daha fazla kazanmamız gereken bir dünya var.

NOTLAR

GİRİŞ

1. F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, 1992). Fukuyama'nın tezinin eleştirisi ve yarattığı tartışmalar için bkz. A. Callinicos, *Theories and Narratives* (Cambridge, 1995), Bölüm 1.

2. Bu argümanın yakın tarihli bir eleştirisi için bkz. S. Zizek, *Did Somebody Say Totalitarianism?* (Londra, 2001).

3. Bkz. R. Broad ve J. Cavanaugh, "The Death of the Washington Consensus", içinde W. Bello vd. (der.), *Global Finance* (Londra, 2000), s. 84.

4. S. George, "A Short History of Neo-liberalism", a.g.e., s. 27.

5. Bu esas olarak Üçüncü Dünya perspektifinden anlatılan bir hikâyedir. W. Bello vd., *Dark Victory: The United States and World Poverty* (2. baskı, Londra, 1999).

6. Bkz. özellikle P. Gowan, *The Global Gamble* (Londra, 1999).

7. J. R. Arthur, *The Selling of 'Free Trade'* (Berkeley ve Los Angeles, 2000).

8. A. Callinicos, *Against the Third Way* (Cambridge, 2001).

9. P. Anderson, "Renewals", *New Left Review*, (II) 1 (2000), s. 17. Gilbert Achcar'ın ölçülü Perry Anderson eleştirisi için bkz. "*The Historical Pessimism*", International Socialism (2) 88 (2000).

10. Karş. M. Wolf, "In Defence of Global Capitalism", *Financial Times*, 8 Aralık 1999 ve F. Rouleau, "L'Ennemi, est-ce la 'mondialisation' ou le capitalisme?", *Lutte Ouvrière*, 3 Aralık 1999.

11. J. Harding, "Globalization's Children Strike Back", *Financial Times*, 11 Eylül 2001. Daha olumlu bakan araştırmalar için örneğin bkz. A. Starr, *Naming the Enemy: Anti-Corporate Movements Confront Globalization* (Londra, 2000) ile E. Bircham ve G. Charlton (der.), *Anti-Capitalism: A Guide to Movement* (Londra, 2001). Daniel Bensaid, Encyclopedia Universalis'te çıkacak hoş bir değerlendirme yazdı: "Le Nouvel internationalisme" (2002).

12. M. Rupert, *Ideologies of Globalization* (Londra, 2000), ss. 15 ve 70.

13. "Testimonies of the First Day", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatisata Reader* (New York, 2002), s. 216.

14. Subcommandante Marcos, "*The Fourth World War has Begun*", a.g.e., s. 273.

15. J. Lloyd, *The Protest Ethic* (Londra, 2001), ss. 38-39.

16. A. Pettifor, "*The Economic Bondage of Debt - and the Birth of a New Movement*", New Left Review, (I) 230 (1998).

17. Bkz. P. Bond, "Their Reforms and Ours", içinde Bello vd. (der.), *Global Finance* ve R. Wade, "Showdown at the World Bank", *New Left Review* (II) 7 (2001). Bu tartışmalarla ilgili liberal enternasyonalist perspektifler için bkz. R. Giplin, *The Challange of Global Capitalism* (Princeton, 2000) ve H. James, *The End of Globalization* (Cambridge MA, 2001). Stiglitz özellikle IMF'ye yönelik eleştirisini *Globalization and Its Discontents* (Londra, 20002) kitabında ortaya koydu.

18. J. Wolfreys, "Class Struggles in France", *International Socialism*, (2) 84 (1999).

19. L. Boltanski ve E. Chapiello, *Le Nouvel esprit de capitalisme* (Paris, 1999), özellikle III. Kısım.

20. J. Baudriallard, *The Illusion of the End* (Cambridge, 1994), s. 81.

21. G. Debord, *The Society of the Spectacle* (Detroit, 1970).

22. Boltanski ve Chapiello, *Le Nouvel esprit de capitalisme*, s. 548. Boltanski ve Chapiello, oldukça tuhaf bir biçimde Bourdieu'yü -her ne kadar bu kavram onun düşüncesinde önemli bir yer tutsa da- sahicilik eleştirisiyle ilişkilendirerek devam ediyorlar: bkz. a.g.e., ss. 549-550 ve s. 769, n. 39.

23. Örneğin bkz. J. Baudrillard, *Simulations* (New York, 1983): Situationist analiz sayfa 54'te açıkça reddedilmiştir.

24. R. Rorty, *Achieving Our Country* (Cambridge MA, 1998), ss. 73-107.

25. Özellikle bkz. S. Zizek, *The Ticklish Subject* (Londra, 1999).

26. N. Klein, *No Logo* (Londra, 2000), ss. 122, 124.

27. N. Klein, "Reclaiming the Commons", *New Left Review*, (II) 9 (2001), s. 87.

28. S. George, "Que faire à present?", ilk Dünya Sosyal Forumu'na sunulan bildiri, Porto Alegre, 15 Ocak 2001.

29. İkinci Dünya Sosyal Forumu'ndaki konuşma, Porto Alegre, 1 Şubat 2002.

30. R. Falk, "The Making of Global Citizenship", içinde J. Brecher vd. (der.), *Global Visions* (Boston, 1993), s. 39.

31. G. Arrighi vd. *Anti-Systemic Movements* (Londra, 1989).

32. İkinci Dünya Sosyal Forumu'ndaki konuşma, Porto Alegre, 2 Şubat 2002. Bu tür eylemciliğin gelişimi -her ne kadar son zamanlardaki güzergahını tahmin edememiş olsa da- Paul Ginsborg'un *Italy and its Discontents* (Londra, 2002) adlı kitabının ana temalarından biridir.

33. M. Cooper, "Street Fight in Seattle", *The Nation*, 20 Aralık 1999 (online versiyonu).

34. "Porto Alegre II: Call of the Social Movements", 4 Şubat 2002, www.resist.org.

35. *Financial Times*, 6 Ekim 2001. Bu dizinin sonuç yazısı da benzer bir kötümserlik ortaya koyar (aslında gazetede sadece dizinin iki parçası yayımlandı; ama www.specials.ft.com/countercap adresinde tamamı bulunabilir): J. Harding, "Clamour against Capitalism Stilled", a.g.y., 10 Ekim 2001.

36. Lloyd, *Protest Ethic*, ss. 66-67.

37. Tarık Ali, *The Clash of Fundamentalisms* (Londra, 2002) adlı kitabında bu tür bir illüzyonun güçlü bir eleştirisini sunar.

38. *Financial Times*, 18 Mart 2002.

39. C. Serfati, *La Mondialisation armée* (Paris, 2001).

40. G. Monbiot, "World Bank to West Bank", *Guardian*, 9 Nisan 2002.

41. Ayrıca Chris Harman'ın yol gösterici analizine de borçluyum: "Anti-Capitalism: Theory and Practice", *International Socialism*, (2) 88 (2000).

1. BÖLÜM: KAPİTALİZM DÜNYAYA KARŞI

1. N. Hertz, *The Silent Takeover*, (Londra, 2001), s. 10.

2. *Financial Times*, 1 Kasım 2001.

3. *Independent*, 30 Kasım 1999.

4. Örneğin bkz. A. Sen, *Developments as Freedom* (Oxford, 1999).

5. *Guardian*, 18 Ocak 2002. Daha fazlası için bkz. A. Callinicos, *Equality* (Cambridge, 2000).

6. M. Weisbrot vd. "The Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress", 18 Ağustos 2001, www.cepr.net, ss. 1-2.

7. J. Weeks, "Globalize, Globa-lize, Global Lies: Myths of the World Economy in the 1990s", içinde R. Albritton vd., *Phases of Capitalist Development* (Houndmills, 2001), ss. 272-273. Dünya Bankası'ndan William Easterly bile, "büyümede düşüş değil hızlanma yaratması gereken" neoliberal "politika reformları"na rağmen gelişmekte olan ülkelerde kişi başına büyüme oranının 1960-1979 arasında yılda yüzde 2.5'ten 1980-1999 arasında yüzde sıfıra düştüğünü itiraf etmiştir: "The Lost Decades: Developing Countries' Stagnation in Spite of Policy Reform", *Journal of Economic Growth*, 6 (2001), s. 154.

8. J. Stiglitz, "Lessons from Argentina's Debacle", *Sand in the Wheels*, 113, 16 Ocak 2002, www.attac.org.

9. *Financial Times*, 2 Ocak 2002.

10. Farklı kapitalizm çeşitleri arasındaki bir dünya-tarihsel mücadele görüşü şu kitapta etkileyici bir biçimde ortaya konmuştur: M. Albert, *Capitalism against Capitalism* (Londra, 1993).

11. Britanya'daki bu koalisyonun canlı bir betimlemesi için bkz. G. Monbiot, *Captive State* (Londra, 2000).

12. Walter Benjamin, Gilles Deleuze, Pierre Macherey ve Raymond Williams gibi diğer radikal kültür kuramcıları, Romantik yaratıcı bir birey olarak sanatçı görüşüne Adorno ve Horkheimer'dan belki de daha az bağlandılar. Bu isimler, sanat ve edebiyatı üretim süreçleri olarak tasavvur etmekte güçlük çekmediler belki; ama kafalarında *Biri Bizi Gözetliyor* ya da *Kim Beş Yüz Milyar İster?* gibi bir şey de kuşkusuz yoktu.

13. Subcommandante Marcos, "The Fourth World War has Begun", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002), s. 275.

14. W. Bello vd., "Notes on the Ascendancy and Regulation of Speculative Capital", içinde Bello vd. (der.), *Global Finance* (Londra, 2000), s. 4. G. Duménil vd., *Une nouvelle phase de capitalisme?* (Paris, 2001) adlı eserde finansal kapitalizmin önemine ilişkin ilginç bir tartışma vardır.

15. Heikki Patomaki, *Democratizing Globalization* (Londra, 2001) adlı eserde bu durumun özellikle sistematik bir ifadesini ortaya koymuştur.

16. J. Grahl, "Globalized Finance", *New Left Review*, (II) 8, (2001), s. 31.

17. A.g.e., s. 34. Clinton yönetiminin tahvil piyasasıyla sürtüşmesi A. Callinicos, *Against the Third Way* (Cambridge, 2001) adlı eserde bulunabilir: s. 23-26.

18. Grahl, "Globalized Finance", s. 40-41.

19. C. Harman, " Beyond the Boom", *International Socialism* (2) 90 (2001) ve R. Brenner, The Boom and the Bubble (Londra, 2002).

20. K. Marx, *Capital*, III (Harmondsworth, 1981), s. 969 (çeviri değiştirildi).

21. "Kısmen" diyorum çünkü finans piyasaları aynı zamanda Bretton Woods sisteminin çöküşünün bir sonucu olarak da güç kazandı. Bu, bağımsız ekonomik nedenleri olan (ABD'nin Japonya ve Almanya karşısındaki rekabet edebilirliğinin azalması); ama finans piyasalarının bu nedenlerden birinde, örneğin farklı ülke paraları lehine ya da aleyhine spekülasyon yaparak (önce dolar ve sterlin, sonra yen ve Alman markı için) rol oynadığı bir süreçti. Bir değerlendirme için bkz. F. Block, *The Origins of International Economic Disorder* (Berkeley ve Los Angeles, 1977).

22. P. Gowan, *The Global Gamble* (Londra, 1999).

23. S. Damodaran, "Capital Account Convertibility", içinde Bello vd. (der.), *Global Finance*.

24. Patomaki, *Democratizing Globalization*, s. 31.

25. R. Blackburn, "The Enron Debacle and the Pension Crisis", *New Left Review*, (II) 14 (2002), s. 29. Aynı zamanda bkz. W. Greider, "Crime in the Suites", *The Nation*, 4 Şubat 2002.

26. Aktaran Bello vd., "Notes on the Ascendancy and Regulation of Speculative Capital", s. 16.

27. Aktaran R. J. Shiller, *Irrational Exuberance* (Princeton, 2001), s. 172.

28. J. E. Stiglitz ve A. Weiss, "Credit Rationing in Markets with Prefect Information", *American Economic Review*, 71 (1981), s. 409. Dahası, "'et-

kin piyasa' kuramcıları, fiyatların tüm enformasyonu bütünüyle yansıtması için maliyetsiz bilginin yeterli koşul olduğunu belirtiyorlar. (...) Bunun aynı zamanda zorunlu bir koşul olduğunun farkında değiller ama. Bu bir *reductio ad absurdum;* çünkü fiyatlar yalnızca bilginin bir maliyeti olduğunda önemlidir", S. J. Grossman ve J. E. Stiglitz, "Information and Competitive Price Systems", a.g.y., 66 (1976), s. 248. Ayrıca bkz. B. Greenwald vd., "Informational Imperfection in the Capital Market and Macroeconomic Fluctuations", a.g.y., 74 (1984).

29. J. M. Keynes, *The General Theory of Employment Interest and Money* (Londra, 1970), Bölüm 12.

30. M. Kidron, *Western Capitalism since the War* (Harmondsworth, 1970), ve C. Harman, *Explaining the Crisis* (Londra, 1984), Bölüm 3.

31. J. Tobin [1978], "A Proposal for Monetary Reform", ek olarak yeniden basımı Patomaki, *Democratizing Globalization,* ss. 234-240.

32. D. Felix ve R. Sau, "On the Revenue Potential and Phasing in of the Tobin Tax", içinde M. Ul Haq vd. (der.), *The Tobin Tax* (New York, 1996), s. 236. Başkaları daha düşük bir oran tercih ediyorlar: Örneğin Patomaki, yüzde 0.05 ya da 0.1'lik bir oran önerir (*Democratizing Globalization,* s. 141 ve devamı). Tobin, kendi önerdiği vergiye bir yeniden paylaştırma mekanizması olarak bakıyordu - örneğin bkz. Tobin, "Prologue", ul Haq vd., *Tobin Tax,* s. xvi.

33. Tobin, "Proposal", s. 239.

34. Patomaki, *Democratizing Globalization,* s. 220.

35. Dikey/yatay karşıtlığını Robert Brenner'a borçluyum: "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review* (I) 229 (1998), s. 23. Marx'ın *Kapital*'i hakkındaki yorumum ilk olarak *Is There a Future for Marxism?*'de (Londra, 1982) yayımlandı. Ayrıca bkz. R. Rosdolsky, *The Making of Marx's 'Capital'* (Londra, 1977), J. Weeks, Capital and Exploitation (Londra, 1981) ve J. Bidet, *Que faire du Capital?* (Paris, 1985).

36. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Callinicos, *Equality,* özellikle Bölüm 3.

37. "Çokluk"un yaratıcılığı karşısında sermayenin parazitçiliği M. Hardt ve A. Negri'nin *Empire* (Cambridge MA, 2000) kitabı içindeki önemli temalardan biridir.

38. Özellikle bkz. Marx, *Capital,* III, Kısım 3. Üretim güçleri ve ilişkileri ile tarihsel materyalizmin diğer önemli kavramları şu eserlerde ele alınmıştır: L. Althusser ve E. Balibar, *Reading Capital* (Londra, 1970), G. A. Cohen, (Londra, 1970), G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History* (Oxford, 1978) ve A. Callinicos, *Making History* (Cambridge, 1987).

39. Birbirleriyle karşıtlık arz eden bazı Marksist değerlendirmeler için bkz. Harman, *Explaining the Crisis*, P. Armstrong vd., *Capitalism since World War II* (Londra, 1984), G. Duménil ve D. Lévy, *La Dynamique du capital* (Paris, 1996), ve Brenner, "The Economics of Global Turbulence".

40. Bu tartışma için bkz. S. Cullenberg, *The Falling Rate of Profit* (New York, 1994).

41. *Financial Times*, 17 Haziran 1997.

42. Robert Brenner, *The Boom and the Bubble* adlı eserinde bu sürecin ayrıntılı bir analizini sunar. Bu analizin temelinde Ortodoks olmayan bir Marksist kriz kuramı yer alır ve ilk kez "The Economics of Global Turbulence" adlı makalede geliştirilmiştir. Bu yaklaşımı *Historical Materialism*'in 4 ve 5'inci sayılarında (1999) kapsamlı bir şekilde eleştirilmiştir.

43. Brenner, *The Boom and the Bubble*, Bölüm 7.

44. Britanyalı muhalif iktisatçı Wynne Godley bu süreci, 1990'ların sonundan itibaren bir dizi makaleyle aydınlatmıştır: En sonuncusu için bkz. W. Godley ve A. Izurieta, "As the Implosion Begins...?", Temmuz 2001, www.levy.org.

45. *Financial Times*, 3 Ağustos 2001.

46. A.g.y., 23 Ocak 2002.

47. Marksist para ve kredi kuramının eleştirel bir yeniden ifadesi için bkz. M. Itoh ve C. Lapavitsas, *Political Economy of Money and Finance* (Londra, 1999).

48. J. R. McNeill, *Something New Under the Sun* (Londra, 2000), ss. xx ve xxi.

49. Sen, *Development as Freedom*, Bölüm 9.

50. McNeill, *Something New Under the Sun*, ss. 296-297.

51. A.g.e., s. 313.

52. A.g.e., s. 332.

53. F. Engels, *Dialectics of Nature* (Moskova, 1972), ss. 179-180. Engels'in doğayla ilişkisi, en azından bir sosyalist için, *sui generis*'ti: Bir sayfa önce, avlanırken edindiği tilki davranışı gözlemlerini aktarır.

54. Üç yeni harika eser için bkz. P. Burkett, *Marx and Nature* (New York, 1999); J. Bellamy Foster, *Marx's Ecology* (New York, 2000); ve J. Hughes, *Ecology and Historical Materialism* (Cambridge, 2000).

55. Stalinizmin Marksist yorumları için, muazzam bir literatür içinde bkz. L. D. Trotsky, *The Revolution Betrayed* (New York, 1970), T. Cliff, *State Capitalism in Russia* (gözden geçirilmiş baskı, Londra, 1988) ve A. Callinicos, *The Revenge of History* (Cambridge, 1991).

56. P. McGarr, "Why Green is Red", *International Socialism*, (2) 88 (2000).

57. M. Davis, *Late Victorian Holocausts* (Londra, 2001): Alıntılar s. 15 ve 288'den. Davis ayrıca doğal süreçlerle kapitalist kalkınma modeli arasındaki yıkıcı etkileşimi de incelemiştir: *Ecology of Fear* (New York, 1998).

58. Örneğin Easter Adası uygarlığının yükselişi ve çöküşü için bkz. Clive Ponting, *A Green History of the World* (Harmondsworth, 1993), ilk bölüm.

59. S. George, "Que faire à present?", birinci Dünya Sosyal Forumu'na sunulan bildiri, Porto Alegre, 15 Ocak 2001.

60. George W. Bush, "Address to a Joint Session of Congress and the American People", 20 Eylül 2001, www.whitehouse.gov. Bkz. A. Giddens, *The Third Way* (Cambridge, 1998), ss. 70-78.

61. T. L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree* (Londra, 2000); s. 464.

62. *Financial Times*, 18 Şubat 2002.

63. P. Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers* (Londra, 1989), ss. 665-666. Bu eserin akıllıca yapılmış çağdaş bir eleştirisi için bkz. J. S. Nye, Jr, *Bound to Lead* (New York, 1991).

64. P. Kennedy, "The Eagle Has Landed", *Financial Times*, 2 Şubat 2002.

65. Hardt ve Negri, *Empire*, ss. xii ve 190. Bu eserin eleştirisi için bkz. A. Callinicos, "Toni Negri in Perspective", *International Socialism*, (2) 92 (2001).

66. T. Negri, "Ruptures dans l'empire, puissance de l'exode", 27 Ekim 2001, *Multitudes* ile röportaj, 7 (online versiyonu), multitudes-infos@samizdat.net.

67. Örneğin bkz. D. Held, A. McGrew vd., *Global Transformations* (Cambridge, 1999) ve eleştirisi için bkz. Callinicos, *Against the Third Way*, Bölüm 3.

68. R. Cooper [2002], "Reordering the World", www.fpc.org.uk ve www.observer.co.uk.

69. Tacitus, *Agricola*, 30.

70. C. Johnson, *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (New York, 2000), ss. 205 ve 213.

71. A.g.e., ss. 8 ve 33.

72. A.g.e., s. 224.

73. Bkz. A. Callinicos vd., *Marxism and the New Imperialism* (Londra, 1984); A. Callinicos, "Periodizing Capitalism and Analysing Imperialism", içinde Albritton vd. (der.), *Phases of Capitalist Development*; ve A. Callinicos, "Marxism and Global Governance", içinde D. Held ve A. McGrew (der.), *Governing Globalization* (Cambridge, 2002).

74. Bu sürecin tarihsel bir değerlendirmesi için bkz. E. J. Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875* (Londra, 1975) ve *The Age of Empire* 1875-1914 (Londra, 1987).

75. Örneğin bkz. G. Arrighi, "World Income Inequalities and the Future of Socialism", *New Left Review*, (I) 189 (1991).

76. M. Mann, "Globalization and September 11", *New Left Review*, (II) 12 (2001), s. 54.

77. Üçüncü Dünya'nın kalkınması üzerine üç eleştirel Marksist perspektif için bkz. R. Brenner, "The Origins of Capitalist Development", *New Left Review*, (I) 104 (1977), N. Harris, *The End of the Third World* (Londra, 1986) ve C. Harman, "Where is Capitalism Going?", II, *International Socialism*, (2) 60 (1993).

78. Örneğin bkz. C. Harman, "The State and Capitalism Today", *International Socialism*, (2) 51 (1991) ve W. Bonefeld (der.), *The Politics of Europe* (Houndmills, 2001).

79. Örneğin bkz. P. Gowan, "The Euro-Atlantic Origins of NATO's Attack on Yugoslavia", içinde T. Ali (der.), *Masters of the Universe* (Londra, 2000).

80. S. P. Huntington, "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 1999 (online edisyon), www.foreignpolicy2000.org.

81. C. Rice, "Campaign 2000 - Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2000 (online edisyon), www.foreignpolicy2000.org.

82. Aktaran Johnson, *Blowback*, s. 217.

83. Huntington, "The Lonely Superpower". Perry Anderson, Clinton ile oğul Bush yönetimleri arasındaki sürekliliklere dikkat çeker: "Testing Formula Two", *New Left Review*, (II) 8 (2001).

84. Z. Brezezinski, *The Grand Chessboard* (New York, 1997).

85. Ayrıca bkz. J. Rees, "Imperialism: Globalization, the State and War", *International Socialism*, (2) 93 (2001), ve D. Bensaid, "Dieu, que ces guerres son saintes!", *ContreTemps*, 3 (2002).

86. "The President's State of the Union Address", 29 Ocak 2002, www.whitehouse.gov.

87. J. Bolton, "Beyond the Axis of Evil", 6 Mayıs 2002, www.state.gov.

88. N. Lehmann, "The Next World Order", The New Yorker, 1 Nisan 2002 (online edisyon), www.newyorker.com.

89. *Guardian*, 8 Mart 2002.

90. W. M. Arkin, "Secret Plan Outlines the Unthinkable", *Los Angeles Times*, 10 Mart 2002.

91. Amerika Birleşik Devletleri Uzay Komutanlığı, *Vision for 2020*, Şubat 1997, www.spacecom.af.mil/usspace.

92. Ekonomik ve askeri küreselleşme arasındaki ilişkiye dair daha gelişkin bir analiz için bkz. C. Serfati, *La Mondialisation armée* (Paris, 2001).

2. BÖLÜM: ÇEŞİTLİLİK VE STRATEJİLER

1. Bu kavrama sıcak bakan bir değerlendirme için bkz. R. Sayre ve M. Löwy, "Figures of Romantic Anti-Capitalism", *New German Critique*, 32 (1984). Bu alt bölümde tartışılan ırkçı ve otoriter eğilimli popülizmden ayrı olarak, daha açık bir biçimde ortaya konmuş muhafazakâr bir küreselleşme eleştirisi -örneğin- John Gray tarafından kaleme alınmıştır. Soros, Stiglitz ve diğerlerinin Washington Konsensüsü'ne yönelik eleştirilerini paylaşan Gray, Marksizm gibi neoliberalizmin de, evrensel bir uygarlık empoze etmek için uğraşan Aydınlanma akılcılığının bir versiyonu olduğunu ileri sürer: *False Dawn* (Londra, 1999). Daha ilginç bir başka muhafazakâr küreselleşme eleştirisi sunan isim Edwark Luttwak'tır: *Turbo-Capitalism* (Londra, 1999).

2. Z. Sternhell, *Ni droite ni gauche* (3. Baskı; Brüksel, 2000), s. 138.

3. M. Rupert, *Ideologies of Globalization* (Londra, 2000), s. 95; bkz. a.g.e., Bölüm 5.

4. A.g.e., s. 97. Ne var ki ideolojiler genellikle müphemdir. Rupert'in belirttiği üzere, küreselleşme karşıtı popülizm, kendisini bazen daha yapısal

ve kozmopolit bir eleştiriye de yönlendirebilir: a.g.e., Bölüm 6. Sternhell'in çalışmasının ana temalarından biri, Fransız faşizminin liderlerinin büyük ölçüde -zaman zaman sola geri dönen- hayal kırıklığına uğramış solcular olmasıdır: Fransa'daki ilk faşist hareketi kuran ve Belsen'de Nazizmin bir kurbanı olarak ölen eski sendikacı Georges Valois örneği için bkz. *Ni droite ni gauche*, Bölüm III.

5. Sternhell, *Ni droite ni gauche*, s. 139.

6. H. A. Turner, Jr, *German Big Business and the Rise of Hitler* (New York, 1985), s. 76.

7. A. Callinicos, "Plumbing the Depths: Marxism and the Holocaust", *The Yale Journal of Criticism*, 14 (2001).

8. K. Marx ve F. Engels, *The Communist Party Manifesto* (Londra, 1998), s. 70.

9. N. Hertz, *The Silent Takeover* (Londra, 2001), s. 10.

10. N. Hertz, "Trojan Horse at the Feast of Globalization", *Observer*, 10 Şubat 2002.

11. Hertz, *The Silent Takeover*, s. 11.

12. A.g.e., ss. 188, 204 ve 212.

13. Bu noktayı Sam Ashman'a borçluyum. Bu tezin eleştirisi için bkz. L. Weiss, *The Myth of the Powerless State* (Cambridge, 1998).

14. R. Cowe, "The Respectable Face of Anti-Capitalism", Observer, 6 Mayıs 2001.

15. R. Tomkins, "When Caring is a Good Investment", *Financial Times*, 5 Ekim 2001.

16. J. Harding, "Feeding the Hands That Bite", 15 Ekim 2001, www.specials.ft.com/countercap.

17. D. James, "Fair Trade, Not Free Trade", içinde K. Danaher ve R. Burbach (der.), *Globalize This!* (Monroe, ME, 2000), s. 189. Ayrıca bkz. D. Ransom , *The No-Nonsense Guide to Fair Trade* (Londra, 2001).

18. C. Hines, *Localization: A Global Manifesto* (Londra, 2000), s. viii.

19. G. Monbiot, "Land, Genes and Justice", *Imprints*, 3:2 (1998-1999) ve *Captive State* (Londra, 2000).

20. Hines, *Localization*, Kısım 3 (alıntı s. 80'den).

21. K. Marx, *Capital*, I (Harmondsworth, 1976), s. 181, n. 4. Marx'ın en ayrıntılı Proudhoncu iktisat eleştirisi *Grundrisse*'te (Harmonsworth, 1973) bulunabilir; özellikle ss. 115-156 ve 239-250.

22. Hines, *Localization*, s. 263.

23. P. Bond, "Their Reforms and Ours", içinde W. Bello vd. (der.), *Global Finance* (Londra, 2000), ss. 66-67.

24. J. Tobin, "Prologue", içinde M. Ul Haq vd. (der.), *The Tobin Tax* (New York, 1996), s. xiii.

25. W. Bello, "Reforming the WTO is the Wrong Agenda", içinde Danaher ve Burbach (der.), *Globalize This!*, ss. 117-118.

26. H. Patomaki, *Democratizing Globalization* (Londra, 2001), s. 164.

27. K. Malhotra, "Renewing the Governance of the Global Economy", içinde Bello vd. (der.), *Global Finance*, s. 59.

28. S. George, "Clusters of Crisis and a Planetary Contract", *Sand in the Wheels*, 21 Kasım 2001, www.attac.org.

29. Örneğin bkz. A. MacEwan, "Argentine: The IMF Strikes Back", a.g.y., 16 Ocak 2002 ve J. Brecher vd. "Two, Three, Many Argentinas?", 17 Ocak 2002, www.villagepillage.org.

30. S. George, "Que faire à present?", birinci Dünya Sosyal Forumu'nda sunulan bildiri, Porto Alegre, 15 Ocak 2001.

31. Negri'nin düşüncesinin köklerini 1970'lerdeki otonomist harekete dek götüren eleştirel bir analiz için bkz. A. Callinicos, "Toni Negri in Perspective", *International Socialism*, (2) 92 (2001) ve otonomist Marksizmin tarihi için bkz. S. Wright, *Storming Heaven* (Londra, 2002).

32. Otonomizm daha geleneksel anarşizm biçimlerine de dönüşebilmektedir. Bkz. Michael Albert, "Anarchism", içinde E. Bircham ve J. Charlton (der.), *Anti-Capitalism: A Guide to Movement* (Londra, 2001). Ayrıca bkz. D. Graeber, "For a New Anarchism", *New Left Review*, (II) 13 (2002).

33. N. Klein, "The Vision Thing", *The Nation*, 10 Temmuz 2000, (online edisyon), www.thenation.com.

34. Yerli halkların çıkarlarına bu kadar önem verilmesinin, Ocak 1994'teki ayaklanmadan, yani başlangıçtan beri EZLN'nin temel bir stratejisi mi olduğu, yoksa kendi lehlerine olmayan askeri güç dengesine sonradan bir uyum sağlama çabasını mı temsil ettiği tartışma konusudur. EZLN'ye sıcak ama eleştirel bakan iki çalışma için bkz. J. Mancillas,

"The Twilight of the Revolutionaries" ve M . Gonzalez, "The Zapatistas: The Challenges of Revolution in a New Millenium", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002).

35. Subcommandante Marcos, "Of Trees, Crimes, and Odontology", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002), s. 267. Ayrıca Naomi Klein'ın Marcos hakkındaki çarpıcı yazısı: "The Unknown Icon", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002).

36. Subcommandante Marcos, "The Fourth World War Has Begun", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002), s. 283. Bu yazı ilk olarak *Le Monde diplomatique*'te yayımlanmıştı.

37. M. Hardt ve A. Negri, *Empire* (Cambridge MA, 2000), s. 133. Daha fazla bilgi için genel olarak bkz. A.g.e., Bölümler 2.2 ve 2.3.

38. F. Barchiesi vd., "Porto Alegre 2002: The Work of the Multitude", multitudes-infos@samizdat.net.

39. N. Klein, "Masochistic Capitalists", *Guardian*, 15 Şubat 2002.

40. Dünya Sosyal Forumu'ndaki konuşma, Porto Alegre, 4 Şubat 2002.

41. Barchiesi vd., "Porto Alegre 2002".

42. A. Callinicos, *The Anti-Capitalist Movement and the Revolutionary Left* (Londra, 2001) ve D. Bensaid, Les Trotskysmes (Paris, 2002).

43. P. Bond, "Their Reforms and Ours", s. 69.

44. A.g.y., s. 66.

45. J. Petras ve H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked* (Halifax, 2001), Bölüm 8.

46. Bkz. E. M. Wood, "The Uses and Abuses of 'Civil Society', içinde R. Miliband ve L. Panitch (der.), *Socialist Register* 1990 (Londra, 1990).

47. Bkz. Alex de Wall, *Famine Crimes* (Londra, 1997).

48. Bkz. P. Cammack, "Attacking the Poor", *New Left review*, (II) 13 (2002).

49. W. Bello ve N. Bullard, "The Global Conjuncture: Characteristics and Challenges", *Focus on the Global South*, Mart 2001, www.focus-web.org.

50. *Financial Times*, 2 Ağustos 2001.

51. A.g.y., 24 Temmuz 2001.

52. A.g.y., 5 Eylül 2001.

53. A.g.y., 7 Eylül 2001

54. *Le Monde*, 5 Şubat 2002. Ayrıca "L'Autre Monde de Porto Alegre" başlıklı sekiz sayfalık eke de bakınız, *Le Monde*, 27 Ocak 2002.

55. P. H. Gordon, "Liberté! Fraternité! Anxiety!", *Financial Times*, 19 Ocak 2002.

56. Klein, "The Vision Thing".

57. *Il Manifesto*, 3 Ağustos 2001.

58. Sempozyuma çeşitli katkılar için bkz. "After Genoa - What Next?", *Socialist Review*, Eylül 2001.

59. Örneğin bkz. Bello'nun çalışma arkadaşı Nicola Bullard'ın yanıtı: "Bruised, Shaken but Defiant: Some Reflections on What Happened at Genoa", www.focusweb.org.

60. İkinci Dünya Sosyal Forumu'nda yapılan konuşma, 2 Şubat 2002. Bello'nun Afganistan Savaşı'na yönelik ilk tepkisi için bkz. "The American War of War", Aralık 2001, www.focusweb.org.

61. Özellikle bkz. w. Bello vd., *Dark Victory: The US and Global Poverty* (2. Baskı, Londra, 1999).

62. Avrupa'daki ATTAC hareketlerinin Afganistan'daki savaşla ilgili benimsediği konum için bkz. "Contre le terrorisme, la justice et non pas la guerre", 10 Kasım 2001, www.attac.org.

63. T. Negri, "Ruptures dans l'empire, puissance de l'exode", 27 Ekim 2001, *Multitudes*, no. 7, multitudes-infos@samizdat.net.

64. Hines, *Localization*, s. 72.

65. Bir eleştiri için bkz. A. Callinicos, *Against Postmodernism* (Cambridge, 1989), Bölüm 5.

66. D. Filmer, "Estimating the World at Work", WPS1488, 31 Temmuz 1995, www.worldbank.org.

67. A. Callinicos, *The Revolutionary Ideas of Karl Marx* (Londra, 1083), Bölüm 7.

68. Örneğin bkz. G. A. Cohen, *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?* (Cambridge MA, 2000), özellikle Bölüm 6 ve benim bu kitaba ilişkin eleştirel değerlendirmem "Having Your Cake and Eating It", *Historical Materialism*, 9 (2001).

69. *Financial Times*, 1 Mayıs 2002.

70. Bu argümanı destekleyen çok daha esaslı bir analiz için bkz. C. Harman, "The Workers of the World", *International Socialism* (2) 96 (2002). Erik Olin Wright'ın *Class Counts* (Cambridge, 1997) adlı eserindeki özenli çağdaş Amerikan sınıf yapısı analizi, bu analizle açıkça karşıtlık arz eden bazı yönelimler belirler: ABD'deki girişimci ve ücretli orta sınıfların göreli olarak dikkate değer büyümesi. Ancak bana göre bunlar, daha fazla tartışma gerektirmekle birlikte söz konusu argümanı değersizleştirmez.

71. Yapıyla kolektivite arasındaki bu ayrım hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Callinicos, *Making History* (Cambridge, 1987), Bölüm 4 ve 5.

72. Söz konusu literatür için bkz. A. Callinicos, *Equality* (Cambridge, 2000), Bölüm 3.

73. Charlie Kimber'la röportaj, Aralık 1999.

74. K. Moody, "Unions", içinde Bricham ve Charlton (der.), *Anti-Capitalism*, s. 292.

75. Örneğin bkz. M. Hardt, "Today's Badbung", *New Left Review*, (II) 14 (2002), ss. 115-116.

76. C. Harman, "Argentina: Rebellion at the Sharp End of the World Crisis", *International Socialism*, (2) 94 (200) ve "Argentina After the Revolt: What Next?", *Socialist Worker*, 13 Nisan 2002.

77. *Socialist Worker*'daki röportaj, 20 Nisan 2002.

78. "World Social Forum Charter of Principles", www.forumsocialmundial.org.br.

79. Hardt, "Today's Badbung", ss. 114, 117-118.

80. Kurban gittiği tüm müphemlikler ve yanlış kullanımlara rağmen Gramsci'nin düşüncesi, toplumsal dönüşümün siyasal ve ideolojik koşullarına dair en önemli fikir kümelerinden biri olmaya devam ediyor: bkz. *Selecions from the Prison Notebooks* (Londra, 1971).

81. Bkz. A. Callinicos, "Unity in Diversity", *Socialist Review*, Nisan 2002.

3. BÖLÜM: BAŞKA DÜNYALAR HAYAL ETMEK

1. A. Callinicos, *Equality* (Cambridge, 2000). Ayrıca bkz. J. Roemer, *Theories of Distributive Justice* (Cambridge MA, 1996).

2. G. A. Cohen, *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich* (Cambridge MA, 2000), Bölüm 8 ve 9.

3. J. Rawls, *The Law of Peoples* (Cambridge MA, 1999).

4. R. Dworkin, *Sovereign Virtue* (Cambridge MA, 2000).

5. D. Goldrej, *The No-Nonsense Guide to Climate Change* (Londra, 2001), s. 127.

6. C. R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (gözden geçirilmiş baskı, Princeton, 1999), s. 176; genel olarak bkz. a.g.e., Kısım III ve Gözden Geçirilmiş Baskıya Sonsöz.

7. Solda yer alan bazı kişiler kozmopolitan ilkelere, bunların -örneğin 1999'da Yugoslavya'da olduğu gibi- Batı askeri müdahalelerini gerekçelendirmek için kullanılmış olmasından dolayı karşı çıkıyorlar: bkz. D. Chandler, "'International Justice'", *New Left Review*, (II) 6 (2000). Ancak doğru bir öncülden geçersiz bir çıkarım yaparak yanlış bir sonuca ulaşılması, o öncülü reddetmek için geçerli neden değildir. Batı askeri müdahalelerine yönelik başlıca karşı çıkış, bunların ulusal egemenliği ihlal ediyor oluşuyla değil, adil olmayan bir küresel düzeni devam ettirmeleriyle ilgilidir. Yugoslavya olayıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. T. Ali (der.), *Masters of the Universe?* (Londra, 2000).

8. Ayrıca bkz. G. A. Cohen, "Incentives, Inequality, and Community", içinde G. B. Peterson (der.), *The Tanner Lectures on Human Values*, XIII (Salt Lake City, 1992).

9. Daha geniş ölçüde bunu destekleyen bir argüman için bkz. J. Hughes, *Ecology and Historical Materialism* (Cambridge, 2000), Bölüm 5 ve 6.

10. J. Bellamy Foster, *The Vulnerable Planet* (gözden geçirilmiş baskı, New York 1999), s. 132.

11. Bkz. Goldrej, *The No-Nonsense Guide to Climate Change*, Bölüm 7.

12. Subcommandante Marcos, "The Fourth World War has Begun", içinde T. Hayden (der.), *The Zapatista Reader* (New York, 2002, ss. 283-284.

13. Bu görüşün bazı siyasal içerimlerine yönelik güçlü bir eleştiri için bkz. B. Barry, *Culture and Equality* (Cambridge, 2001).

14. Bkz. D. Bensaid [2002], "Le Nouvel internationaslime", Bkz. D. Bensaid [2002], "Le Nouvel internationaslime", *Encyclopaedia Universalis* içinde yayıma hazırlanıyor.

15. Callinicos, *Equality*, ss. 79-87.

16. A. Sen, *Development as Freedom* (Oxford, 1999), s. 6. Sen, Cenova'daki G8 zirvesindeki anti-kapitalist protestoculara karşı bu argümanın bir versiyonunu ortaya atar: *Guardian*, 19 Temmuz 2001.

17. Örneğin bkz. A.g.e., ss. 7 ve 29; daha genel olarak bkz. a.g.e., Bölüm 5.

18. K. Marx, *Capital*, I (Harmondsworth, 1976), ss. 415-416 (alıntılanan cümle Engels'e ait bir makaleden gelir). Ayrıca bkz. a.g.e., ss. 365, 377 ve 378; burada Marx, kapitalistlerin çalışanlarından olabildiğince çok emek zamanı koparma gayretini kölelikle karşılaştırır. Marx, kapitalizmin kölelik karşısındaki ekonomik üstünlüğünü şu bölümde tartışır: "Results of the Immediate Process of Production", a.g.e., ss. 1031-1034.

19. Sen, *Development as Freedom*, s. 27.

20. K. Polanyi, *The Great Transformation* (Boston, 1957), s. 60; genel olarak bkz. Bölüm 4 ve 5.

21. A.g.e., ss. 68-69. Polanyi'nin piyasa ekonomisi tanımı, Marx'ın genelleştirilmiş meta üretimi kavramıyla oldukça benzerlik arz eder: bkz. *Capital*, I, Kısım I ve II.

22. Polanyi, *The Great Transformation*, ss. 132,134 ve 135; ayrıca bkz. a.g.e., Bölüm 6, 7 ve 12.

23. Callinicos, *Equality*, ss. 64-79 ve örneğin, F. A. Hayek, *The Fatal Conceit* (Londra, 1988), ss. 117-119.

24. Ayrıca bkz. Bellamy Foster, *Vulnerable Planet*, Bölüm 6 ve 7; ve *Contre Temps*, 4 (2002).

25. Örneğin A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (Londra, 1983) ve R. Blackburn, "After the Crash", *New Left Review*, (I) 185 (1991).

26. Örneğin D. Miller, Market, *State and Community* (Oxford, 1989) ve J. Roemer, *A Future for Socialism* (Londra, 1994).

27. İşte bu yüzden G. A. Cohen piyasa sosyalizmini, artık gerçekleşebilir olduğuna inanmadığı tam bir sosyalist toplumdan sonra en iyi ikinci çözüm olarak görür: bkz. *Self-Ownership, Freedom, and Equality* (Cambridge, 1995), Bölüm 11.

28. Dahası, Fikret Adaman ve Pat Devine'ın 1920'lerden beri süregelen sosyalizm ve piyasa tartışmalarına dair son derece değerli eleştirel incelemesinin de işaret ettiği gibi, piyasa sosyalizmi modelleri, Hayek ve "Avusturya Okulu" tarafından oldukça etkili bir biçimde eleştirilen ekonomik aktörlerin piyasada kusursuz bilgi sahibi olduklarına yönelik neoklasik varsayımı kabul etme eğilimindedirler: "On the Economic Theory of Socialism", *New Left Review*, (I) 221 (1997), ss. 64-73.

29. W. Hutton, *The State We're In* (Londra, 1995) ve *The World We're In* (Londra, 2002).

30. Polanyi, *Great Transformation*, s. 251.

31. John Grahl, Almanya ve Japonya'nın bu baskılara direnme kapasitesi konusunda kötümser bir görüş ortaya koyar: bkz. "Globalized Finance", *New Left Review*, (II) 8 (2001), ss. 41-47.

32. P. Gowan, L. Panitch ve M. Shaw, "The State, Globalization and the New Imperialism: A Roundtable Discussion", *Historical Materialism*, 9 (2001), s. 15.

33. Yu Yongding, "China: The Case for Capital Controls", içinde W. Bello vd. (der.), *Global Finance* (Londra, 2000).

34. "Sürekli silahlanma ekonomisi"nin İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizm üzerinde oynadığı rol için bkz. C. Harman, *Explaining the Crisis* (Londra, 1984), Bölüm 3.

35. Luc Boltanski ve Eve Chapiello *Le Nouvel esprit du capitalisme* (Paris, 1999) adlı kitaplarında kapitalizmin tarihinin döngüsel bir yorumunu sunarlar; bu tarih içinde hâkim kapitalist "ruh", kendisinin düzelmesine yol açan bir eleştiri üretir ve bu eleştiri, başka bir eleştiri sonucunda yerini bir başkasına bırakana dek yeni bir "ruh"un biçimlenmesini sağlar ve bu böyle devam eder gider.

36. "Genelde" diyorum; çünkü modern toplumlar tipik bir biçimde, bireylerin zamanlarının bir kısmını başkaları için çalışarak geçirmesini gerektirir (örneğin, onları gelir vergisi ödemeye zorlayarak) - ne var ki zenginler, bu yükün kendilerine düşen kısmından kurtulmayı genellikle başarırlar. Dahası uç noktadaki toplumlarda, emeği askere alma hakkının bulunduğu varsayılır; örneğin, Fransa'nın Hitler ordularının eline düşüşü yaklaştığında Britanya Parlamentosu bir gün içinde (22 Mayıs 1940) "hükümete pratik olarak tüm Britanya yurttaşları ve onların mülkleri üzerinde sınırsız otorite sağlayan" bir Acil Durum Güçleri Kanunu çıkarmıştır: bkz. A. J. P. Taylor, *English History 1914-1945* (Harmondsworth, 1970), s. 583.

37. Bill Jordan beni daha önceki bir kitabımda (*Equality*), ekonomik küreselleşmenin -kötüleştirici durumdan geri çekilmek anlamında- "çıkış"ı -durumu iyileştirmeye yönelik kolektif eylem anlamında- "ses"e karşı büyük ölçüde güçlendirdiği olgusunu dikkate almamakta suçlamıştı (bu ayrım için bkz. A. O. Hirschmann, *Exit, Voice, and Loyalty*, Cambridge MA, 1970). Jordan, "1989'dan beri hareketlilik en önemli avantajdır" diye yazar: "Liberal Egalitarianism and Marxist Critical Theory", *Imprints*, 6: 1 (2002), s. 74. Ayrıcalıklılar (yalnızca kapitalistler değil, az bulunur becerileri olanlar da), "'kader cemaatleri' içine saplanmış" yoksullardan çok

daha etkin bir biçimde çıkış haklarını kullanabilirler. Ben, "ayrıcalıklı çıkış haklarının bloke edileceği ve popüler ses haklarının tam anlamıyla etkin kılınacağı bir dünyaya geri dönüşü" savunuyorum. Bu dünyada "bağımlı ve güçsüzlere" temel gelir şeklinde daha sağlam çıkış haklarının verilmesi daha uygun olacaktır. Temel gelir, "işçilere ücretli çalışmaya karşı bir alternatif sunacak" ve böylelikle "sermayenin istediği yere gitme gücüne karşı önemli bir güç" sağlayacaktır (bkz. A.g.y., ss. 76, 77 ve 78). Ancak Jordan'ın da kabul ettiği gibi temel gelirin etkili olabilmesi için uluslararası düzeyde devreye sokulmuş olması gerekmektedir; çünkü bu reformu tek başına gerçekleştiren bir ülke, büyük ölçekli sermaye çıkışına maruz kalacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde temel gelirin sosyalist planlı ekonomiden bir farkı yoktur. Jordan'ın örtülü biçimde sosyalist planlamayı reddederken ayrıcalıklı çıkışa yalnızca uluslararası düzeyde karşı konulabileceği değerlendirmesini nasıl yaptığı pek açık değil. Jordan'a yönelik bu eleştiri (*Equality* adlı kitabımda daha da ileri götürülüyor, ss. 114-118), bir sonraki bölümde de açıkça görüleceği gibi evrensel bir temel gelir fikrine karşı olduğu anlamına gelmez.

38. F. A. von Hayek [1937], "Economics and Knowledge", içinde *Individualism and the Economic Order* (Londra, 1949) ve "Competition as a Discovery Procedure", içinde *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (Londra, 1978).

39. Boltanski ve Chapiello, *Le Nouvel esprit du capitalisme*, bir şebeke olarak çağdaş kapitalizme dair kavramsallaştırmaların en kapsamlı analizini sunuyor.

40. Bkz. A. Callinicos, *The Revenge of History* (Cambridge, 1991), özellikle Bölüm 2.

41. P. Devine, *Democracy and Economic Planning* (Cambridge, 1988), ss. 109-110.

42. A.g.e., s. 189.

43. Devine, çeşitli plan taslakları hazırlayan tek bir planlama komisyonu tasavvur eder; ancak her birine taslak hazırlamak ve alternatif planlar sunmak için gerekli kaynaklar sağlanmış birden çok planlama komisyonu olmaması için bir neden yok gibi gözüküyor.

44. A.g.e, ss. 191, 248; bkz. a.g.e., genel olarak Bölüm IV.

45. A.g.e., ss. 253, 265-266.

46. A.g.e., s. 210. Devine, müzakere edilmiş koordinasyonun, komünizmle birlikte siyasetin sona ereceğini öne süren "klasik Marksist görüşten özünde farklı" olduğunu iddia eder. Klasik Marksizm ve komünizme dair farklı bir yorum için bkz. Callinicos, *The Revenge of History*, Bölüm 4.

47. F. Chesnais vd. [2000], "L'Avenir du 'movement anti-mondialiste': quelques premières réflexions en vue d'une consolidation théorique" (e-postayla dağıtılan metin), s. 6. Boris Kagarlitsky, mülkiyet biçimlerine dair ilginç bir tartışma sunar: *The Twilight of Globalization* (Londra, 2000), Bölüm 2.

48. T. Cliff, "Marxism and the Collectivization of Agriculture", *International Socialism*, (1) 19 (1964-1965). En önemli çağdaş kırsal hareket olan Brezilya'daki MST, günümüzde toprak meselesinin karmaşıklığını gözler önüne serer: bkz. S. Brandford ve J. Rocha, *Cutting the Wire* (Londra, 2002).

49. F. Chesnais vd. [2000], "L'Avenir du 'movement anti-mondialiste'", s. 7.

50. Daniel Bensaid, *Le Sourire du spectre: nouvel esprit du communisme*'de (Paris, 2000) kapitalizme karşı çıkan bir alternatifin demokratik karakterli olması gerektiğini vurgular.

51. N. Klein, *No Logo* (Londra, 2000), s. 428.

52. C. Hines, *Localization: A Global Manifesto* (Londra, 2000).

53. M. Barratt Brown, D. Ransom, *The No-Nonsense Guide to Fair Trade* (Londra, 2001) içindeki özet, ss. 130-131.

54. B. Jetin ve S. De Brunhoff, "The Tobin Tax and the Regulation of Capital Movements", içinde Bello vd. (der.), *Global Finance*, s. 201.

55. Britanya'dan bu iddiayı örnekleyen bir dizi vaka analizi için bkz. G. Monbiot, *Captive State* (Londra, 2000).

56. M. Husson, *Le Grand bluff capitaliste* (Paris, 2001), Kısım II, Bölüm 2.

57. N. Ferguson, *The Clash Nexus* (Londra, 2001), ss. 310-311.

58. Buradaki iddianın daha ihtiyatlı bir versiyonu için bkz. M. Dummett, *On Immigration and Refugees* (Londra, 2001).

59. www.unep.org adresinden temin edilebilir.

60. *Financial Times*, 18 Şubat 2002.

61. C. Serfati, *La Mondialisation armée* (Paris, 2001), s. 161.

62. *Financial Times*, 27 Şubat 2002.

63. Böyle bir program örneği için bkz. [1934] "A Programme of Action for France", içinde L. D. Trotsky, *Writings* 1934-1935 (New York, 1974), ss. 20-32.

SONSÖZ

1. W. B. Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding* (Londra, 1964), Bölüm 8.

2. Bu kavrayışı Sam Ashman'a borçluyum

3. D. Held, A. McGrew vd., Global Transformations (Cambridge, 1999). Küreselleşme tartışmasına dair daha eleştirel bir yaklaşım için bkz. A. Callinicos, *Against the Third Way* (Cambridge, 2001), Bölüm 1.

4. C. Harman, "Globalization: A Critique of a New Orthodoxy", *International Socialism*, (2) 73 (1996); P. Hirst ve G. Thompson, *Globalization in Question* (Cambridge, 1996); R. Gilpin, *The Challenge of Global Capitalism* (Princeton, 2000); ve N. Ferguson, *The Cash Nexus* (Londra, 2001).

5. H. James, *The End of Globalization* (Cambridge MA, 2001), ss. 2 ve 224. Marx's Revenge (Londra, 2002) adlı eserinde Meghnad Desai, kapitalizmin geçmiş 150 yıllık tarihini, dünya pazarının 1914 ve 1970'lerde ulusal kapitalizmler biçiminde bölünmesinin de işaret ettiği, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl sonundaki iki büyük küreselleşme dalgasıyla betimler.

6. James, *The End of Globalization*, s. 223.

7. D. Bensaid [2002], "Le Nouvel internationalisme", *Encyclopaedia Universalis*'te çıkacak. Özet niteliğinde bir tarihsel bakış için bkz. P. Anderson, "Internationalism: A Breviary", *New Left Review*, (II) 14 (2002).

8. Bensaid, "Le Nouvel internationalisme".

9. *Financial Times*, 30 Kasım 2001.

10. "President to Send Secretary Powell to Middle East", 4 Nisan 2002, www.whitehouse.gov.

11. Bu argümanın içinde saklı tarihsel ve felsefi meseleler ayrıntılı bir biçimde A. Callinicos tarafından *Equality*'de (Cambridge, 2000) incelenmiştir. Jacques Derida, bir zamanlar harekete geçirici ve çıldırtıcı olan kardeşliğin bir eleştirisini sunar: *Politics of Friendship* (Londra, 1997).

DİZİN

A

ABD Hazinesi, 3, 28, 33
ABD Uzay Komutanlığı, 67
adalet, 79, 81, 104, 112, 113, 114, 118, 119, 123
ademimerkeziyetçi, 134
Adil Ticaret, 4, 79, 136, 137
Adorno, Theodor, 29
Afganistan, 18, 54, 64, 65, 93, 98, 144, 170
AFSCME, 16
Agnoletto, Vittorio, 14, 107
AIDS, 15, 16, 25
Albert, Michael, 10, 168
Albright, Madeleine, 63
Almanya, 60, 61, 75, 95, 96, 97, 125, 143, 152, 161, 174
Amerika Birleşik Devletleri, 2, 63, 67, 84, 92, 105, 128, 165
Amerikan İç Savaşı, 120
Amerikan Merkez Bankaları Kurulu, 44
Amerikan Merkez Bankası, 44, 45, 46
Amin, Samir, 59
Andersen, Arthur, 34
Anderson, Perry, 4, 157, 165
Annan, Kofi, 77
anti-Amerikancılık, 17
anti-retroviral, 16
Arjantin, 19, 28, 33, 89, 107, 149
Arrighi, Giovanni, 15
Ashman, Sam, 167, 177
Association pour une taxotion des transactions finarcieres pour l'aide oux citoyens) (ATTAC, 9, 10, 31, 37, 82, 83, 84, 87, 90, 95, 98, 99, 101, 160, 165, 168, 169, 170
Aşağı Sahra, 26, 27, 59
Aşırı yatırım, 34, 43, 45, 69
Avrupa Birliği, 4, 60, 83, 94

B

Balkan Savaşları, 62
Bank for International Settlements (BIS), 82
Barlow, Maude, 96
Batı Avrupa, 4, 45, 54, 61, 90, 126
Baudrillard, Jean, 11
Beck, Ulrich, 53
Beitz, Charles, 114
Bell, Daniel, 3
Bello, Walden, 10, 30, 82, 94
Ben & Jerry Vakfı, 78
Bensaid, Daniel, 154, 158, 176
Berlin Duvarı, 5, 6
Berlusconi, Silvio, 97

Bertinotti, Fausto, 90
Beyaz Saray, 50, 55
Bin Ladin, 17
Birimsel Kazanç Vergisi, 84
Birinci Dünya, 30, 60, 164, 168
Black Bloc, 5, 17, 71, 97, 98
Blair, Tony, 3, 56, 93, 105, 141
Body Shop, 78
Boltanski, Luc, 11, 174
Bolton, John, 65
Bond, Patrick, 90, 92
Bourdieu, Pierre, 10
Bové, José, 10
Brenner, Robert, 44, 162, 163
Bretton Woods Anlaşması, 139
Bretton Woods Sistemi, 31, 82, 161
Brezilya İşçi Partisi, 108
Brezilya Topraksız Emekçiler Hareketi (MST), 91
Britanya, 2, 3, 18, 19, 24, 29, 30, 32, 33, 61, 64, 72, 80, 90, 92, 94, 102, 103, 122, 138, 140, 141, 145, 160, 163, 174, 176
Brown, Gordon, 138
Brown, Michael Barratt, 137, 176
Brunhoff, Suzanne de, 139
Brzezinski, Zbigniew, 64
Buharin, Nikolai, 58
Bullard, Nicola, 30, 94, 170
Bush, George W., 50, 53, 65, 144, 155, 164

C–Ç

Calgacus, 56
Casarini, Luca, 88, 97
Cassen, Bernard, 82
Cenova Sosyal Forumu, 14
Center for Economic and Policy Research (CEPR), 24, 26, 160
Chapiello, Eve, 11, 174
Chesnais, François, 134
Chevènement, Jean-Piere, 82, 95
Chomsky, Noam, 10
City of London, 33
Clinton, Bill, 3, 16, 31, 44, 62, 63, 161, 165
Cohen, Ben, 78
Cohen, G. A., 113
Cooper, Robert, 56
Çin, 43, 54, 59, 60, 62, 65, 67, 126
çok uluslu şirketler, 4, 6, 29, 60, 69, 77, 80, 82, 116
çokluk, 87, 88, 101, 109
Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI), 7

D

Danaher, Kevin, 85
Davis, Mike, 51
dayanışma, 14, 74, 87, 98, 106, 113, 148, 156
Debord, Guy, 11
Deleuze, Gilles, 11, 160
demokrasi, 6, 12, 55, 72, 78, 81, 89, 106, 107, 111, 112, 115, 116, 117, 119, 123, 125, 129, 135, 151, 152
deregülasyon, 1, 27, 33
Derrida, Jacques, 11
devalüe, 44
Devine, Pat, 130, 137, 150
devlet, 2, 36, 80, 93, 100, 147
devrim, 91, 110, 148
Dickens, Charles, 48
disobbedienti, 85, 88
Doğu Asya, 8, 28, 33, 34, 43, 57
Douglas, McDonnell, 53
Dördüncü Enterenasyonal, 90
Duhalde, Eduardo, 28, 107
Dünya Bankası, 2, 3, 9, 17, 23, 24, 60, 78, 82, 92, 93, 101, 139
Dünya Ekonomik Forumu, 75

Dünya Sosyal Forumları, 10, 90
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 16, 24, 63, 73, 82, 83, 98
Dworkin, Ronald, 112

E

ekonomik aktörler, 60, 124, 129
ekonomik kriz, 8, 24, 28, 41, 52, 57
El Kaide, 17, 54, 65
El Nino Güney Salınımı, 51, 52
emperyalizm, 55, 56, 57, 59, 61, 68, 69, 92, 98, 99
Engels, Friedrich, 20
Enron, 31, 34, 50
enternasyonalizm, 74, 118, 154
eşitsizlik, 24, 51, 58, 101, 113, 124, 132, 136
Etkin Piyasa Hipotezi, 35
European Information Technology Observatory, 45

F

Fabius, Laurent, 95
Falk, Richard, 14
faşizm, 125
Ferguson, Niall, 152
Financial Times, 5, 16, 19, 28, 30, 43, 45, 54, 77, 94, 95, 144, 155
finans kuruluşları, 9, 28, 33, 82, 84, 92, 93, 94, 96, 116, 134
finans piyasaları, 7, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 43, 44, 46, 60, 68, 83, 85, 95, 116, 125, 139, 140
finansal kriz, 28, 126
Focus on the Global South, 82
Foster, John Bellamy, 116
Frank, Andre Gunder, 59
Fransız Devrimi, 13, 156
Fransız Ulusal Meclisi, 95
Friedman, Thomas, 53, 54, 57
Fukuyama, Francis, 1, 5

G

Gallie, W. B., 151
General Theory of Employment Interest and Money, 36
George, Susan, 2, 10, 14, 52, 84, 91, 98, 148
Gibson, George, 35
Giddens, Anthony, 3, 53
Giplin, Robert, 152
Giuuliani, Carlo, 5
Global Exchange, 78, 79, 85
Gonzales, Mike,
Gordon, Philip H., 95
Gowan, Peter, 33
Grahl, John, 31
Gray, Helen,
Greenspan, Alan, 44
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 83
Güney Kore, 43, 60

H

Harding, James, 78
Hardt, Michael, 10, 54, 87, 152
Harman, Chris, 152
Hayek, Friedrich von, 123
Held, David, 152
Hertz, Noreena, 23, 75, 151
Hilferding, Rudolf, 58
Hines, Colin, 80, 100, 136
Hirst, Paul, 152
HIV, 16
Hopkins, Terence, 15
Horkheimer, Max, 30
Huntignton, Samuel, 62
Hutton, Will, 125

I–İ

International Socialist Tendency (IST), 90
Irak, 63, 65, 66, 67
İkinci Dünya Savaşı, 31, 36, 59, 61, 66, 72, 75, 110, 125, 126, 130, 140
İkinci Dünya Sosyal Forumu, 16, 19, 88, 105
İkinci Enternasyonal, 109
İngiliz İşçi Partisi, 17
İsrail Savunma Kuvvetleri, 19

J

James, Deborah, 79
James, Harold, 152
Japonya, 27, 48, 54, 61, 62, 64, 125
Jetin, Bruno, 139
Johnson, Chalmers, 56
Johnson, Lyndon, 3
Jospin, Lionel, 3, 9, 73, 94

K

kamu malları,
Kanadalılar Konseyi, 141
kapitalizm, 96
kârlar ve kârlılık, 1, 5, 6, 10, 12, 13, 15, 28, 29, 36, 38, 39, 42, 52, 59, 68
Kautsky, Karl,
Kennedy, Paul, 24, 64
Kerr, Rachel, 54
Keynes, Maynard,
Keynesçilik, 2, 36
Keynesyen, 24, 36
Klein, Naomi, 10, 12, 14, 86, 96, 136
Komünist Parti Manifestosu, 20
Komünizm, 1, 2, 15
Krugman, Paul, 9
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), 3, 6, 7, 73
Kuzey Atlantik Antlaşması, 65
Kuzeybatı Pasifik, 50
kültür, 12, 29, 71, 86
küreselleşme, 3, 5, 6, 7, 12, 14, 15, 17, 19, 25, 26, 37, 44, 48, 53, 55, 56, 60, 67, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 108, 112, 114, 129, 134, 142, 144, 146, 151, 152, 153, 154, 155

L

Lang Term Capital Management Şirketi, 32, 44
Latin Amerika, 18, 26, 27, 51, 60, 79, 83, 90
Le Monde diplomatique, 9, 10, 82, 87
Lemann, Nicholas, 66
Lenin, 12, 57
Liberal enternasyonalizm, 153
liberal, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 23, 24, 26, 29, 30, 33, 35, 48, 51-53, 60, 67, 68, 85, 87, 89, 93, 95, 98, 112, 116, 126, 135, 138, 155, 156
liberalizm, 72, 73, 106, 122, 125
Ligue Communiste Révolutionnaire, 90
Lloyd, John, 8, 17
Long-Term Capital Management, 44
Lukacs, Georg, 72
Luxemburg, Rosa, 109

M

Mabbery, Chris,
Malhorta, Kamal, 83
Mann, Micheal, 59
Marksist Emperyalizm Kuramı, 57, 58
Marksist, 11, 20, 21, 54, 55, 72, 88, 90
Marksizm, 48, 50, 72, 73, 74, 89, 97, 72
Marx, Karl, 12, 20, 29, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 49, 57, 68, 75, 81, 101, 102, 104, 120, 122, 137
McGrew, Anthony, 152
McIntee, Gerald, 16
McNealy, Scott, 45
McNeill, John, 46, 117
Médecins sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar), 93
Meksika, 7, 33, 87
Mezzera, Marco, 30
Mihailovic, Branko, 24
Mohamed, Mahatir, 153
Monbiot, George, 19, 80
Moody, Kim, 105
Morris, William, 72
Mugabe, Robert, 153
mülteciler, 154
Myers, Richard, 145

N

Nasyonal Sosyalizm, 152
NATO, 62-65, 145
Negri, Toni, 10, 54, 55, 57, 64, 85, 87, 88, 99, 101,
neoliberal, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 23, 26, 29, 30, 33, 35, 48, 56, 60, 67, 85, 89, 93, 95, 98, 100, 123, 125, 129, 130, 138, 141, 142, 147, 148
neoliberalizm, 2, 5, 7, 9, 10, 11, 15, 19, 27-30, 35, 68, 81, 90, 99, 103, 107, 108, 122, 142, 153, 156
New York Times, 53
Nineham, Chris,
Nove, Alec, 130
Nozick, Robert, 156

O–Ö

OECD, 26, 27, 59, 60, 143
Ohmae, Ken, 151
oportünizm, 74
otonomculuk, 85
özel mülkiyet, 74, 112, 135
özelleştirme, 1, 4, 9, 27, 29, 96, 134, 144
özgürlük, 56, 120

P

Pakistan, 54, 65, 66, 144
Panitch, Leo, 125
Partito della Rifondozione Comunista (PRC), 90
Patomaki, Heikki, 37, 83
Pen, Jean-Marie Le, 73
Pentagon, 54, 64
piyasa ekonomisi, 79, 80, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 137, 150
piyasa kapitalizmi, 62, 89, 110, 114, 124, 135
piyasa sosyalizmi, 124, 130, 150
Plaza Anlaşması, 44
Polanyi, Karl, 121
Porto Alegre II, 19, 72, 88, 91, 95, 108, 118, 154, 155
postmodernizm, 1, 11, 12, 13, 14, 101
Proletaria, Democrazia, 15
Proudhon, Pierre Joseph, 80

R

Raison d'agir, 10
Rawls, John, 112, 156
Reagan, Ronald, 2
reform, 91, 110, 136
reformist, 81, 89, 98, 99, 108, 109, 110, 125, 154
reformizm, 81, 126, 147
regülasyon, 82, 83, 100, 125
rekabet, 28, 45, 46, 58, 61, 74, 93, 111, 124, 137
Rice, Condeleezza, 63
Rio Zirvesi, 8, 86
Roddick, Anita, 78
Roosevelt, Franklin, 3
Rorty, Richard, 12
Rua, Fernando de la, 28
Ruckus Derneği, 78
Rupert, Mark, 6, 73
Rus Devrimi, 126
Rusya, 30, 32, 33, 44, 54, 62, 65

S–Ş

Sabin, Doug, 104
Sachs, Jeffrey, 9
Sanayi Devrimi, 48
Saro-Wiwa, Ken, 7
Schröder, Gerhard, 95
Sekizler Grubu (G8), 5, 8, 63, 93, 96
Sen, Amartya, 112, 119
sendikalar, 103, 107, 154
Serfati, Claude, 1, 19, 134, 144
sermaye kontrolleri, 126, 139, 140, 153
Short, Clare, 24, 93
sığınma, 142, 154
Silikon Vadisi, 53
Situationistler, 11
Sivil Toplum Kuruluşları (STK), 8, 16, 18, 71, 86, 91, 92, 93
Soğuk Savaş, 55, 61, 63, 126, 144
Soros, George, 9
sosyal demokrat, 81, 94, 95, 96, 108
Sosyal Hareketlerin Çağrısı, 16, 19, 118, 154
sosyalist ekonomi, 127, 136, 150
sosyalist planlama, 123, 127-129, 135, 137
sosyalist toplum, 134
sosyalist, 72, 81, 89, 90, 95, 110, 128
sosyalizm, 15, 72, 75, 81, 89-91, 124, 125, 130, 150, 152
Sovyetler Birliği, 2, 48, 59, 61, 123, 130, 152
sömürü ve sömürgecilik, 28, 38, 39, 41, 42, 58, 68, 87, 118, 153
Stalinizm, 89, 153
Sternhell, Zeev, 72, 74
Stiglitz, Joseph, 9, 28
Straw, Jack, 145
Subcommandante Marcos, 7
Sun Microsystems, 45
sürdürülebilirlik, 78, 112, 115, 116, 117, 119, 125, 150
şebekeler, 17, 65, 86, 130
Şirketlerin Toplumsal Sorumluluğu (Corporate Social Responsibility - CSR), 77

T

Tacitus, 56
Taliban, 18, 54, 65
Thatcher, Margaret, 2, 128
Thomas, Pam,
Thompson, Grahame, 152
Tobin Vergisi, 30, 37, 82, 83, 84, 95, 110, 138-140
Tobin, James, 37, 82

Troçkist, 90
Turner, Henry Ashby, 74
tute bianche, 85, 56, 96, 97

U–Ü

Udry, Charles André,
ulus devlet, 44, 58, 60, 77, 80, 81, 84, 85, 87, 88, 100, 101, 110, 113, 114, 126, 128, 146, 147, 150, 151
ulusal güvenlik, 63, 64
Uluslararası Dayanışma Hareketi, 191
Uluslararası Para Fonu, 2, 92
Unilever, 78
Üçüncü Dünya, 2, 4, 8, 15, 16, 37, 51, 59, 71, 84, 93, 101, 103, 104, 136, 138, 153
Üçüncü Yol, 3, 53, 90, 95, 152

V

vergi ve vergilendirme, 36, 37, 44, 80, 142
verimlilik, 32, 39, 40, 41, 42, 48, 78, 102, 112, 114, 115, 117, 119, 123, 129, 141, 150
Virilio, Paul, 84
Voltaire, 36

W

Wall Street, 32-34
Wallerstein, Immanuel, 15, 59
Washington Konsensüsü, 1, 4, 6, 8, 9, 15, 23, 24, 27, 29, 33, 34, 82, 94, 101, 112, 125, 138, 141, 153, 156
Weber, Henri, 95
Weber, Max, 40
Weeks, John, 27
Weiss, Andrew, 36
Williamson, John, 1
Winters, Jeffrey, 34
Wolfe, Tom, 75
Woods, Bretton, 31, 33, 82, 139
WorldCom, 34, 35

Y

yatırım bankaları, 4, 29, 33, 130, 133
Yediler Grubu (G7), 9, 35, 63, 84, 138
yerelleşme, 80, 81, 86, 100
yerli halklar, 7, 118

Z

Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN), 7, 87
Zapatista, 7, 86, 87, 118
Zizek, Slavoj, 12

ANTİ-KAPİTALİST MANİFESTO

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, önün bir süre hiçbir engelle karşılaşmıyacağı düşünülmeyen kapitalist güçler, daha zaferlerinin tadını çıkarmaya fırsat bulamadan, dünyanın her yerinde beklenmedik direnişlerle yüz yüze geldiler. Sınıf, cinsiyet, etnik grup, yaş, dil ve din olarak büyük bir çeşitlilik gösteren bir anti-kapitalist hareket, kökleri kadar çeşitli eylem biçimleriyle sesini duyuruyor, gündemin ön sırasına oturuyordu. Hararetli yeni buluşmalar, yeni gösteriler, yeni mücadeleler ve elbette yeni tartışmalar başladı.

Anti-küresel ya da anti-kapitalist hareket neyi savunuyordu? Çoğu kişinin sandığı gibi, bu hareketler küreselleşmeye mi karşıydı? Yoksa ABD'nin dayattığı neo-liberalizme mi? Bu insanlar sokaklarda "Başka bir dünya mümkün!" diye bağırıyorlardı. Nasıl bir dünyaydı bu?

İşte bu kitapta Alex Callinicos bu soruları yanıtlıyor. Callinicos bu hareketin gelişimini, hareket içindeki farklı politik güçler, hareketin stratejik açmazlarını irdeliyor ve hareketin doğrudan kapitalizme karşı olduğu sonucuna varıyor.

Günümüz kapitalizminin analizini de yapan Callinicos, sistemin mantığının küresel çapta eşitsizliği ve ekonomik istikrarsızlığı değil, ekolojik yıkımı ve insan soyunu tehdit eden savaşları da zorunlu kıldığını tespit ediyor.

Alex Callinicos, Marksist geleneğe uygun olarak, bir manifesto tarzında kaleme aldığı kitabında, anti-kapitalist güçlerin ihtiyaç duyduğu dikkatli bir analiz, genel bir strateji, yaratıcı bir sentez üzerine fikir yürütüyor.

ISBN 975-04-0255-3

9 799750 402554

LİTERATÜR